

9(47.225)

Ա-12

ՄԱՐՍԱՓՆԵՐՈՒ Գ Ի Ր Ք Ը

Սարսազդեցիկ
Նկարագրուչիւն մը
Լիբանանի
Վարսուշնական Թռչականներու
Ներքին Արիւնայի Խոռվուքեանց

874

ԻՍԿԵՆՏԵՐ ԱԲԳԱՐԻՈՍ

Թարգմանեց
ՍԻՍԱԿ ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ

ՊԵՏՐՈՒԹ — 1933

Տպ. «ԱԶԴԱԿ»

Ո՞Վ Է ՀԵՂԻՆԱԿԸ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻԾԵՐ

Իսկէնտէր Արգարիոս, ամենատարեց որդին է կարգաթող հայ Եպիսկոպոսի մը:

1823ին Յակոբ Եպիսկոպոս Լուստրացի, աշխարհական անունը Յակոբ Արգարեան, կը հետանայ Երուսաղէմի Ս. Յակոբայ Վանքէն ու կ'ապաստանի նախ Սայաա, ապա Պէյրութ, ուր բողոքականութիւնը կընդունի և կ'ամուսնանայ Հովա Մասաա անուն Լիբանանցի օրիորդի մը հետ:

Ինչպէս կրօնական կեանքի, աշխարհական ասպարէզի մէջ ալ մեծ յաջողութիւն ձեռք կը բերէ Յակոբ Արգարեան: Իր արտակարգ կարողութեանց շնորհիւ Պէյրութի մէջ Նէպոլէոնի թագաւորութեան զեսպան կը նշանակուի 1830ին: Տեղացիներէն կը ճանչցուէր որպէս Եաղուպ Աղա: Իր մահէն ետք հայոց Պատրիարքը կը գնէ Պէյրութ գանուող անոր սեփական տունը՝ ուխտաւորներու համար, և մատուռի կը վերածէ գետնայարկի յարակից երկու սենեակները Ս. Նշան անուամբ: Ուրեմն՝ այժմու Ս. Նշան Վանքին շրջաբակին մէջ, 1826ին, կը ծնի երեւելի արաբ գրագէտ Իսկէնտէր Արգարիոսը:

Հօրը բարձր դիրքը պատճառ կ'ըլլայ որ զաւակները կրթուին այն ժամանակուայ Պէյրութի անգլիական զեսպանին զաւակներուն հետ: Այսպէսով հոս նախ-

նական ուսում մը ստանալէ յետոյ՝ անոնց հետ Անգլիա կը դրկուի, ուր որոշ շափով կը կատարելագործէ իր ուսումը:

Շատ բան չենք գիտեր իր պատանեկութեան և երիտասարդութեան մասին, բայց ինչ որ կը վերաբերի իր գրական գործունէութեան, սա որոշ է որ շատ կանուխէն սկսաւ գրելու:

Իսկէնտէր Աբգարիոս որ ծառայած է արաբ գրականութեան մտաւորապէս երեսուն տարի, հեղինակած է շատ մը կարևոր երկեր, որոնցմէ էն կարևորն է իր «Սարսափներու Գիրքը»: Առանց վարանելու կրնանք ըսել թէ ասիկա իր գլուխ գործոցն է: Այս գիրքը լոյս չտեսաւ արաբերէնով, այլ պր. Ճ. Ֆ. Ըշալղէմայի կողմէ թարգմանուեցաւ անգլիերէնի՝ և ապա հրատարակուեցաւ: Հեղինակը իր աչքերը յաւիտենապէս փակելէ առաջ արդէն իսկ վերջացուցած էր զայն, բայց քաղաքական պատճառներով չէր հրատարակած: Այս սպասումի մէջ մահը վրայ կը հասնի: Ձեռագիրը բոլորովին պիտի կորսուէր եթէ 1900ին պր. Ճէսըփ զայն չի գնէր: Այս Ամերիկացին բնագիրը հետը նիւ-Յօրք կը տանի ուր անգլիերէնի կը թարգմանուի: Իբր ականատես մը օրուան ղէպքերուն, իր այս երկը պատմական շատ մեծ կարևորութիւն կը ներկայացնէ: Նամանաւանդ որ անիկա անգլիերէնի թարգմանուած է:

Այս գիրքին յառաջաբանին մէջ գրուած է որ՝ հեղինակը հայ է և չպատկանելով ո՛չ մարոնի և ո՛չ ալ տիրբղի խմբակցութեանց, անաչառ կերպով ներկայացուցած է ղէպքերը: Յետոյ թարգմանիչը կաւեւցնէ. — «Եզրակացնելով կրնանք ըսել թէ հեղինակին սոյն գիրքը կրնայ նկատուիլ առաջին կարգի կարևորութիւն ունեցող երկ մը, ուղղակի Լիբանանի, Սուրիոյ և Արեւելքի մէջ շատ մը քրիստոնեայ եկեղեցիներու պատմութեան համար»:

Իր նշանաւոր բանաստեղծ-գրագէտի հռչակէն զատ՝ ճանչցուած էր նաև Սուրիոյ և Եգիպտոսի կարևոր քաղաքական ղէպքերէն մին: Որպէս բարեկամ Եգիպտոսի Իպրահիմ Փաշային, ան մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ այս վերջինին վրայ՝ Լիբանանի քրիստոնեաներու վիճակին բարուքման համար:

Արաբերէն լեզուի լաւագոյն վարպետը ըլլալէ զատ, զիտէր նաև լաւ անգլիերէն, թուրքերէն և քիչ մըն ալ հայերէն:

Այսպէս ուրեմն, իր մտաւորական զարգացումը և այլ յատկութիւնները պատճառ կ'ըլլան որ բարձր դիրքերու տիրանայ: Ան Պէյրութի Ամերիկեան և Փօրթուկալի կառավարութեանց հիւպատոս կը նշանակուի:

Իր կարևոր վարձատրութիւնները չորս շքանշաններ են: Ասոնցմէ մին տրուած է ամերիկեան կառավարութեան կողմէ, որպէս գնահատութիւն իր ծառայութեանց որ մատուցած է Ամերիկայի ժողովուրդին Սուրիոյ մէջ: Փօրթուկալի կառավարութիւնը ևս իր գնահատութիւնը և շնորհակալութիւնը արտայայտած է շքանշանով մը: Օսմ. կայսրութիւնը պատուած է ղինք Աղայի և յետոյ Պէկի տիտղոսներով և Մէնիսիի շքանշանով: Եգիպտոսի Ստիվի թագաւորն ալ իր կարգին տուած է շքանշան մը:

Գասնըչոբս տարեկանին կ'ամուսնանայ Բուժինա Ղուրպան անուն տեղացի գեղեցիկ օրիորդի մը հետ: Սակայն իր կողակիցը կանուխէն կորսնցնելու դժբախտութիւնը կ'ունենայ, և Բուժինա կը մեկնի այս աշտարհէն իր ետին բանաստեղծի փշրուած սիրտ մը և խարհէն իր ետին բանաստեղծի փշրուած սիրտ մը և երբ որք զեռատի զաւակներ ձգելով՝ կարծես երկինքը եօթը սիւներով իր զլխուն փուլ կուգայ, և այն օրէն՝ սկսեալ բանաստեղծը կը խելագարի Վեաները կ'իյնայ»:

Ի՞նչ արտակարգ սէր կ'նոջ մը հանդէպ: Ծատեր զինք ցնորած կը խորհին, որովհետեւ վիշտին ազդեցութիւնը այնքա՛ն մեծ կ'ըլլայ իր արտաքին յարաբերութեանց վրայ, և ո՛վ զիտէ որքա՛ն խոր՝ իր հոգեկան ապրումներուն վրայ...

Զի բաւականանար իր կ'նոջ կորստեան ցաւը ողբալով, ալ, կ'երգէ նաև անոր սէրը: Այսպիսով անոր առաքինութիւնները զովարանող զիրք մը կը գրէ:

Կ'երգնու անգամ մըն ալ չ'ամուսնանալ, ու առնը, տեղը, և զաւակները ձգելով կը զեզերի զիւղէ գիւղ, քաղաքէ քաղաք: Մերթ կ'երթայ Եգիպտոս, Սուաման ու կը վերադառնայ: Եետոյ նորէն նոյն ճամբով մինչև Զանգիպար և նորէն առն իր սիրելիին շիրիմին քով: Կարծես մեծղի ու զօրաւոր մագնիսի մը պէս ասիկա զինք իրեն կը քաշէ հեռուներէն, շա՛տ հեռուներէն: Թորդաւատ արցունքներով կուլայ Բուժինայի գերեզմանին վրայ, կ'ոգեկոչէ անոր յիշատակը, կ'այրի, կը միայ անոր սիրով և վերջապէս վիշաբ քայքայած իր իսկ առողջութիւնը՝ օր մըն ալ մահը կը զգեանէ զինք:

Արտակարգօրէն բարձրահասակ, ջղուտ, շիկահեր, և շագանակագոյն աչքերով մարդ մըն էր Իսկէնտէր Աբգարիոս: Մեռաւ Պէյրութի մէջ 1885ին, յիսուներինը տարիքն հազիւ բոլորած: Խուռներամ բազմութիւն մը հետեւեցաւ իր գազաղին: Աճիւնը կը հանգչի Պէյրութի Ամերիկեան Գերեզմանատան սգաւոր նոճիներուն շուքին տակ:

ՍԱՐՍԱՓՆԵՐՈՒ ԳԻՐՔԸ

Թարգմ.

ԻՍԿԷՆՏԵՐ ԱՐԳԱՐԻՈՍ

Ս. ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ.

ԱՌԱՋԻՆ ԳԼՈՒԽ

Լիբանան եւ հոն ի գործ դրուած
Բարբառօսութիւնները

Պատմելէ առաջ այդ այլազան խոսովութիւնները և զգուելի ոճերները որոնք անխղճօրէն զործադրուեցան Լիբանանի մէջ, կ'արժէ յետադարձ ակնարկ մը նետել Լիբանանի նախ քան այս խոսովութիւնները գոյութիւն ունեցող ներքին կացութեան վրայ ու թուել թէ՛ ո՞ր դաւանանքներու և յարանուանութեանց կը պատկանին անոր զանազան ազգութիւնները(*) և բնակիչները:

(*) Իրենց սիրապետութեան ընթացքին Օսմանցի բազաւորներ ժամաւար հրովարակներով այնպիսի իրաւունքներ եւ առանձնաւնորհումներ պարգևած են Լիբանանի զանազան քրիստոնեայ յարանուանութեանց, որ՝ այս վերջիները գրեթէ արբեր ազգութիւններու պէս իրարմէ անջատուած են: Որով հեղինակը չի վարանիր զանոնք ազգութիւններ անուանելու:

Նախ պէտք է գիտնանք թէ՛ Լիբանան աշխարհիս շեռներուն ամենահիններէն և ամենանշաւորներէն է: Հոս մարդկային ցեղը բնակութիւն հաստատած է շա՛տ հին ժամանակներէ ի վեր, նոյն իսկ հողը և քարը պաշտող հեթանոսներու գոյութենէն դարեր առաջ:

Հիմա եթէ Լիբանանի բնակչութիւնը ըստ իրենց հաւատքին բաժանման ենթարկենք, պիտի տեսնենք որ սննդի գլխաւորաբար կը բաղկանայ քրիստոնեաներէ և աւրդիներէ, որոնց հետ միատեղ կը բնակին նաև շա՛տ քիչ թիւով մահմետականներ և միթուալիներ^(*): Քրիստոնեաները մեծաւ մասամբ մարոնիներ են, որոնց արուններուն թիւը կը հասնի մօտաւորապէս 90.000^(**): Ասոր մէջ կան նաև յոյն օրթօօքսներ, և յոյն կաթողիկոսներ^(***):

(*) Մերուալիները մահմետականութեան Շեյխի աղանդին կը պատկանին, որոնք թիւով աւելի օտս են քան Միւնիթները: Ասոնք բնակութիւն հաստատած են հիւսիսէն մինչեւ Հօմս, եւ հարաւէն մինչեւ Պաղեստինի ներքնամասերը: Թիւով մօտաւորապէս 120.000 կը հաշուուին: Կ'ըսուի թէ անոնք Օմայաւներու ժամանակ Սիրիա հաստատուած պարսիկներու օտաւաղներէն են: Օսարներու հետ դիւրահաղորդ չեն, եւ լաւ համբաւ մը չեն վայելեր: Իրենց կրօնապետը կը բնակի Ճեզզիի մօտ ճապահ գիւղը: Անոնց աւագնորդող բնագիրը Հարձու կը կոչուի:

(**) Ուրիշ աղբիւրի մը համեմատ (Table of the Statistics of Mount Lebanon), Լիբանանի գեներալներու կարողութիւն ունեցող քրիստոնեայ երեսասարդութեան թիւը 190.055ի կը հասնէր, որոնց 102.105ը մարոնիներ էին:

(***) Յոյն օրթօօքսներ եւ յոյն կաթողիկոսներ, մարոնիներէ յետոյ, ամենաօտերն են: Մինչեւ այդ ժամանակ

Փալով աւրդիներուն՝ անոնց հրացան բռնելու կարողութիւն ունեցող երիտասարդութեան թիւը կը հասնի մօտաւորապէս 15.000^(*): Անոնք յարութեան հրաշքին չեն հաւատար. հոգեփոխութեան^(**) կը հաւատան: Ամէն ապօրինի արարք ներելի կը համարեն, պայմանաւ որ գաղանապահութեամբ և ծածուկ կատարուի: Նախահայր Աղամի Ասուծոյ կողմէ ստեղծուած ըլլալը կը հաստատեն, և զայն Շաղնիլ կ'անուանեն: Կ'ըսեն թէ անոր հոգին փոխանցուած է սերունդէ սերունդ, մինչև որ կանգ առած է վսեմափայլ Իմամ Ալի Իպն Ապու Դալիպի մարմինին մէջ, Իմամը կ'ամուսնանայ Մարգարէին զստեր Յաթիմայի հետ, որ Յաթիմի Խալիֆայութենէն էր, և Ալ-Մանսուր (յաղթող) կը կոչուէր: Իր Խալիֆայութեան հետ միանալէն յետոյ, Իմամը Ալ-Հաքիմ-պի-Ամիրալլահ^(***) մականունը ստացաւ: Ասկէ անմիջապէս ետք, ինքզինքը Ալ-Հաքիմ-պի-Ամիրահի^(****) անուննեց ուրիշները համոզելու համար

Լիբանանի մեջ բողոքականներ, կաթոլիկներ, հայ լուսաւորչականներ, հայ կաթոլիկներ, եւ ասորիներ գրեթէ չկային:

(*) Յիւրդիներու թիւը ասկէ օտս աւելի եղած ըլլալու է, որովհետեւ նախապէս յիշուած անգլիներէն գիրքը անոնց թիւը կուսայ մօտաւորապէս 56.035, թիւը որ վերջը նուազեցաւ երբ 1860ի դեպքէն յետոյ անոնցմէ օտեր Հաւուրան փախան:

(**) Տարեցի մը մեռնելէն յետոյ՝ հոգին նորածին մանուկի մը կը փոխանցուի:

(***) Մէկը որ նեղիմակութիւն ի գործ կը դնէ Ասուծոյ նրամանաւ:

(****) Մէկը որ նեղիմակութիւն ի գործ կը դնէ իր նրամանաւ, այսինքն անկախաբար:

նահանջեցին: Բայսիդ ուժերու հրամանատարը՝ Էմիր-
Հայտար ալ-Շիհապի, երկրին կառավարիչը, Պան Ապու-
Համան ամիրայ ձեռնադրեց, և Պանու Նաքաաին և
Պանու Դալուքին շէյխու թեան արտգոս տուաւ պատե-
րազմի միջոցին իրենց արտաբերած քաջագործութեանց
համար: Բայց և այնպէս, Պանու ժանպլատ և Պանու
ալ-Ամատ շէյխերը աւելի ուժովցան և ժամանակի ըն-
թացքին անհամաձայնութիւններ տեղի ունեցան այս
Ամատեան և ժանպլատեան առաջնորդներու միջև: Լա-
մահան ամիրաները միացան Պանու ժանպլատին, մինչ
միւս մեծերը, բացի Պանու Նաքաաինէն, միացան
Պանու Ամատին: Այսպէսով երկրին աշիրէթները ժան-
պլատեան և Եզպէքեան խումբերու բաժնուեցան: Վեր-
ջինները յայտարարեցին թէ իրենք Եզպէքի շառաիզն-
են, որ ինքնին Ամատներու պետերուն նախահայրն է:
Իրիստոնեաներն ալ այս ներքին վէճերու և բա-
ժանումներու մասնակցեցան ու շատ մը արիւնալի ընդ-
հարումներու մէջ իրենց զործօն դերը ունեցան: Բայց
տիրազիները կրնային դիւրաւ իրենց միջև զոյացած
անհամաձայնութիւնները և կռիւնները լուծել, կարծես
թէ ամբողջն ալ մէկ ընտանիքի անդամները եղած ըլլա-
յին: Որով քրիստոնեաներու կողմնակցութիւնը իրենց
համար հակաակորդներ կը ստեղծէր, թէև տիրազիները
ժամանակաւորապէս կը հաշտուէին, խաղայն նորէն կը
սկսէին կռուիլ եթէ պատեհ առիթը ներկայանար:

Բանի որ վերև շատ մը առաջնորդներու անուններ
յիշեցինք, անշուշտ ներելի պիտի ըլլար եթէ քիչ մըն ալ
խորը թափանցէինք այս նիւթին:

Դարերէ իվեր, այս երկրին կառավարիչները կ'ըն-
տրուէին Մանիդ ամիրաներէն, որոնց ամենավերջինը
Էմիր Ամէտ կը կոչուէր և որ մեռաւ 1109ին Յ.Մ.:
Ամէտի մահուամբ Մանիդներու զերդաստանը անժա-
տանց մնաց: Իրենց ազգականները կառավարիչ ընտրե-

Պէյթ Մէրիի ճամբուն վրայ սպանուած Մարոնի մը

ցին Շիհապի ընտանիքէն էմիր Պէշիրը որ երկրին առաջին կառավարիչը եղաւ, և հաստատուելով Հասպայայի մէջ իննը տարի իշխեց Դամասկոսի հովանաւորութեան տակ:

Այդ ժամանակ Հասպայա մայրաքաղաքն էր այն երկրին որ կը տարածուէր Սաֆատ քաղաքէն մինչև Թրիփօլիի մօտ գտնուող Զաուազ ալ-Ճուպպա քաղաքը: Էմիր Պէշիր մեռաւ Սաֆատի մէջ, և կառավարելու իրաւունքը յանձնուեցաւ իր հօրեղբորորդիին, էմիր Հայտարին, որ Հասպայայի ամիրաներուն սերունդէն էր: Այս վերջինը Լիրանան գտնուող բոլոր Շիհապի գ ամիրաներու նախահայրն է:

Իրմէ յետոյ, Ասուժոյ հրամանաւ, վերին իշխանութիւնը իր յաջորդներուն վերապահուեցաւ: Ասոնց ամբողջն ալ սիրայօժար հնազանդեցան Օսմանեան պետութեան վեզիրներուն որոնք Սայտա կը գտնուէին և որ քաղաքը պետութեան սահմաններուն մէջ էր: Վեզիրներն էին որ կառավարիչ կ'անուանէին, և անոնք այս պատիւը կը շնորհէին իրենց նախընտրածին:

Ամիրաներէն անոնք որ տիրազիններուն վրայ կ'իշխէին կը կոչուէին Պանու Ռասլան, Մերձաւոր Ղարպի մէջ, և Պանու Ապուլ-Լամա Մէթնի մէջ: Իսկ շէյխերը կը կոչուէին Պանու Ապաէլ-Մէլիք, Ճուրթի մէջ, Պանու ալ-Ամատ Արզուպի մէջ, Պանու Նաքատ Մունասիֆի և Շէհարի մէջ. Պանու Դալուք, Վերին Ղարպի մէջ, և Պանու Ժանպլատ Շուֆի մէջ որ նոյնպէս կը կոչուի Պանու Մանի Շուֆը:

Շուֆ բաժնուած է երկու մասերու, — Վերին Շուֆ և Շուֆ աս-Սուվիթանի: Առաջինին մայրաքաղաքն է Մուխթարա, իսկ երկրորդինը Պաաքլին: Իրենց կառավարելու զօրութիւնը կը տարածուէր մինչև Պէքաա, Ճէպէլ ար-Ռիան և ալ-Պարնուպի, աղ-Դուֆֆահի և Ճէզզինի գաւառները: Ասոնց պետերը ուրիշներէ աւելի

իրաւունքներ և առաւելութիւններ կը վայելին:

Այս գաւառներու ամենայայնի քաղաքը Տէյր-էլ-Քամարն(*) էր: Հոս է որ մարգս լացնելու չափ սոսկալի դէպքեր պատահեցան որ մենք պիտի աշխատինք քիչ յետոյ պատմել: Ի վաղուց անտի այս քաղաքը Շիհապի կատավարիչներու բնակավայրը եղած էր մինչև էմիր Պէշիր Բ.ի ժամանակը, երբ այս վերջինը ձգեց զայն նախընտրելով Պէյթ-էտ-Տինի մէջ բնակիլ, ուր, գեղեցիկ ու հրաշալի Սեռայ մը շինել տուաւ: Լեռներու և կիրճերու մէջէն ձօնաւորապէս երեք ժամուայ հեռաւորութենէ հոն ջուր բերել տուաւ: Չայն շրջապատել տուաւ գեղեցիկ պարտէզներով:

Այս ամիրան շատ երեւելի հանդիսացաւ: Իր նմանը չէր գտնուէր Լիբանանի մէջ, որովհետև անիկա թէև ծեր, բայց պատկառազողու և զարգացած իշխան մըն էր: Շա՛տ խոհուն էր իր գործքերուն և արդարադատ իր վճիռներուն ու գատավարութեանց մէջ: Բ՛նաւ խորութիւն չէր զինք հարուստին ու աղքատին միջև, և ո՛չ ալ կալուածատիրոջ հետ կը կողմնակցէր ի վնաս մշակին: Կաշառակերութենէ կը խորչէր, և իր հպատակները ազատ կը ձգէր իրենց նախընտրած կրօնին հետեւելու համար: Խոստումը միշտ կը յարգէր և բնաւ վատ խօսքեր չէ խօսած: Ոգելից ըմպելիներ չէր խմեր և Աստուծոյ մարդու տրուած բոլոր լաւ առաքնութիւնները ունէր: Բանաստեղծներ զինք շատ կը սիրէին: Ասոնք իր մասին մէկէ աւելի ոտանաւորներ գրած են: Ասոնցմէ մէկուն մէջ

(*) Լուսնի Կանք կը նշանակի: Թերեւս այդ տեղերը վանք մը գտնուած ըլլալուն համար է որ հաղախին այս անունը տուած են:

Նշանաւոր բանաստեղծ Պութրուս Քարամա կըսէ:—

Շեհապիդ Պեօր ո՛վ վեմ իօխան,
Անվեներ հերոս, գրառաս եւ վեհ,
Փառաւոր իօխան, ազնիւ խոհական
Որու ճնորհները բնաւ չեն դադրի:
Առ իւժներէ աւելի առ իւժ է երբ՝
Կը քաշէ իր սուրբ, կամ կը նօսէ իր նիգալի:
Շաս մը ռազմիկներ կ'ոչնչացնէ երբ յարձակի
Սուրբ որ իրեն հետ չափուի կը ծանօթանայ
Անոր ուժին, ու բնկրկելով կը նահանջի:

874

Իր օրերուն երկիրը ապահով էր: Չինք շրջապատողներ բնաւ չէին յանդգներ ուղիղ ճամբէն շեղիլ և իրենց զրացիին ինչքը յափշտակել: Երկրին մէջ իր աստիճանը բարձրացաւ և հրամանները կատարուեցան մինչև 1840 Յ. Ք. երբ անգլիական նաւեր եկան, Սիւրիան Եգիպտացիներէն առին ու Օսմ. պետութեան յանձնեցին: Քաղաքական այս փոփոխութենէն յետոյ էմիր Պէշիր իր երկիրը ձգեց ու Մալթա կղզին ապաստանեցաւ: Իրեն յաջորդեց իր հօրեղբորորդին էմիր Պէշիր Գ.: Բայց այս վերջինը իր նախորդին առաքնութիւններէն ոչ մէկը ունէր, և բնաւ քաղաքագէտ չէր: Ժամանակին պահանջները չկրցաւ զիմադրուել, ուստի ստիպուեցաւ իր ծառայութեան մէջ առնել ազտոտ նկարագրով, ցած դասակարգէ մարդիկ: Իրեն հաւասարող մեծաւորներուն ու ընկերներուն բնաւ կարևորութիւն չի տուաւ, և ո՛չ ալ անոնց խորհուրդին անսաց, որոնք վրէժխնդրութիւն սնուցին իրեն հանդէպ: Որով այս վերջինները միշտ զինք հալածեցին մինչև որ պաշարեցին Տէյր ալ-Քամարի մէջ, ուր քսանըրեք օր գարնուբանքի մատնուած մնաց, մինչև որ նշանաւոր

Այստէլ-ձախտան Ապա Համատա ազատեց զինք երեւի-
նեքու վրէժինդրութենէն: Անշուշտ ասկէ յետոյ իր
պաշտօնէն հեռացուեցաւ: Տիրազինեքու և մարտնիներու
թշնամութեան առաջին պատճառներէն մին այս եղաւ(*):

Այս ատեններ, եգիպտոսի երեւիլի Իպրահիմ Փաշան,
որ շատ մը երկիրներ և քաղաքներ նուաճած էր, փա-
փաքեցաւ տիրազինեքէ կազմուած բանակ մը ունենալ:
Ասոր Տիրազինեքը հակառակեցան. ուստի ազ-Դայմի և
Հաւուրանի մէջ զինագրեցին: Երբ տեսաւ թէ տիրազինեք
իր առաջարկը ու խնդրանքը կը մերժեն, Իպրահիմ
Փաշա քրիստոնեաներէն խնդրեց որ իր փափաքին զո-
հացում տան: Քրիստոնեաները սիրով ընդունեցին, և
տիրազի հին սրբավայր մը կողոպտեցին Ուստի ազ-
Դայմի մէջ, որ շատ մը հորթի արձաններ և տիրազի
կրօնքին յատուկ զիրքեր կը պարունակէր: Այսպէսով
երեւան հանեցին տիրազի կրօնքին գաղտնիքները, որ
տիրազինեքը շատ կատղեցուց:

Քրիստոնեաները զինուորագրելով ալ չբաւականա-
նալով Իպրահիմ Փաշա տիրազինեքուն զէնքերը հաւա-
քեց և քրիստոնեաներուն յանձնեց: Այս ընթացքը
երկու համայնքներու միջև գոյութիւն ունեցող հին
ոխը աւելի ևս հրահրեց:

Այս գէպէն քիչ յետոյ, Իպրահիմ Փաշա Սիրիայէն
հեռացաւ և էմիր Պէշիր Բ. Մալթա գնաց (աւելի ճիշ-
դը ուղարկուեցաւ) և ինչպէս տեսանք, իրեն յաջորդեց

(*) Այս առթիւ օրջաբերականով մը Մարտի Պա-
րիարք կը թելադրէ ու կը խրախուսէ իր կղերականները
որ կարելի եղածին չափ Տիրազի երեւիլիներու իրաւունք-
ները իւրացնեն: Ասոր արդիւնքը կ'ըլլայ Տէյր ալ-Քամարի
առաջին պատարուք որ տեղի կ'ունենայ 14 Սեպտեմ-
բեր, 1841-ին:

քոլորովին անկարող էմիր Պէշիր Գ.: Այս փոփոխու-
թիւնները պատճառ եղան որ տիրազինեքը զինք և
քրիստոնեաները կործանելու միջոցներու մասին մտա-
ծեն: Ասոնց զայրոյթը աւելի գրգռեցին Օսմ. Պետու-
թեան ծառայող շարամիտ մարդիկ, որոնք քրիստոնեա-
նեքը կ'ատէին, որովհետև անոնք աւելի մրանսան կ'ու-
զէին և կը սիրէին:

Շատ չտեսց ու պատահեցաւ ինչ որ պիտի պատա-
հէր, — մարզկային էակներու խողխողում, թալան, և
զիւղերու հրդեհում:

Երբ էմիր Պէշիր Գ. գահազուրկ եղաւ, ինչպէս ար-
դէն ըսինք, անմիջապէս Օսմար Փաշա էլ Մաթարին կա-
ռավարիչ նշանակուեցաւ Շէհապիդ ամիրաներու տեղ:
Այդ ժամանակ տիրազինեքը ապստամբեցան այս Փաշա-
յին դէմ, չի հնազանդեցան անոր և ո՛չ ալ անոր խոս-
տումներուն հաւատացին: Որով Օսմար Փաշա անուանա-
պէս կառավարիչն էր Լիբանանի: Այս զինք շատ զայ-
րացուց: Ուստի ձեռքակալեց իրեն անհնազանդ եղող
տիրազի երեւիլիները և Պէյրութ դրկեց որ դատուին:
Շատ մը տիրազինեք ալ իրենց շրջաններուն մէջ ապս-
տամբեցան ու զինագրեցին: Քրիստոնեաներ անմիջա-
պէս Օսմար Փաշային օգնութեան: հասան և տիրազինեքը
ցրուեցին(*):

(*) Տիրազիները կ'ամբաստանեն Օսմար Փաշան որպէս
թէ այս վերջինը քրիստոնեաներուն կողմնակցութիւն
ըրած ըլլայ, եւ կը յարձակին անոր վրայ: Ասոնք զի-
մադուրեան կը հանդիպին բուրք եւ ալպանացի զին-
ուորներու կողմանէ, որոնք զիրենք կը ցրուեն, եւ ո՛չ
թէ քրիստոնեայ ժողովուրդին կողմանէ, ինչպէս կ'ըսէ.
մեր հեղինակը: Ճիշդ է որ բուրք եւ ալպանացի զին-
ուորներուն հետ՝ մարտի պատճառակաւ զինուորներ ալ
կային, բայց ոչ հասարակ ժողովուրդը:

Երբ Լիբանանի Ընդհ. Կառավարիչը որ Պէյրութ կը գտնուէր, լսեց այս բոլորը, անմիջապէս Օմար Փաշան Պէյրութ կանչել տուաւ, որովհետեւ անիկա չէր ուզեր որ տիւրքիները տկարանային իր այս ընթացքով և քրիստոնեաները անոնց վրայ իշխէին:

Դժգոհներու պարագլուխներն էին. — Շէյխ Սաիա ժանպլազ, Էմիր Էմին Ռասլան, Շէյխ Սաթթար ալ-Ամատ, Շէյխ Քազիմ, Շէյխ Պէշիր ան-Նաքատիեան, Շէյխ Հիւսէյն Դալուք, Շէյխ Եուսուֆ Ապտէլ-Մէլիք, Շէյխ Օսման Ապու Ալվան և Էմիր Մուհամմէտ, որդիներեւելի Էմիր Էմինի, որ շատ խելացի ու խոհեմ անձնաւորութիւն մըն էր:

Ասոնցմէ ամենահարուստը Շէյխ Սաիա ժանպլազը, և ամենաքաջը Շէյխ Սաթթարն էր: Ամենահամբերատարը Շէյխ Պէշիրը, և ամենախոհեմը՝ Շէյխ Հիւսէյն էր: Ասոնք էին յեղափոխութեան զեկավարները:

1844ին քրիստոնեաները և տիւրքիները դարձեալ սկսան, կռիւի բան մը որ իրենց հին սովորութիւնն էր: Այս անգամ քրիստոնեաները յաղթական էին: Անոնք վառեցին Շուֆը մէկ օրուան մէջ, և նոյն բանը կրկնըուեցաւ Ջահլէի, Մէթնի և Ղարպի մէջ: Շուֆի մէջ կառավարութիւնը միջամտեց, և քրիստոնեաները արգիլեց շարունակել իրենց աւերիչ գործունէութիւնը: Մուսթաֆա Փաշա անուն հրամանատարը Ղարպի կողմը գնաց, և հրամայեց քրիստոնեաներուն որ ցրուին, որոնք անմիջապէս հնազանդեցան:

Երբ ժամանակ մը երկիրը առանց կառավարիչի մնաց, Շազիպ Էֆէնտի անուն կառավարական ներկա յացուցիչ մը եկաւ Պոլսէն, որպէսզի, թաղաւորին հրամանաւ, երկիրը երկու մասերու բաժնէ: Էմիր Հայտար Ապուլ-Լաման հիւսիսի քրիստոնեաներուն վրայ կառավարիչ կարգուեցաւ, և Էմիր Ռասլան հարաւի տիւրքիներուն: Այսպէսով երկրին ներքին խնդիրները ժամա-

նակաւորապէս կարգադրուեցան: Սակայն այս երկու ժողովուրդներու իրարու հանդէպ ունեցած ստեղծութիւնները վերջնականապէս չ'անհետացան: Այս աւելի արժարժուեցաւ բախումով մը որ 1859ին տեղի ունեցաւ Պէյթ Մէրիի մէջ(*): Տասնըերկու քրիստոնեաներ, և քսան տիւրքիներ մեռան, թէև այս վերջինները թիւով աւելի շատ էին: Այսպէսով իրենց ունեցած արհամարհանքը քրիստոնեաներու քաջութեան հանդէպ՝ զիրենք պարտութեան մատնեց: Այս պարտութիւնը պատճառեցաւ որ աւելի յարմար առիթի մը սպասեն իրենց վրէժը լուծելու համար:

Այդ ժամանակ Պէյրութ նահանգին կառավարիչը Սուրչիա Փաշա անուն մուսուլման մահմետական մըն էր: Միշտ տիւրքիներուն կը կողմնակցէր, որով պատճառեցաւ քրիստոնեաներուն կործանման: Անիկա շարունակ քաջալերեց տիւրքիները որպէսզի կռուին, բայց զանոնք պաշտպանել չի խոստացաւ:

Սաղազութիւն հաստատելու պատրուակին տակ Սուրչիա Փաշա Պէյթ Մէրի գնաց, ուր քանի մը օր մնաց:

Շէյխ Եուսուֆ Ապտէլ-Մէլիք Մէթնի մէջ քանի մը զիւղերու վրայ յարձակում գործած էր տուները այրելով և կողոպտելով: Սուրչիա Փաշա քիչ մը անկանոն զօրք ձգելով Պէյթ-Մէրիի մէջ՝ ալ-Մուտայրիժ գնաց այդ տեղի խնդիրները կարգադրելու համար: Երջաայդ տեղի զիւղերը մարդիկ ուղարկեց որպէսզի եղած կոկայթի զիւղերը մարդիկ ուղարկեց որպէսզի եղած կորուստներուն հաշիւը պատրաստեն իրեն համար: Երկար

(*) Կռիւը սկսաւ, երեսոնեայ եւ սիրզի երկու քրայոց միջեւ հաւու մը համար ծագում առնող վեճէն, ինչպէս 1841ի բնդհարումները սկսան քաջակի մը համար եղած անհասկանալի կռիւէ մը:

քննութիւններէ յետոյ, կորուստներու ընդհանուր գումարը յանգեցաւ 29,000 դահեկանի: Սակայն այս գումարէն ազէտեալները շատ քիչ մաս մը ստացան, որովհետեւ մեծամասնութիւնը կառավարութիւնը ետ առաւ մաքսի պատրուակին տակ:

Այս կարգադրութիւնը ընկէ յետոյ՝ Փաշան Պէյթ Մէրի վերադարձաւ, ուր տիւրզինները ցերեկ թէ գիշեր գաղտնի յարաբերութիւններ կը մշակէին իրեն հետ, և հոն ալ իր նպատակը իրագործելէ յետոյ՝ իր գաւառին մայրաքաղաքը՝ Պէյրութ վերադարձաւ:

Մարտ 9, 1860ին, յոյն կաթողիկ յարանուանութեան պատկանող Աթանէսիոս արեղան որ Ամմիքի վանքին մեծաւորն էր, սպաննուեցաւ: Ոճրագործը Քաֆր Քաթրա գիւղէն, Մուհ սաւ-Տին Ապու թին անուն տիւրզի մըն էր: Սակայն այդ ժամանակ ոճրագործը յայտնի չէր:

Քրիստոնեաները դայրացած՝ Փաշային և եւրոպական պետութիւններու հիւպատոսներուն զիմեցին, որպէսզի արդարութիւնը ի գործ դրուի: Բայց առաջինին ճարտիկ դարձուած քովը, խնդիրը օրերով յետաձգուեցաւ, և վերջապէս մոռացութեան մատնուեցաւ:

Միևնոյն ժամանակ Խան աշ-Շիահ անուն տիւրզի մը պանդոկի մը մէջ սպաննուեցաւ: Ասոր ալ ոճրագործը անյայտ մնաց, որովհետեւ ոճիրը գործուած էր գիշերը, մինչ զիակը գտնուեցաւ ցերեկը: Տիւրզիները կասկածեցան թէ քրիստոնեաները մեռցուցին զայն, մինչ քրիստոնեաները կը կասկածէին թէ տիւրզիները մեռցուցած են իրենց Ամմիք վանքին մեծաւորը:

Այսպէսով անոնք սկսան զիրար սպաննել երբ ամայի տեղեր իրարու հանդիպեցան: Դէպքերը այնպիսի արագութեամբ տարածուեցան, որ՝ քիչ ժամանակուայ մը ընթացքին երկիրը քառասային վիճակի մը մատնուեցաւ: Յարաբերութիւնները խզուեցան, ճամբորդու-

թիւնները դադրեցան, որովհետեւ ճամբաներու մէջ ոճրագործներ կը վխտային, և իրաց կացութիւնը խռովեալ վիճակ մը ստացաւ:

Այդ ժամանակ Հաւուրանի մէջ շատ քաջ և նշանաւոր մէկը կը բնակէր: Երևելի էր շէյխերու մէջ, և գրեթէ անոնցմէ ամենահարուստը, զօրաւորը և ազդեցիկը: Անիկա Իսմայիլ ալ-Աղբաշ կը կոչուէր, և տիւրզիներ անոր վրայ մե՛ծ հաւատք ունէին:

Երբ քրիստոնեայ և տիւրզի յարաբերութիւնները խզուեցան՝ և կացութիւնը օրէ օր վատթարացաւ, վերջինները լուր ուղարկեցին անոր որ գայ, և խոստացան թէ բոլոր ժողովուրդը մէկ սիրտ մէկ հոգի իրեն պիտի հնազանդի: Երբ ան ըմբռնեց անոնց նպատակը, չի մերժեց, և իմացուց թէ օգնութեան պիտի գայ հետիոտն և հեծեալ քաջերով:

Երբ Լիբանանի տիւրզիները առին այս լուրը, մե՛ծ եզաւ իրենց ուրախութիւնը: Անմիջապէս պատրաստութիւններու ձեռնարկեցին, և անհունօրէն ուրախացան իրենց փափաքին մօտալուտ իրագործման յոյսով:

Ա. Մ. ՄԵՐՆԻ ԵՒ ԱՍՍՈՑԻԱՆԻ ԽՈՒՎՈՒՅԵԱՆՑ
ՊԱՏՄՈՒՅԻՆԵՐ

Երբ Պէյրուսի գանուղ եւրոպական պետութեանց հիւպատոսները տեսան որ չարիքը կը ծաւալի, փափաք յայանեցին Խուրշիտ Փաշային որ քանի մը զինուորներ ղրկէ զէպօին վայրը, և պէտք եղած միջոցները ձեռք առնէ կրակը սահմանափակելու համար: Ասոնց փափաքին գոհացում տալու համար Փաշան խոստացաւ թէ ինքը անձամբ պիտի երթայ իսաղաղութիւն վերահաստատելու գործունէութիւնը մօտէն կառավարելու: Եւ 28 Մայիս, 1860ին, որ մահմետական տոմարով 1276 Յ.Մ. կ'ընէ, մօտաւորապէս հինգ հարիւր զինուորներ ուղարկեց ալ-Համզիա: Ասոնց հետեւեցան երկու հարիւր պաշտպօզութներ և չորս թնդանօթ: Տիւրքիներու հետ նախապէս ըրած իր մէկ կարգադրութեան համաձայն, երկրորդ օրը ինք գնաց զէպօին վայրը իր տեղը Պէյրուսի մէջ փոխանորդ մը ձգելով, որպէսզի ընթացիկ գործերը կառավարէր: Փաշան գնաց հոն, իր տիւրքիներուն ըրած խոստումները գործնականապէս իրականացնելու համար:

Քասրուանի ժողովուրդը տեղաւորուած էր Հիւսիսային Լիբանանի մէջ: Իրենց Պանու ալ Քազին ընտանիքին անդամները և առաջնորդները վտարած էին, իւրացնելով անոնց ինչքը, և անոնց տեղ կարգած էին Դանիոս Իպն Շահին էլ-Պայթարը, որպէս երկրին կառավարիչ:

Երբ այս վերջինը իմացաւ աշ-Շուֆի մէջ տեղի ունեցող խռովութիւնները՝ անոր բնակիչներուն առաջարկեց օգնութեան փութալ: Անոնք ըսին թէ երբ որ պէտք ունենան, իրեն լուր կը զրկեն: Բայց ան առանց անոնց առաջարկին սպասելու, ամբողջի մը զուխը անցած, Անթիլիաս հասաւ, և անկէ ալ հինգ հարիւր հոգի զրկեց Պաապտա, որոնք էմիր Քայս աշ-Շէհապին տունը իջեանեցան և իրենց զինակիցներուն հետ միացան:

Երբ Փաշան լսեց, լուր զրկեց էմիր Քայսին՝ հըրամայելով որ Քասրուանցիներու ամբոխը ցրուէ, որովհետև անոնք հաղորդակցութեան ճամբան կը խափանէին: Էմիրը ըսաւ, Վեր լսեմ ու կը հնազանդիմն և հըրամայեց անոնց որ անմիջապէս մեկնին:

Երբ լսեցին թէ Փաշան զինուորներով եկած էր՝ զգացին որ իրենց անոր հետ ունեցած գաղտնի յարաբերութիւնը պտուղ պիտի տար, որով շատ ուրախացան և սիրտերնին լեռներու պէս ամբացաւ:

Աւա՛ղ, Պէյթ Մէրիի տիրազինները տարի մը առաջ խարուած ու պարտուած էին: Ո՛չ ժամանակը, և ո՛չ ալ ստեղծուած առժամանակեայ խաղաղութիւնը մոռցնել տուած էր այս: Եւ նոյն գիշերը յարձակեցան քրիստոնեաներուն վրայ իրենց վրէժը լուծելու համար: Բայց քրիստոնեաները զանոնք յաղթեցին և իրենց տունները այրեցին: Այս պատահեցաւ Մայիս 29ին:

Իեռ հոն զօրքերէն մաս մը կը մնար: Ասոնք անցեալ տարի Փաշային հետ եկած, և անոր Պէյրութ վերադառնալէն յետոյ, հոն մնացած էին: Այս վերջինները տիրազիններուն միանալով յարձակեցան քրիստոնեաներուն վրայ, մեռցուցին ան որ գտան և կրակի տուին անոնց տունները: Այն տիրազինները որոնք փախած էին՝ քաջալերուելով այս զէպքէն, վերադարձան և բոլորը միանալով խորտակեցին քրիստոնեաներու զիմազրու-

թիւնը, որոնք նահանջեցին իրենց տունները բոցերու և ինչքերնին աւարի համար ձգելով: Այս զէպքի ընթացքին քրիստոնեաներէն մեռան տասնըչորս հոգի, և տիրազինները ունեցան տասներութը մեռեալ և եօթը վիրաւոր:

Յաջորդ առաւօտ երբ աւ-Սահիլի բնակիչները իմացան Պէյթ Մէրիցիներու պատահած դժբաղդութիւնը՝ հաւաքելով իրենց կարասիներն ու կենդանիները, Պէյրութ փախան: Մինակ քանի մը մարդիկ մնացին զիրեն մէջ:

Այս զէպքերէն յետոյ, Խուրշիտ Փաշան հրամայեց որ թնդանօթներ արձակեն, իր նախապէս ջրած խոստումին համեմատ տիրազինները ազգարարելու համար: Ասոր վրայ էմիր Մուհամմէտ Քազիմ Ռասլան և Շէյխ-Հիւսէյն Դաւուք լեռներէն դաշտ իջան հազար հինգ հարիւր մարդերով, որոնք ազգարարութեան տրուելուն կը սպասէին: Ասոնցմէ մաս մը յառաջացաւ զէպի Ուատի-Շահրուր և Պաթշայ, մինչ մեծամասնութիւնը ուղղուեցաւ զէպի Պաապտա և Սապնայ:

Ասոնց զիմազրելու համար, քրիստոնեաները անմիջապէս կազմակերպուեցան: Բայց բոլոր իրենց զիւղերէն ու քաղաքներէն հազիւ վեց հարիւր մարդ կրցան հաւաքել:

Երբ երկու հակամարտ ուժեր սկսան իրարու դէմ յառաջանալ՝ բախումը գիրենք իրարու շաղախեց և պատերազմի կրակը բորբոքեցաւ: Օր մը տևող ճակատագրական ընդհարումէ մը յետոյ, քրիստոնեաներու խուճաքը շիտթութեան մատնուեցաւ, կռուողները զիրքերնին կորսնցուցին և բոլորովին շուարեցան: Անշուշտ նահանջի դիմեցին կեանքերնին ազատելու համար, և պարտութիւններու ամենազատովը պարտուեցան: Տիրազինները մտան վերոյիջեալ զիւղերը և այրեցին ու թալանեցին ու իրենց հետ տարին ինչ որ գտան: Ասկէ եկան-

ալ-Հատտատ, ուր իրենց միացաւ պաշտպօղութենքու ամբօխ մը: Այս գիւղն ալ թալանելէ յետոյ, տիւրղիները իրենց տուները վերադարձան, բայց պաշտպօղութենքը տակաւին չարունակեցին իրենց հրգեհօմը և սպաննութիւնները՝ մինչև որ Պէյրութի մօտերը հասան: Փաշային վրանները որոնք քաղաքէն զուրս կը գտնուէին՝ մուխով ու ծուխով պարուրուեցան: Այս տեսնելով՝ Փաշան ըսաւ, «Եսա լաւ կատարեցիք ձեր պարտաւ կանութիւնը սիրելի տիւրղի բարեկամներս»:

Այս զէպքի ընթացքին մեռան տասնըեքեք տիւրղիներ և քսանըհինգ քրիստոնեաներ, որոնք ունեցան նաև չորս վիրաւորներ: Ասոնց երևելիները, որոնք մեռան, էին էմիր Ապպաս, որդին էմիր Սալման ալ-Շիհապի: Նոյնպէս էմիր Պէչիր Գ., գերդաստանին վերջինը, որուն անդամները, ինչպէս տեսանք այս գիրքին սկիզբը մեծ հեղինակութիւն ունէին:

Երբ էմիր Մուհամմէտ Ռաւալան, որու մասին արդէն խօսած ենք, հասաւ Պիր ալ-Վարվար, տեսաւ թէ գիւղի մը մէջ, որուն ինք անձնապէս պատասխանատու էր, խռովութիւն մը ծագած էր: Անմիջապէս անձամբ գնաց և անհամաձայնութիւնները կարգադրեց, և չի ձգեց որ խռովութիւնը տարածուի: Անկէ ուղիղ աս-Սահիլ գիւղը գնաց որ չէյիներու կամ ամիրաներու հօվանաւորութեան տակ չէր: Գիւղին բոլորտիքը պահապաններ զրաւ զայն հաւանական յարձակումներէ պաշտպանելու համար: Այսպէսով գիւղին բնակիչները կեանքի ապահովութիւն գտան որու համար շատ շնորհ հակալ եղան ամիրային, և արեւշատութիւն մաղթեցին անոր:

Երբ տիւրղիները այս եղելութիւնը իմացան՝ անմիջապէս յարձակեցան այս գաւառին վրայ և պանդոկ մը այրեցին: Առովութեան բոցը ասկէ տարածուելով՝ մինչև ալ-Մէթն հասաւ:

Ինչ որ կը վերաբերի քասրուանցիներու ամբօխին՝ ասոնցմէ ոմանք իրենց Պապատայէն մեկնելէն յետոյ, ալ-Մէթնի սահմանը անցան և տիւրղիներու հետ ընդհարում մը ունեցան: Տիւրղիները ձիաւոր և հետևակ հինգ հարիւր հոգի էին, մինչ քրիստոնեաները երեք հարիւր: Այս վերջիններուն միացան աս-Սահիլի բնակիչներէն ոմանք: Եւ խումբերը նոր սարսաղազեցիկ մանամարտի մը սկսան: Գառնութիւնը իր շափրակները բացաւ, և մահը աւելի ու աւելի մօտեցաւ:

Քրիստոնեաներ այդ օր քաջարար կուռեցան, միշտ եռանդուն և միշտ խիզախ: Տիւրղիներ սկսան մեծ ապառաժներ զլտորել անոնց վրայ, բայց անոնք զիմադրելէ չի դադրեցան: Քրիստոնեաներ տիւրղիները այնպիսի անել կացութեան մը մատնեցին որ՝ այս վերջինները խուճապի մատնուած՝ ստիպուեցան նահանջել: Քրիստոնեաներէն ոմանք զանոնք հետապնդեցին ու սպաննեցին:

Երբ տիւրղիներու այս պարտութեան լուրը իրենց ալ-Ճուրտի ազգակիցներուն հասաւ՝ այս վերջինները, մօտաւորապէս չորս հարիւր թիւով, խոյացան քրիստոնեաներուն վրայ փոթորիկներով յղի ամպերու պէս:

Քրիստոնեաները տեսնելով այս ծովածաւալ մարդկային բազմութիւնը՝ պահ մը ընկրկեցան, և յառաջանալու քաջութիւնը չունեցան: Այդ օր քրիստոնեաներէն տասնըինը հատ սպաննուեցան, իսկ տիւրղիներէն երեսուն:

Ատկէ տիւրղիները տարածուեցան երկրին զանազան մասերուն վրայ, անխնայօրէն կողոպտեցին ու հրոյ ճարակ ըրին ալ-Մէթնի գիւղերը: Այս գործունէութիւնը շարունակեց օրեր, որու ընթացքին տիւրղիներ այրեցին ալ-Մէթնի տասնըեթը գիւղերը: Ուրիշ վայրերու մէջ ալ այրեցին քրիստոնեաներու պատկանող բոլոր տուները:

Միևնոյն ժամանակ Քարուանի քրիստոնեաներուն միջև անհամաձայնութիւն ծագեցաւ: Մինչև հիմաստնք շատ համերայիս գործունէութիւն մը ունեցած էին: Ժողովներու մէջ իրարու հակասեցին, և հրամայուողը հրամանատար եղաւ: Իրենց մէջ կուեկու արամադրութիւն չի մնաց, և յարձակումներէ խուսափեցան: Ամէն ոք իր տունը ապաստանեցաւ, և միւս քրիստոնեաներու հետ իրենց յարաբերութիւնները գազրեցուցին: Այս փոփոխութիւնը պատեհ առիթ մը ստեղծեց աւերգիներու համար և մեծապէս օգնեց անոնց յարձակումներուն յաջողութեան:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Պատմութիւնը այն դաւանանքեան
ու խարբերայութեան որմէ տառապեցան
ատ-Տուպպիայի եւ Մուալլաքադ ատ-Տամուրի
րեակիցները:

Երբ ատ-Սահիլի մէջ կատարուած սոսկալի ու զըզուեկի արարքներու լուրը ատ-Տուպպիայի բնակիչները լսեցին՝ շատ վախցան այն գէշ հետեանքներէն որ այս դէպքերը կրնային ծնիլ: Ուստի իրենց ընտանիքներով ու անասուններով Մուալլաքադ ատ-Տամուր գացին և հոն ապաստանեցան մինչև որ հրաման եկաւ մէկիկ մէկիկ փախչելու:

Եպիսկոպոս Թուպիա մարոնի, օգնական մը ունէր որ իր ազգակիցներէն էր: Երբ իմացաւ ատ-Սահիլի մէջ պատահած աղէտը՝ լուր զրկեց որ իր օգնականը, ազգականները և բոլոր բնակչութիւնը ծովու վրայով Պէյրութ գան: Երբ Մուալլաքադ ատ-Տամուրի մէջ հաւաքուածներ լսեցին այս՝ յանդգնութիւնը չունեցան նմանօրինակ վտանգաւոր ճամբորդութիւն մը ընելու, և արդէն իսկ միջոցն ալ չունենալով ծովէն երթալու, որոշեցին նոյն օրն իսկ ցամաքէն Պէյրութ փոխադրուիլ: Գիշերը, լուսնի լոյսով, ճամբայ ինկան իրենց ընտանիքներն ու անասունները հետերնին առած: Անակնկալ և անախորժ հանդիպումներէ զգուշանալու համար, միշտ նախընտրեցին ծովեզերքէն երթալ: Այս պատահեցաւ Պապտայի և Ուստի Շահրուրի դէպքերուն երկրորդ օրը:

Այն-նայմա գիւղէն, Հասան Տարքուպա, անուն մէկը գիտէր ասոնց փախուստը: Այս եղելութիւնը հազարգելով Հիւսէյն Եունիսին թելադրեց որ երթայ և Տաիր Քուպայի տիրոգիներուն իմաց տայ: Հիւսէյն մարդիկ ուղարկեց չրջանները որ այս լուրը տարածեն: Այսպէսով լուրը հասաւ Պաշաճուն և անկէ ալ Արամուն: Այս գիւղերէն մտաւ օրապէս երկու հարիւր յիսուն հոգի ձիաւոր և հետիոտն հաւաքուեցան և անոնց անցնելիք ճամբուն վրայ անտառի մը մէջ ապաստանեցան: Այս վայրը կը կոչուէր Արծիւնեաւ Անտար: Երբ քրիստոնեաները մտեցան՝ տիրոգիները կրակ բացին անոնց վրայ: Այս անակնկալ յարձակումէն չփոթած՝ հետևողներ նահանջեցին, իսկ շատ առաջացածներ ստիպուեցան հակաառարկան պայքար մը մղել:

Երբ Եունի տիրոգիները լսեցին հրացանաձգութիւնը, գիշառիչ գալիւրու պէս լեռներէն վաք սուբացին՝ օգնութեան հասնելու իրենց արենակիցներուն: Ասոնց միացաւ չրջակայքի գիւղերէն բաւական մեծ թիւ մը, որով կէս ժամէ պակաս ժամանակամիջոցի մը ընթացքին աւելի քան վեց հարիւր հոգի հասան դէպքին վայրը: Ասոնք բոլոր կողմերէն քրիստոնեաները չրջապատեցին և բոլոր անցքերն ու ճամբաները խափանեցին փախուստը անկարելի ընելու համար: Ու անոնց միջև պատերազմի բոցը ճարճատեցաւ, սուրերու խըրուամները զաւազաններու հարուածներուն յաջորդեցին, և զժբախտութիւնը կսկիծը բազմապատկեց: Կռուողներ մաքառեցան, զիրար հալածեցին, ինքնապաշտպանութեան զիմեցին և զիրար մենամարտի հրաւիրեցին, մինչ կիներ պոռչտացին ու ողբացին և պղտիկներ լալով ցրիւ եկան: Մարդկային զիակներ աշնան տերեւներու պէս ինկան այս խոպան գաշտերու վրայ: Հրացանաձգութեան ձայնը շանթերու պայթիւնէն աւելի ահօնելի էր, եւ կռուողներու գոհը ամպերու որոտումէն հզօր:

Այս զժբախտութեան ընթացքին, քրիստոնեաներ բնաւ չի դադրեցան իրենք զիրենք և իրենց ընտանիքը պաշտպանելէ և միշտ կրակելով Պէյրութի ուղղուածութեամբ յառաջացան մինչև լոյս, որպէսզի հոն ապաստան մը կարենան գտնել:

Գիշերուան խաւարին հետ զիրենք հալածող թըշնամիներն ալ անհետացան, և երբ ազօթարանը բացուեցաւ, անոնք կարողացան Պէյրութ մտնել առանց վըստանգի, բայց շատ ջախջախուած վիճակի մը մէջ, որովհետև այդ գիշեր աննկարագրելիօրէն տառապած էին:

Այս ընդհարումի միջոցին քրիստոնեաները կորսանցուցին քառուկերեք մարդ, ու քանի մը կիներ և փոքրիկներ: Մինչ տիրոգիներէն մեծան տասներեք հոգի: Ասոնք ևս ինը վիրաւորներ ունեցան:

Կռուի ընթացքին տիրոգի մը և քրիստոնեայ մը սկսան մենամարտիլ: Անոնք ուժով գրեթէ իրարու կը հաւասարէին, որով մերթ ընդ մերթ զիրար զգեանեցին և հասան ծովեզերք ուր երկուքը միատեղ ծովը ինկան: Բայց դարձեալ չի դադրեցան կռուելէ: Մինչ այս՝ խոշոր ալիք մը զանոնք ծովամոյն ըրաւ, որոնք անմիջապէս խեղդուեցան: Յաջորդ առաւօտ անոնց զիակը գտնուեցաւ ծովեզերքի վրայ, որոնք իրարու փաթթուած էին: Աս-Սահիլի քրիստոնեաներէն ոմանք այս տեսնելով յուզուեցան, ու փոս մը փորելով՝ երկուքը միատեղ թաղեցին:

Ինչ որ կը վերաբերի այս զէպքէն ճողոպրած և Պէյրութ հասածներուն՝ ասոնց վիճակը աննկարագրելի էր: Անոնք մահուան ճիրաններէն խուսափած էին վեց ժամ անընդհատ, իրենցինէն շատ աւելի ուժով խուճբի մը զէմ կռուելով: Երբ անոնք Պէյրութ հասան՝ զբեղմաններու մէջ թափառող ուրուականներու պէս էին, առանց ուտելիքի, հագուստի և անկողինի ու վերմակի: Անոնք Պէյրութ ապաստանեցան իրենց համար լոկ եր-

կինքը ծածկոց ունենալով: Բայց հոս ժողովուրդը անսխալապէս օգնութեան հասաւ անհրաժեշտը հայթայթելով: Մինչ անգին Թիւրքիները կը վայելէին իրենց աւարը, հոս քրիստոնեաներ կը տառապէին չքաւորութեան և անսուղութեան ճիրաններուն մէջ: Ասոնցմէ շատեր զոր կ'ըլլային եթէ օրական կտոր մը հաց և քիչ մը ջուր գտնէին:

Այս աղէտեալներուն և անոնց աս-Սահիլի բախտակիցներուն ֆրանսացիներ հազուատներ, ուտելիքներ և վերմակներ բաշխեցին, մինչև որ Տէրը զոր օնաց իրենց այդ ընթացքէն:

ՉՈՐՐՈՐԳ ԳԼՈՒԽ

Պատմութիւնը սարսազոյցիկ աղէտներու, որոնց ենթարկուեցան ձէզզիմի, ադ-Գուճայի եւ այլ-խարնուպի բնակիչները:

Երբ Պէյրութի արուարձանին մէջ պատահած չարագէտ դէպքերու լուրը ձէզզիմի և շրջակայքի բնակիչներուն հասաւ, այս վերջինները Թիւրքիներու յանկարծական յարձակումէ մը վախնալով, սկսան կազմակերպուիլ և ինքնապաշտպանութեան միջոցներու գիմել:

Երբ Շէյխ Ժանպլադ լսեց ձէզզիմիցիներու պատրաստութեան մասին, և իրեն իմացուեցաւ անոնց դիմադրելու արամադրութիւնը, անմիջապէս յարաբերութեան մէջ մտաւ անոնց հետ և նամակով մը թելադրեց թէ՛ հանգարտ կենան, և ժողովուրդին հանգիստը խոտովոյ քայլեր չառնեն: Ա'լ աւելին՝ խոստացաւ թէ՛ եթէ իր ըսածներուն անսան՝ զիրենք պիտի պաշտպանէ բոլոր թշնամիներէ, անձամբ ինք պատասխանատու ըլլալով իրենց ապահովութեան:

Այս նամակին պարունակութիւնը մեծապէս յուսադրեց ձէզզիմիցիները, և ասոնք խղճի ամենայն հանգստութեամբ իրենց առօրեայ գործերը շարունակեցին, ապահով ըլլալով թէ որ և է չարիք պիտի չի պատահեր իրենց:

Այսպէս երբ բարեմտօրէն անտեսած էին ո և է ըզզուշութիւն՝ աշ-Շուֆի Թիւրքիները մեծապէս զարմացուցին զիրենք, երբ այս վերջինները, յունիս ամսուն մէկ ուրբաթ կէսօրէն վերջ, հազար հինգ հարիւր հո-

գիւղ այդ կողմերը ժամանեցին: Ասոնցմէ մաս մը, մօտաւորապէս եօթը հարիւր հատ, յարձակեցան Պէքէսին վրայ, մինչ մնացածը յառաջացաւ դէպի ձէզզին: Անշուշտ այս երկու զիւղերու բնակիչները, անտեղեակ պատահածէն, իրենց առօրեայ զբաղումներով կը պարապէին գաշտերու և սարսափներու մէջ:

Տեսնելով այս դաւադրութիւնը, զայրացած ու կրակ կտրած, Պէքէսինցի Ապու Սամրա և երկու հարիւր քաջեր որոշեցին զիմադրել առաջին խումբին:

Երկու թշնամի խումբեր իրարու հանդիպեցան ալ-Ղապաթիյա կոչուած վայրը,

Ապու Սամրա, որ հերոս մըն էր, կռուվարելու և հրամայելու մե՛ծ կարողութիւն արտաբերեց: Նոյնպէս քաջութեան ու խիզախութեան տիպար մը հանդիսացաւ այդ օր, այդ գիրկընդիսան, յուսահատական պայքարին մէջ:

Վերջապէս, արտակարգ քաջութիւններ ի գործ դնելէ յետո՛յ իրեն յաջողուեցաւ տիրզինները ետ մղել: Ասոնք մօտաւորապէս երկու ժամ տևող կատաղի զիմադրութենէ մը յետոյ նահանջեցին դէպի Մաֆիլա չորս մեռեալ ձգելով իրենց ետին, մինչ քրիստոնեաներէն պատանի մը մեռաւ:

Պաթիբի քրիստոնեաները տեսնելով տիրզիններու փախուստը, հետապնդեցին զանոնք, և անոնց զօշակներէն մին զրուեցին: Ասոր վրայ ցրիւ եկած տիրզիններ զիրար խրախուսելով միացան և շրջակայքի զիւղերու բնակիչներուն հետ յարձակեցան քրիստոնեաներու վրայ, որոնք չի կարենալով զիմադրել այս վերակազմուած ամբոխին կատաղի արշաւանքին, խուճապի մատուցեցան ու հուսկ յետոյ փախան: Տիրզիններ հալածելով ու սպաննելով զանոնք հասան Պէքէսին ու յափշտակելէ յետոյ այլ և այլ ինչքերը ու արջառները զիւղը բոլորովին այրեցին:

Ինչ որ կը վերաբերի ձէզզինի քրիստոնեաներուն ասոնք և շրջակայքի քրիստոնեաները, մօտաւորապէս երեք հարիւր հոգի, առիճներու քաջութեամբ զիմադրեցին: Անոնց սիրտը երկաթէ աւելի ուժով և քարէ աւելի կարծր էր: Անոնք շատ տառապած էին 1844ի զէպքերուն, և գիտէին թէ ի՞նչ կը նշանակէր պարտութիւն: Միացած Ապու Սամրայի չորս հարիւր քաջերուն, անոնք թափանցեցան տիրզիններու սահմաններէն ներս և ալ-Շուֆի գաւառին մէջ շատ մը զիւղեր այրեցին: Օրուան հերոսներէն է նաև Տարպ սա Սինի զիւղէն. Եուսուֆ ալ-Մուպայյատ, որ շատ մը քաջագործութիւններ ըրաւ:

Այս առթիւ ձէզզինցիներ մեծ քաջութիւն արտաբերեցին խորհելով թէ, ինչպէս անցեալի մէջ, այս անգամ ալ, տեսնելով իրենց ծրագրին վիժումը, տիրզիններ զիրենք հանգիստ կը ձգէին: Բայց հակառակը պատահեցաւ: Ի տես իրենց պարտութեան, վերջին ճիգով մը տիրզիններ միացան ու միաձոյլ ճակատ մը կազմած՝ յարձակում մը կազմակերպեցին: Քրիստոնեաներ տեսնելով անոնց ծովու մը պէս յառաջանալը, ընկրկեցան, և բոլորովին յուսահատած սկսան փախչիլ իրենց ետև ձգելով տասը մեռեալ: Տիրզիններէն մեռան չորս հոգի:

Անշուշտ տիրզիններ իրենց տարած յաղթանակէն գինովցած, մտան ձէզզին և ով որ գտան, կին, երեխայ թէ անկար ծերունի, անխնայ ջարդեցին ու տուններն ալ այրեցին: Մեռեալներուն ընդհանուր թիւը հարիւր վաթսուներ հինգ էր: Այս քրիստոնեաներու ողջ մնացած արենակիցները փախան դէպի Սայտայի ուղութեամբ: Այս բոլորը լսելով Շէյխ Սաիտ Ժանալլաղի կալուածներուն տեսուչը, Քազիմ Եուսուֆ Համասա, խաչաձևեց անոնց ճամբան ութը հարիւր տիրզիններով:

և զօրաւոր բախումէ մը յետոյ, պարտադրեց զանոնք իրենց ծննդավայրը ապաստանելու:

Քաղիմ Եուսուֆ շա'տ դաժան, ու Պիրբատ ազ-Դա-միմիէն աւելի ոճրագործ մէկն էր: Զարագործութեամբ կը դերագանցէր ալ-Հարիթ Իպն Չալիմը: Իր այս նը-կարագիրը յտակօրէն ցոյց տուած էր 1840ի գէպքերու ընթացքին:

Անիկա Յարիզ Զուխուր անուն հարուստ քրիստոնեայ բարեկամ մը ունէր: Օրին մէկը հետը շատ մը էշեր ու ձիեր առած, անոր ներկայացաւ ու ըսաւ, «Էր վախնամ թէ Պանու ալ-Այտի մեծերը, որոնք քու հարստութեանց կը տենջան, քեզ մեռցնեն անոր փրանալու համար: Եկուր միատեղ իմ բնակավայրս Պաաքլին երթանք, քեզ կ'երաշխաւորեմ թէ անոնց չարամտութեանէն պիտի խուսափիս»: Համոզելու համար ամէն տեսակ երգումներ ըրաւ և շատ բարիք խոստացաւ: Հաւատալով իր այս ըսածներուն, Յարիզ Զուխուր հաւաքեց իր բոլոր ունեցածը, ու զանոնք ջորիներու վրայ բեռցնելէ և բոլոր արջառն ալ հետը առնելէ յետոյ, Քաղիմ Եուսուֆի հետ հեռացաւ գիւղէն:

Երբ գիւղի սահմաններէն քիչ մը դուրս ելան, Քաղիմ Եուսուֆ կրակեց Յարիզ Զուխուրի վրայ և զայն մեռցնելէ յետոյ, անոր զիակը ճամբուն վրայ նետեց որպէսզի կէր ըլլայ գայլերու և անգղներու: Անկէ վերջ առանց սրտի ամենագոյզն խայթ մը իսկ ունենալու, տուն տարաւ իր սպաննած բարեկամին ինչքերը և իւրացուց:

Մնացած քրիստոնեաները իրենց կեանքը փրկելու համար, լուր զրկեցին Սայտա բնակող օտար պետութեանց զեսպաններուն, խնդրելով որ զիրենք այս անել կացութեանէն փրկեն: Դեսպանները մասնաւոր մարդիկ ուղարկեցին, որոնց հետեւելով ժողովուրդը պիտի կրնար առանց վտանդի Սայտա գալ:

Երբ ճամբայ ելան, բոլորովին վախով համակուած, Քաղիմ Եուսուֆ զանոնք անակնկալի բերաւ յարձակելով անոնց վրայ՝ իր մարդերով՝ մէկէ աւելի ուղղութիւններէ: Գնդակները զգեանեցին զանոնք անխնայօրէն և սուխնները խոցոտեցին զանոնք իծերու պէս: Օգնութեան և միջամտութեան աղաղակները մնացին ապարդիւն և անարձագանգ: Եւ ի վերջոյ բոլորովին յուսահատած որոշեցին ինքնապաշտպանութեան դիմել, բայց չի յաջողեցան և աշխատեցան փախչիլ, սակայն դարձեալ անյաջողութեան մատուցեցան: Փոթորկալի ծովու վրայ, ալետատան մակոյկի մը մէջ գտնուողներու կը նմանէին: Մահուան հրեշտակը կը ճախրէր անոնց զլխուն վրայ և ամէն բլուրի և ամէն ձորի վերէն: Այս անել կացութեան մէջ մնացին աւելի քան երեք ժամ: Մօտաւորապէս ասոնցմէ սեռաւ, բացի վեց մայրապետներէ, չորս հարիւր մարդ որոնց եօթնասուռը արեղաներ էին: Արիւնը կը հոսէր անձրևներէ գոյացող հեղեղներու պէս: Հողին գոյնը փոխուեցաւ, կարծես հինայով ներկուած ըլլար: Քարերը սարդիոններու վերածուեցան: Անոնցմէ շատ քիչեր ազատուեցան:

Երբ գիւղը մնացողներ լսեցին իրենց հայրենակիցներուն պատահած աղէտը՝ անհունօրէն տրամեցան, և հաւաքուելով ձէպէլ Դուրա, փախան Չահլէ ապաստանելու համար: Երբ լսեցին տիրազինները՝ ուրուբներու պէս սրացան անոնց ետեւէն, և բոլոր անցքերը գոցելէ յետոյ՝ սկսան հրացաններով ու սուրերով կոտորել զանոնք: Այսպէսով անոնցմէ մեռցուցին աւելի քան երկու հարիւր մարդ, իսկ մնացած փախչելով ապաստանեցաւ Պէլէտ աշ-Շաքիֆ, ուր միթուալիներ գայլերու պէս անոնց վրայ խոյացան և կողոպտեցին ինչ որ ունէին:

Յաջորդ օրը, որ յունիսի երկրորդ օրն էր, Քաղիմ Եուսուֆ Սալիորի վանքը գնաց քանի մը երիտասարդ-

ներով: Ասոնք վանքը կողոպտելէ, և տասներեօթը վա-
նականներ մեծցնելէ յետոյ, զայն այրեցին:

Տիրազինները բոլոր եկեղեցիները թալանի տուին,
և տարին ինչ որ գտան, արժէքաւոր կամ ոչ: Ասոնք շատ
մեծ գումար մը կը ներկայացնէին, որովհետեւ եկեղեցա-
կաններ հաւատարմով Շէյխ Սաիտ ժանպլազի պատուոյ
խօսքին՝ բան մը թաքցնելու կամ վախցնելու մասին
չէին խորհած: Ընդհակառակը, հանգիստ սրտով եկեղե-
ցիներու և սրբավայրերու մէջ նստած էին:

Նոյնն էր նաև շրջակայքի վանականներու վիճա-
կը, որովհետեւ անոնք ալ զինք պատուաւոր մէկը խոր-
հելու սխալը գործած էին, բայց մահուան սարսափը
չուտով յաջորդաց հոգիի խաղաղութեան:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Հասպայայի Գախնիքը Եւ Ռուս յաջորդեց Ռաւայայի կոստածը:

Հասպայայի և Ռաւայայի զէպքերը ներկայացնելէ
առաջ յարմար կը համարենք համառօտ տեղեկութիւն
մը տալ անոր նախկին կառավարակոն վարչաձևին մա-
սին, որ իբր յառաջաբան մը կրնայ ծառայել ստորև
արուելիք անմիջական փոփոխութիւններու:

Նախ ըսինք որ Հասպայա և Ռաւայա երկու դրացի
աւաններ են, և որոնք կը գտնուին Իսամակոսի գաւա-
սին մէջ: Հասպայա այս երկուքէն ամենամեծն է, հաս-
տատուած բարձր լեռան մը կողքին:

Անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր այս գաւառին
կառավարիչները Շիհապիդ իշխաններն էին, կրօնքով
մահմետական:

Ժամանակին երբ այս գաւառին կառավարիչը էմիր
Սատ առ-Տինն էր և կը բնակէր Հասպայա, սոյն աւա-
նին բնակչութեան մեծամասնութիւնը քրիստոնէական
էին, քանի մը աւերգիներով և շատ քիչ թիւով մահ-
մետականներ: Անոր օրով երկիրը շատ ալ խաղաղ չէր,
որովհետեւ աւերգիներէն մրցակից մը իրեն զէմ ըմբոս-
տացած էր: Այս մարդը կը կոչուէր Շէյխ Սալիմ Շամա:
Այս վերջինը իշխանագուն ընտանիքէ մը չէր, ինչպէս
էին Լիբանանի միւս առաջնորդները: Բայց ան յան-
դգնեցաւ այսպիսի ապստամբութեան մը, որովհետեւ
Շէյխ Սաիտ ժանպլազ նայֆա անուն քոյր մը ունէր
որ ամուսնացած էր աւերգի Շէյխ էմին Շամսին հետ:
Ասոնք ազջիկ գաւակ մը ունեցան որը իր կարգին ա-

մուսնացաւ վերոյիշեալ Շէյխ Սալիմ Շամսի հետ: Շէյխ Սաիտ ժանպլադ շա՛տ սիրեց զինք, որով մի՛շտ օգնեց անոր զիրքը բարձրացնելու մինչև որ զայն մեծ հա-
րուսաներու դասակարգին հասցուց և խոստացաւ անոր,
որ եթէ առիթը ներկայանար, իր կարելին պիտի ընէր
զինք էմիր Սատ առ-Տինի տեղ կառավարիչ նշանակե-
լու: Անիկա մեծ հաւատք ընծայեց այս խոստումին և
ամենուրեք ըսաւ թէ ինք կառավարիչ պիտի նշանակ-
ուէր: Ասիկա պատճառ մը եղաւ որ կարգ մը տիրոջներ
և մահմետականներ իրեն յարին: Չի մոռցաւ նաև քը-
րիստոնեաներէն ոմանք համոզելու որ իրեն օգնեն, ա-
նոնց շատ մը խոստումներ շառլեղով: Այսպէսով սկսաւ
սոյն շրջանի քրիստոնեաներու և տիրոջներու բա-
խուռը:

Սոսովութիւնները այնքան յառաջացան որ՝ իշխանը
ստիպուեցաւ Դամասկոս երթալ և իր բողոքը վէճիրին
ներկայացնել: Միևնոյն ժամանակ խնդրեց որ վերա-
դարձին բանակ մը իրեն ընկերանայ, որուն ծախսերը
խոստացաւ հոգալ տեղական տուրքերէն:

Լիբանի Ընդհ. կառավարիչը ընդունեց իր առաջար-
կը և հրամայեց որ ութը հարիւր հոգի երթայ, կէսը
Հասպայայի և կէսն ալ Ռաշայայի համար: Էմիր Սատ
առ-Տինն ալ անոնց հետ վերադարձաւ Դամասկոսէն:
Բայց կարճ ժամանակի մը ընթացքին բանակը ետ
կանչուեցաւ Դամասկոսէն, որովհետև ուխտագնացու-
թեան առթիւ պէտք զգացուեցաւ, և էմիր Սատ առ-
Տինն ալ խորհելով թէ անխորժ զէպք մը կրնար պա-
տահիլ, զինուորներուն հետ ետ Դամասկոս գնաց: Բո-
լոր Շիհապիդ իշխաններն ալ անոր հետևեցան՝ նախըզ-
գալով թէ՛ ինչ կը սպասէր իրենց շարագործ Շէյխ Սա-
լիմի և իր ըմբոստ զինակիրներուն կողմէ:

Ասոնց մեկնելէն յետոյ տիրոջներ համաժողովի մը
հրաւիրեցին քրիստոնեայ մեծերը, որոնց վրայ վստա-

հուծիւն ունէին, և անոնց առաջարկեցին իրենց միա-
նալով էմիր Սատ առ-Տինի և իր բոլոր գերդաստա-
նին այդ գաւառը կառավարելու իրաւունքը շնչել:

Քրիստոնեաներ պատասխանեցին և ըսին. —

— Այսպիսի ընթացք մը անարդարութիւն եղած
պիտի ըլլար: Որով մենք կը հրաժարինք այս խնդրէն
և ձեր դատողութեան կը ձգենք: Ըրէք այն ինչ որ կը
խորհիք և կը տեսնէք թէ լաւ է ձեզի համար:

Ատկէ վերջ, տիրոջներ բազմաթիւ ստորագրու-
թիւններով հանրագրութիւն մը զրկեցին Դամասկոսի
կառավարիչին և յայտնեցին թէ՛ իրենք չէին ուզեր որ
առաջուայ իշխաններէն ո և է մէկը իրենց վրայ կառա-
վարիչ նշանակուէր:

Կառավարիչը բնա՛ւ նկատողութեան շոտաւ այս-
նամակը: Ընդհակառակը, հրամայեց որ ութը հարիւր
հոգինոց բանակ մը զրկուի Ահմէտ պէյի հրամանատա-
րութեան ներքև և Շիհապիդ էմիր Սատ առ-Տինի ըն-
կերակցութեամբ յանցաւորները պատժելու և խռովա-
բարները զսպելու համար:

Երբ Շէյխ Սալիմ Շամս լսեց եզելութիւնը ալ-
Մուխդարս գնաց Շէյխ Սաիտ ժանպլադի օգնութիւնը
խնդրելու համար:

Հասնելով Հասպայայ, Ահմէտ պէյ ձերբակալեց ըմ-
բոստ տիրոջներէն ոմանք, և վերջին աստիճան զա-
նոնք շարչարելէ յետոյ, զնտաններու մէջ բանտարկեց:

Շէյխ Սալիմ, Միքայէլ Գարբիէլ անուն քրիստոնե-
այ տնտես մը ունէր, որը Շէյխին ձեռքը լաւ գործիք
եղած էր: Շէյխ Սալիմ շա՛տ կարևորութիւն կ'ընծայէր
անոր ըսածներուն և յաճախ կարևոր հարցերու առթիւ
անոր խորհուրդը կը հարցնէր:

Շէյխ Սալիմ խորհելով թէ քանի բանակ հոն է
ինք իր նպատակին պիտի չի կրնայ հասնիլ, զայն այդ-
տեղէն հեռացնելու միջոցներ սկսաւ որոնել: Անմիջա-

պէս մտաբերեց իր անտեսը և հրամայեց որ զայն իր քովը ալ Մուխաշարա բերեն: Երբ այս վերջինը ներկայացաւ՝ Եէյխը առաջարկեց անոր որ քրիստոնեաներէն ստորագրութիւններ հաւաքէ պատճառաբանելով թէ՛ երկրին մէջ խաղաղութիւն կը տիրէ, ուստի ո և է պէտք չկայ զինուորի: Ասիկա անյաջող փորձէ մը յետոյ ինքզինք արդարացուց ըսելով թէ՛ քրիստոնեաներ այսպիսի առաջարկ մը յարմար չէին տեսներ, որովհետև անոր իրագործումը կրնար իրենց հանգիստը վտանգել:

Երբ այս կերպով շի յաջողեցաւ՝ Եէյխ Ասիտ ուրիշ միջոցներու դիմեց: Ասոնցմէ մին եղաւ կաշառահերութիւնը: Իր մարդոց միջոցաւ, բանակի հրամանատարին շատ մը թանկագին նուէրներ զրկեց: Ի մէջ այլոց, օխա մը յամպար ծխամորճի համար, տասը հազար դահեկան, չորս պարկ բրինձ և ցորեն, շատ մը հագուստներ և զորքեր իր նուէրներուն կարեւորներն էին: Ասոնց հետ միատեղ ուղարկեց նաև նամակ մը որուն մէջ ամենայն հեզութեամբ խոստացաւ թէ ինք անձամբ պատասխանատու էր տիրոջներու ընթացքին:

Երբ հրամանատարը ստացաւ այս նամակը և անոր հետ իրեն ներկայացուած նուէրները և հասկցաւ այդ նամակին նպատակը՝ անոր ամենալաւ բարեկամներէն մին եղաւ: Այդ վայրկեանէն սկսեալ իր ընթացքը փոխեց: Սկսաւ քրիստոնեաները առել և տիրոջներուն մասնաւոր վերաբերմունք մը ցոյց տալ: Յանախ այս վերջիններուն շարագործութեանց աչք զոցեց: Ասոնց հետ զաղանի ժողովներ գումարեց իրենց սրբավայրերուն մէջ, և մասնաւոր կարգադրութիւններ ըրաւ: Եէյխ Ասիտին հետ թղթակցեցաւ անոր քրոջը Նայֆաի միջոցաւ, փափաք յայտնելով թէ՛ կ'ուզէր իրեն հետ բարեկամի մը պէս յարաբերութիւն մշակել:

Քրիստոնեաներ տեսնելով իր այս ընթացքը՝ անմիջապէս զանգատ մը ներկայացուցին Ընդհ. կառա-

վարչին: Այս վերջինը հրամայեց որ անիկա կախակայուի մինչև որ իր ընթացքը քննութեան ենթարկուէր: Հասպայա կազմուած արտասովոր ատեանի մը միջոցաւ:

Երբ վերոյիշեալ ատեանին ներկայացաւ, հրամանատարը, իր լաւ գործերը փայլուն գոյներով նկարագրող տեղեկագիր մը ներկայացուց, միւսոյն ժամանակ ցրելով քրիստոնեաներուն զանգատը և յայտնելով թէ անիկա լոկ զրպարտութիւն մըն էր և աւելցնելով թէ տիրոջներ կրնային հաստատել այդ պարագան:

Անշուշտ քրիստոնեաներ մերժեցին այսպիսի տեղեկագիր մը ընդունիլ:

Վերոյիշեալ ատեանին ատենապետը ձօրճաս արժանաւոր անուն քրիստոնեայ մըն էր: Հրամանատարը զայն իր քովը բերել տուաւ, և պատուիրեց որ իրեն համար տեղեկագիր մը պատրաստէ: Երբ այս վերջինը մերժեց՝ սկսաւ զայն շարշարել և նոյնիսկ սպառնաց մահով պատժել եթէ չարունակէր իրեն հակառակիլ:

Այդ ժամանակ Հասպայայի մէջ Քաբրիէլ Քաստապ անուն յոյն կաթողիկէ քահանայ մը կար: Երբ ուրիշներու շարքին աս ալ օր մը ատեանին ներկայ կը գտնուէր՝ տեսաւ թէ ինչպէս Ռայսը կը նեղէր որպէսզի իր տեղեկագիրը պատրաստէր:

Հրամանատարը և քահանան լաւ բարեկամներ էին Երբ այս վերջինը ժողովասարահ մտաւ, հրամանատարը խորհեցաւ թէ անիկա կ'օգնէր իրեն: Ուստի ան դիմաւորեց քահանան երբ անիկա սրահին մէջէն դէպի իրեն կը յառաջանար: Ժպտադէմ ու զոհ սրտով բարեւելէ յետոյ՝ մեծ յարգանքով զայն իր քովը, ժողովականներուն ամենավերը, բազմոցին վրայ նստեցուց: Մեծապէս յարգեց ու պատուեց զայն: Ի վերջոյ բացառաբար անոր ձօրճաս արժանաւոր տեղեկագիր մը պատրաստելու հակառակութիւնը, որը լիւրջ պիտի ա-

պացուցանէր իր անմեղութիւնը: Անկէ վերջ քահանան բարկացած երևոյթով մը դարձաւ շօրճաս ար-Ռայսին ու ըսաւ. —

— Զարմանալով կը զարմանամ մեր տիրոջ հանդէպ ցուցուցած քու անհնազանդութեանդ:

Ռայս ասոր վրայ ծայր աստիճան գրգռուեցաւ և կարծեց թէ անիկա խենթ մըն էր և ըսաւ. —

— Ի՞նչ կ'ուզես որ զրեմ անոր համար:

— Գրէ՛ թէ անիկա կաշառք ընդունեց Սաիտ Ժանպլատէն, այսքան արծաթ, այսքան մետաքսեղէն հագուստներ, շատ մը թանկագին առարկաներ, քիլօներով ցորեն: Ըսէ՛ թէ ախրզիներ զինք կաշառեցին թանկագին առարկաներով ու գեղեցիկ ընծաներով, և թէ ամէն օր անոնց հետ գաղտնի ժողովներ կը սարքէ և անոնց կը զործակցի ստորերկեայ որոգայթներ լարելու: Գրէ՛ նաև թէ անոնց բոլոր չարագործութիւնները գոհունակութեամբ կը զիտէ առանց անոնց խոչնդոտ հանդիսանալու և թէ անոնց փայտահատները և աղքատները քրիստոնեաներու մեծաւորներուն շարքին բարձրացուց: Ուստի զրէ՛ տեղեկագիրը այսպէս: Ես անոնցմէ մին պիտի ըլլամ որ իր ստորագրութիւնը պիտի դնէ անոր, ճիշդ ու ճիշդ հիմա և հոս:

Բոլոր ներկաները քահանային այս ըսածներուն լիաթոք խնդացին, մեծապէս զարմանալով անոր յանդգնութեան:

Իսկ գալով Ամէտ Պէյին, այս անխորժ ու անակնկալ դէպքը զինք շա՛տ զարմացուց և շփոթութեան մատնեց: Արագօրէն գոյնը փոխեց, որովհետև քահանային կողմանէ այսպիսի վերաբերմունք մը չէր ակնկալեր: Ուստի աշխատեցաւ ինքզինքը արգարացնել լուսարանելով իր ախրզիներուն հետ ունեցած գաղտնի ժողովներուն նպատակը և աւելցնելով թէ ինք նուէր կամ կաշառք չէ ընդունած:

Գահեթի գրաւումը

Այս արդարացումին քահանայ Գաբրիէլ պատասխանելով ըսաւ .

— Ինչ որ կը վերաբերի ժողովներու, ասոնք այնպէս բացայայտ կերպով եղած են որ ո՛չ վիճաբանելու և ո՛չ ալ ապացոյցի պէտք կայ: Իսկ զալով նուէրներուն և կաշառքին, ասոնք Միքայէլ Գաբրիէլի միջոցաւ եղած են: Ուստի թո՛ղ ուրանայ եթէ երբեք կրնայ:

Վերոյիշեալ Միքայէլը ևս ժողովին ներկայ կը զբռնուէր: Քահանային վերջին խօսքերը լսելով աչքերը մթաղնեցան, և ինչ ըսելը շուարեցաւ: Բայց երկար լռաութենէ մը յետոյ դարձաւ զէպի քահանան և բոլորովին շիտթած ըսաւ .

— Եղելութիւնները այն չեն ինչ որ դուք կը խորհիք, և ես այդքան բարոյապէս ինկած մէկը չեմ ինչպէս որ դուք կը կարծէք: Այո՛, ճիշդ է որ ես անոր նուէրներ բերի Շէյխ Սաիտէն, բայց ասոնք բոլորովին անմեղ, բարեկամական ընծաներ էին, և ո՛չ թէ կաշառք կամ խոտովութիւն յարուցանելու միջոց:

Այս հասու սուրի մը հարուածներէն աւելի զօրաւոր խօսքերը լսելով, հրամանատարը անմիջապէս հեռացաւ ժողովէն: Լեզուն խածաւ ու անիծեց այն ժամը երբ քահանայ Գաբրիէլ եկած էր:

Պաշտօնապէս իր ընթացքին ապօրինութիւնը մերկացնելէ յետոյ՝ տեղեկագիր մը զրկեցին այս հաստատելով, որմէ յետոյ կեդրոնէն զայն հեռացուցին իր պաշտօնէն:

Իրեն յաջորդեց Օսման պէյ անուն հրամանատար մը:

Ինչ որ կը վերաբերի աւերզիններուն՝ երբ ասոնք տեսան թէ Ահմէտ պէյ չի յաջողեցաւ իրենց նպատակին իրագործման մէջ, և թէ Ընդհանուր կառավարիչը զայն հեռացուց իր պաշտօնէն, շատ ատելութիւն սնու-

ցանեցին քրիստոնեաներու հանդէպ և իրենց յարաբե-
րութիւնները անոնց հետ փափուկ հանգամանք մը ստա-
ցաւ: Այդ վայրկեանէն սկսեալ, զանազան միջոցներու
մասին խորհեցան որպէս զի քրիստոնեաները և Էմիր
Աստ աս-Տինը փճացնեն:

Իրենց այս նպատակը իրագործելու զլիաւոր մի-
ջոցը եղաւ սերտ յարաբերութիւն մշակել նորեկ պէկիրն
հետ, և անոր մօտենալ զրամով ու խոստումներով: Նոս-
րէն սկսան զաղտնի ժողովները որոնց կը մասնակցէին
Շէյխ Խաթթար ալ-Ամատ, Ալի Համատա և Նայֆա,
Շէյխ Սաիաթ քոյրը: Շէյխ Սալիմ Շամաս ալ յաճախ
կը մասնակցէր այս ժողովներուն: Անոնք չի դադրեցան
յարատեօրէն ժողովներ զուճարելէ, մինչև որ խոզովու-
թիւնը տարածուեցաւ երկրի մէջ և շարիքը անխուսա-
փելի զարձաւ:

Երբ Մայիս ամսոյն երեսունը հասաւ, մաս մը տիւր-
զիններ Հասպայայի պազարը գացին ասուտուր ընելու,
ինչպէս որ տեղական սովորութիւնն էր: Երբ անոնք հոն
էին, տիւրզի կին մը եկաւ և իմացուց թէ Հաւուրանէն
խումբ մը տիւրզիներ, միացած Ուստի ատ-Դայմի և
Իքլիմ ալ-Պալանի տիւրզիներուն, պատրաստ էին գա-
լու: Ասոնք մօտաւորապէս հինգ հազար հոգի էին, և
կ'երեւայ որ մասնաւոր նպատակով եկած էին:

Տիւրզիներ այս լուրը երբ առին շա'տ յուսահաղըր-
ուեցան և շատ ուրախացան՝ տեսնելով իրենց մօտալուտ
յաղթանակը: Ուստի առանց ժամովաճառ ըլլալու, ար-
տորանօք իրենց սպրանքները ծախելէ յետոյ, շտապե-
ցին եկողներուն միանալու:

Ինչ որ կը վերաբերի քրիստոնեաներու, երբ այս
վերջինները տեսան իրենց շուրջը տեղի ունեցող ան-
ցուղարձը և տեղեկացան իրականութեան՝ սիրտերնին
վախով համակուեցաւ և սարսափը պատեց բոլորը:

Այս միջոցին պատուիրակութեամբ մը իրենց կացութիւ-
նը տեղեկացուցին Օսման պէյին, որը արտաքուստ մե՛ծ
եռանդ ու կամեցողութիւն ցուցուց զիրենք պաշտպա-
նելու խնդրին մէջ, և պատուիրեց անոնց որ չի խոռ-
վին:

Յաջորդ օրը Օսման պէյ անձամբ գնաց տիւրզիներ-
ուն քով և հոն մնաց զրեթէ մինչև կէս գիշեր: Անի-
կա անցաւ ալ-Պայյատա սրբավայրը և հոն ալ տիւրզի
երեւելիներու և Նայֆա Ժանալազի հետ ժողով մը գու-
ժարելէ յետոյ՝ վերադարձաւ իր պաշտօնատեղին:

Յունիսի երրորդ օրը տիւրզիներ սկսան հաւաքուիլ
Ուստի ատ-Դայմ, Մաժալ աշ-Շամս և Իքլիմ ալ-Պալան:
Հաւուրանցի տիւրզիներու խումբ մըն ալ, մօտաւորապէս
3000 հոգի, Մուհամմէտ Իպն Իսմայիլ ալ-Աղբաշի զե-
կավարութեամբ միացաւ անոնց: Ասոնք բոլորը միատեղ
յառաջացան դէպի Հասպայա, քաղաքին բոլոր ճամբա-
ները խափանեցին և զայն պաշարեցին խիտ շարքերով
նեղ օձիքէ մը տեղմ:

Քրիստոնեաներէն հազար հոգի գացին ասոնց արշա-
ւանքը կասեցնելու և զիմադրելու:

Անմիջապէս կախը սկսաւ, որը շա'տ ճակատագրա-
կան եղաւ երկու կողմերու համար ալ: Յարձակումներ
և նահանջներ իրարու յաջորդեցին: Հակամարտ խում-
բերը երբեմն իրարու այնքան մօտեցան որ՝ մենամարտ-
ներ, սուսերամարտներ և զօտեմարտներ անխուսափելի
եղան: Լեռներ, բլուրներ և բլրակներ դողացին մար-
տիկներու գրոհին ահաւորութենէն և զէնքերու շաշիւ-
նէն: Գնդակները կարկուտի պէս տեղացին և վառօդին
ձուխը չըջակայքը թանձր խաւով մը պարուրեց: Երկու
կողմերն ալ չի դադրեցան կռուելէ ու մենամարտելէ,
մինչև որ վերջապէս տիւրզիներ թիւով շա'տ նուազե-
ցան և զգացին թէ եթէ չարուանկեն բոլորովին պիտի

ոչնչանան: Որով նահանջեցին իրենց սրունքներուն բու-
լոր ուժերը հաւաքած:

Քրիստոնեաներ տեսնելով իրենց յաջողութիւնը՝
չա՛տ քաջալիրուեցան, բայց զանոնք չի հետապնդեցին,
այլ, վերադարձան քաղաք և բոլո՛ր տիւրզիներու տու-
ները այրեցին:

Այդ օր տիւրզիներէն մեռաւ մօտաւորապէս հա-
րիւր երեսուն հոգի, մինչ քրիստոնեաներէն քսանըվեց:
Եւ Յարոզ օրը տիւրզիները մե՛ծ ամբոխ մը կազմե-
ցին, նոյն իսկ միատեղ առնելով վիրաւորները ու հաշ-
մանդամները, և յարձակեցան քաղաքին վրայ յուզուած
ու ալեկոծ ծովու մը պէս:

Քրիստոնեաները զացին անոնց հանդիպելու քա-
ջաբար և ժայռէ սիրտերով: Ասոնց հետ միատեղ գնաց
նաև թրքական բանակը՝ հետը ունենալով թնդանօթ
մը: Անշուշտ քրիստոնեաները բանակին օգնութեան
վստահեցան, բայց չէին գիտեր թէ ի՞նչ որոգայթներ
իրենց համար լարուած էր: Օսման պէյ պատուիրած էր
քրիստոնեաներուն որ տիւրզիները թնդանօթին հասո-
ղութեան սահմաններուն մէջ քշեն, որուն պատուէրը
քրիստոնեաներ սիրով կատարեցին՝ տեսնելու համար թէ
ի՞նչ պիտի պատահէր: Երբ ասոնք կը կառէին՝ Օսման
պէյ կախէն բոլորովին ձեռնպահ մնաց, եւ լոկ երեք
կեզօ՞, մինակ վառօղով լեցուն թնդանօթներ արձակելէ
յետոյ՝ բանակն ալ հետը առած, վերադարձաւ քաղաք:

Հոս քրիստոնեաներուն պատուիրեց որ սեւայ հա-
ւաքուն, ուր զիրենք ամբողջը միատեղ պաշտպանել
խոստացաւ: Քրիստոնեաները հաւաքուեցան սեւայ,
ինչպէս որ հրամայուած էր: Երբ քրիստոնեայ քաջեր
հեռացան ճակատէն, տիւրզիները որ այս առիթին՝ կը
սպասէին Օսման քաղաք և սկսան քրիստոնեաներու
տուները կողոպտել, որմէ յետոյ կրակ տուին տուներուն

և տարին եկեղեցիներու մէջ ինչ որ գտան:

Երբ բոլոր քրիստոնեաները սեւայ հաւաքուեցան՝
Օսման պէյ լուր զրկեց որ զէնքերը յանձնեն, գարձեալ
վստահեցնելով զիրենք կեանքի ապահովութեան և պաշա-
պանութեան: Պիտի մերժէին զէնքերը յանձնել եթէ
երբեք յուսահատած չըլլային, բայց պարագաներու բեր-
մամբ վերջապէս տեղի տուին անոր խարերայութեան
և յանձնեցին իրենց զէնքերը, որովհետև վանդակներու
մէջ կղպուած թռչուններու պէս եղած էին: Երբ բոլոր
զէնքերը հաւաքուեցան, անոնցմէ հինգ բնօր Ռաշայայի
տիւրզիներուն զրկեց, և մնացածն ալ Հասպայայի տիւր-
զիներուն համար պահեց:

Բոլոր քրիստոնեաները սեւայի մէջ մնացին մինչև
որ սովը սկսաւ անոնց մէջ և հացին օխան եղաւ երեսուն
զահեկան: Նոյն իսկ այս գումարը վճարելու յօժարող-
ներ չի կրցան հաց գտնել: Այս անտանելի կացութիւնը
տևեց ութ օր, որու ընթացքին քրիստոնեաները մե՛ծ
վախի ու յուզումի մատնուեցան և ապաւինեցան Ամե-
նակարողին գթութեան:

Իններորդ օրը, Օսման պէյ հրաման տուաւ որ սե-
ւային զուռները բանան, և տիւրզիներուն իմացուց թէ
կրնային իրենց նպատակը իրագործել: Ատոր վրայ տիւր-
զիներ անմիջապէս ներս խուժեցին զէնքերով ու բիրե-
րով զինուած:

Առաջին փնտռուած քրիստոնեան շօրճաս ար-Ռայ-
սը եղաւ, որովհետև անկա յայտնի զէմքերէն էր, եւ
էմիր Սաա առ-Տինի գործերուն տեսուչը: Ռայս պահ-
ւըտած էր իր զինուոր բարեկամներէն մէկուն սեւայի
տան կիներու յարկաբաժինին մէջ: Երբ տիւրզիները
զայն կը փնտռէին, իր բարեկամը՝ որ մահմետական մըն
էր, զինք տիւրզիներուն յանձնեց: Ասանց այլևայլի
տիւրզիները յարձակեցան անոր վրայ լախտերով, սու-

րերով և բիրերով ու ձեռքերը կտրելէ յետոյ մեռցուցին՝ մահերու ամենասուկալիովը:

Յետոյ սեռայիճ երկրորդ յարկը բարձրացան, էմիր Սատ առ-Տինի պուլսը կտրեցին և բազը նետեցին: Այս յետոյ ընծայ զրկեցին Շէյխ Սախաին, իբր վրէժխընդրութիւն այն թշնամութեան որ այս երկուքին միջու գոյութիւն ունէր:

Ասով ալ չի գոհանալով՝ էմիր Սատ առ-Տինի հինգ մերձաւոր ազգականները բռնեցին և տեղուտեղ յօշոտեցին: Յետոյ, սուրերնին շողշողացնելով, կատաղած գայլերու ու գազաններու պէս ընդհանուր յարձակում մը գործեցին քրիստոնեաներուն վրայ և սկսան զանոնք ոչխարներու պէս մորթել: Անոնցմէ ոմանք կտրեցին կացիններով, կարծես վառելու փայտեր ըլլային, և ուրիշներ մէկիկ մէկիկ անդամահատեցին: Այրեր խողխողուեցան իրենց կէով թևերուն մէջ, և մանուկներ մորթուեցան իրենց մայրերու կրծքին վրայ: Տիրազիները մարդոց կ'ըսէին, շերտնիդ խաչակնքեցէք և հոգինիդ սուրբ հոյս Մայրամին յանձնեցէք, որովհետև պիտի մեռնիք՝ ու տակաւին խօսքերնին չի վերջացուցած, սուրերու մահամերձ հարուածները կը տեղացնէին:

Հետևեալները իրենց գործած շատ մը յանձապարտու ամօթալի արարքներէն ոմանք են որ ցարդ նմանը տեղի չէ ունեցած:

Իբրբու վրայ մորթեցին մարդու մը երկուքէն մինչև տասը տարեկան հինգ երեխաները: Անոնց միւր իրենց հօրը կերցնելէ յետոյ՝ ան ալ մորթեցին: Կին մը որ դիմադրեց իր որդին պաշտպանելու համար, մեռցուեցաւ անոր հետ: Եւ այսպէս շարունակուեցաւ մինչև որ թափուող արիւնէն արուակներ կազմուեցան: Շատ մը այլազան ձայներու, և մորթուողներու աղիողորմ աղաղակներուն ընդմէջէն կը լսուէր, «Փառք ի բարձունս Ամե-

նակարողին»: Մ'հ ինչ ժամ էր այդ, կարծես վերջին դատաստանէն ժամ մը: Սարսափով և անէծքով օծուած այդ պահը ա'լ աւելի քսամինեցուցի՛ կ'ըլլար, որովհետև մարդոց, կիներու և մանուկներու սրտապատառ աղաղակները ձորերն ու լեռները կը լեցնէին: Յուսահատութեան նուպաներու մատնուած՝ կրծքեր կը ծեծուէին եւ այտեր կ'ապտակուէին: Ժայռերը կակուզցան այս աղաղակներէն և նոյն իսկ քարսիրտ Նիմրօս պիտի խղճար: Ընդհակառակը, ասոնք ա'լ աւելի կարծրացուցին տիրութիւններու սիրտերը աւելի սոսկալի չարագործութեանց հըրահրեցին: Որով անոնք բոլորովին ինքնազսպումի հասցուաներէն մերկացած՝ վրէժի ու արեան պատմուճանաներ հագան և վանեցին իրենց սրաէն գութը: Այդ օր շատ մը անվայել ու վայրենաբարոյ արարքներ գործեցին ոտնակոխելով անականութեան և համամարդկային օրէնքները: Այնպէս զարհուրելի են իրենց ի գործ դրած խժգժութիւնները որ, զանոնք պատմելը լոկ, մարդուս խիղճը կը գալարէ: Այդ օր մեռցուած քրիստոնեաներու թիւը հազար հարիւր է: Մինակ անոնք ազատուեցան որոնք մեռելներու տակ պահուած, և կամ իրենք զիրենք խենթի մը պէս սեռայիճ շրջաբակէն դուրս նետած էին: Ասոնց հետ միատեղ ազատուեցան նաև քանի մը ուրիշներ որոնք սեռայ չէին ապաստանած:

Դէպքէն յետոյ Օսման պէյ իր զինուորները անտելով Դամասկոս գնաց: Հետը տարաւ նաև որբացած քրիստոնեայտղաքները որոնք մահմետականութիւնը ընդունած էին: Ինք Դամասկոս չի հասած՝ ճամբորդութեան միջոցին տիրազի մը կացինը ձեռին յարձակեցաւ այս տղաքներէն մէկուն վրայ և սկսաւ կացնահարել: Նրբատղուն հայրը, որ հետուէն խումբին կ'ընկերանար, տեսաւ այս, Օսման պէյին զիմեց արդարութեան համար: Քայց պէյը չանսաց անոր պաղատանքին մինչև որ ըս-

տիպեց այս մարդը որ վճարէ տասնըվեց հազար դահեկան, որը աննելէ յետոյ է որ յանձնեց աղան բոլորովին կէս մեռած վիճակի մը մէջ:

Յաջորդ օրը որ Յունիսի տասնըերկրորդն էր, քանի մը տիւրզիններ միացած Իսմայիլ ալ-Աղրաշի զեկավարութեան տակ գտնուող, և Հաւուրանէն եկած տիւրզի խումբին, պաշարեցին Ռաշայան: Ամէն կողմէ ներս խուժելով կայանաւորեցին քրիստոնեաները, որոնք թըրքական բանակին ներկայութեամբ ապահով զգացած էին: Տիւրզիները քրիստոնեաներուն խօսեցան շատ քաղցր և հանդարտեցուցիչ լեզուով մը, բայց Հասպայաշի եղելութիւնները արդէն իսկ այս վերջիններուն ականջը հասած էր: Որով անոնք զիտցան թէ այս մարդիկը ո՛չ իրենց երզումը պիտի յարգէին և ո՛չ ալ իրենց ուխտը: Ուստի սպասեցին այն օրուան երբ տիւրզիները պիտի յարձակէին ու ամէն ջանք ի գործ դրին ինքնապաշտպանուելու և միւսներուն վիճակին չարժանանալու: Բայց Հաւուրանի և Իքլիմ ալ-Պալանի տիւրզիներուն զայրոյթը օրէ օր աւելցաւ անոնց հանդէպ, եւ անոնք սկսան հեռուցուել բոլոր փախուստի անցքերը խափանել:

Ժամանակ մը յետոյ տիւրզիներ յարձակեցան հրացաններով և կացիներով և մօտաւորապէս անոնցմէ եօթը հարիւր հոգի մեռցուցին, իսկ անոնք որ ազատուեցան՝ ապաստանեցան ներսի անմարդաբնակ ու խուպան վայրեր: Հասպայա, Ռաշայա և շրջակայքի գիւղերու մէջ մեռցուած քրիստոնեաներու թիւը կը հասնի մօտաւորապէս հազար ութը հարիւրի:

Բոլոր այս դէպքերը պատահեցան բանակին ներկայութեան որ չի հակառակեցաւ այս ոճիրներուն, նոյն իսկ բառ մը արտասանելով: Իսկ ա՛լ աւելի սարսափելին այն է որ՝ փոխանակ օգնելու քրիստոնեաներուն այս յաղթահարութեան օրերուն՝ ընդհակառակը մասնակցեցաւ այս արիւնի հարսանիքին:

Վ Ե Յ Ե Ր Ո Ր Դ Գ Լ Ո Ի Խ

Զանկէի գրաւումը որու պատճառաւ բնակիչները ստիպուեցան նահանջել

Զահլէ գիւղաքաղաք մըն է Պէյրութի արևելեան կողմը ոտքով տասը ժամուայ հեռաւորութեան մը վրայ: Բնակչութիւնը մօտաւորապէս ութը հազար հոգի է: Կանոնաւոր շէնքերով, պարտէզներով և անուներով շքեղապատուած գեղեցիկ գիւղաքաղաք մըն է Զահլէն: Գետակ մը կ'անցնի անոր կեդրոնէն, հատու սուրի մը պէս, որուն ջուրը բիւրեղի մը պէս ականակիտ է: Բընակչութիւնը շատ քաջ և կայտառ քրիստոնեաներէ կը բաղկանայ, որոնց և տիւրզիներու միջև շատ մը արիւնսալի դէպքեր պատահած են ի վաղուց անտի, որովհետև ըստական ժամանակ առաջ, Պանու ալ-Քանդար, ալ Մէթնի տիւրզիներուն ազգակիցը, բռնի կերպով գրաւած և իշխած էր ալ-Քարինի: Որով էմիր Պէշի'ր ալ Շիրնապի շատ մը իրաւասութիւններ տուած էր Զահլէցի քրիստոնեաներուն: Անոնք մեռցուցած էին քսան տիւրզիներ և մնացածներն ալ դուրս վտարած: Այս դէպքէն յետոյ տիւրզիներ զաղբեցան վնասներ հասցնել եւ դաւաճանել: Այս շրջանին մէջ տիւրզիներ աւելի տկար էին և ջած մակարդակի մը տէր: Ուէ տիւրզի չէր կըրնար իր գլուխը բարձր ըռնել անոնց ներկայութեան:

Յետոյ քրիստոնեաներ մեացուցին էմիր Տիապ ալ-Հար-
 ֆուշը և յազթեցին իր միթուալի խումբը: Որով ամբողջ
 իրենց թշնամիները յարմար առիթի մը կը սպասէին
 վրէժ լուծելու և մաքրելու այդ պարտութեան ամօթը
 իրենց ճակատէն: Աւտի 1840ին, որու ընթացքին ընդ-
 հարու մներ սկսան քրիստոնեաներու և աշ-Շուֆի տիւր-
 գիներուն միջև՝ տիւրգիները յարձակեցան քրիստոնեա-
 ներու վրայ: Առաջիններուն միացան քանի մը հազար
 արաբներ, քիւրտեր և միթուալիներ լքելով քրիստոնե-
 աները և աշխատեցան ասոնց պարտութիւնը օր առօր
 իրականացնելու: Ասոնցմէ շատեր մեռան:

Ի այց երբ 1844ը հասաւ, քրիստոնեաները պողպատ-
 եայ սիրտերով յարձակեցան տիւրգիներուն և ասոնց բո-
 լոր դաշնակիցներուն (արաբ, քիւրտ, միթուալի) վրայ
 ու շատերը մեռուցին, իսկ մնացածներն ալ անմարդա-
 բնակ վայրեր փախուցին: Ասկէ յետոյ, Չահլէի քրիս-
 տոնեաները իրենք զիրենք շատ հպարտ զգացին, իրենց
 ուժերը կեցրոնացուցին և տիւրգիները շրջապատեցին
 միշտ անոնց վրայ յոխորտալով: Իրենց այս հպարտ
 կեցուածքը շատերը սարսափեցուց և լոկ իրենց անունը
 վախ կ'ազդէր տիւրգիներու և միթուալիներու որոնք
 նոյն իսկ կը սոսկային անոնց ծծկեր մանուկներէն:

Այս առեւններ էր երբ Պարիսան կոչուած միթուալի
 գիւղին մէջ գիւղացի մը Չահլէցի քրիստոնեայ պահակ
 մը այնպէս ձեռնց որ՝ խեղճ մարդը մեռաւ: Երբ այս
 լուրը քրիստոնեաներուն հասաւ, այս վերջիններէն
 խումբ մը իրենց ձիերուն վրայ նստած արշաւեցին Պա-
 րիսան գիւղը, բայց բնակիչները փախան: Վրիժաձա-
 բաւ ամբոխը մտաւ գիւղ, կողոպտեց ինչ որ գտաւ, եւ
 տուները կրակի տուաւ: Պատալէքի մեծաւորները տե-
 սան այս, բայց ուէ մէկը համարձակութիւն չունեցաւ
 միջամտելու:

Այս և ուրիշ պատճառներ տիւրգիներու և միթուա-
 լիներու առեւութիւնը գէպի Չահլէի քրիստոնեաները
 օրէ օր սաստկացուցին, և ասոնք սկսան դադանի որո-
 քայթներ լարել: Որով, երբ այս վերջին գէպերը ըս-
 կսան երկիրը յուզել՝ և թշնամութիւնները վերանորոգ-
 ուեցան տիւրգիներու և քրիստոնեաներու միջև՝ Շէյխ
 Խաթթար ալ-Ամատի որդին Շէյխ Ալի, մօտաւորապէս
 երկու հարիւր հոգիով յարձակեցաւ Չահլէի մօտ Տահր
 ալ-Պայտար կոչուած բլրակին վրայ: Եւ այդտեղ գանուղ
 համանուն գիւղին բնակչութեան հետ կռիւը սկսաւ:
 Յարձակումներ և հակաշարձակումներ տեղի ունեցան:
 Այդ շրջանի դիմադրողները չորս հարիւր հոգի էին: Կարճ
 ժամանակուայ մը միջոցին, շատ մը ուրիշներ ալ լսելով
 հրացանածգութեան ձայնը միացան կռիւին: Հետզհետէ
 կռիւը աւելի սաստկացաւ, և ժամանակ մը յետոյ քը-
 րիստոնեաները յաղթահարեցին տիւրգիները ու քաջա-
 բար զանոնք մէկզի շարտեցին: Շէյխ Ալի ոտքէն վիրա-
 ւորուեցաւ: Վէրքը իր մահուան պատճառ եղաւ:

Դիպուածով մը Շէյխ Ալիին հայրը անկէ կ'անցնէր
 եւ երբ որդւոյն դժբախտութիւնը իմացաւ՝ անմիջապէս
 պատերազմի դաշտը ուղղուեցաւ և ասոնց վայրկեան
 մը իսկ կորսնցնելու յարձակողականի սկսաւ իր բոլոր
 քաջերով: Քրիստոնեաները դիմադրեցին անվեհեր կեր-
 պով, որ վերջ ի վերջոյ օրհասական կռիւի մը վերածուե-
 ցաւ: Հետզհետէ սկսան աւելի ու աւելի մօտենալ, իրա-
 բու վրայ խոյացան իրար բախեցան, յարձակումներ ու
 հակաշարձակումներով: Այսպէստես օրուայ հինգ ժամը:
 Միևնոյն ժամանակ շրջակայքէն շատ մը հակառակորդ-
 ներ միացած էին կռիւին, որով քրիստոնեաները խոհե-
 մութիւն սեպեցին Չահլէ ապաստանիլ, տիւրգիներէն
 քսան հոգի մեռցնելէ յետոյ, մինչ իրենցմէ մեռած էր
 տասը: Այս տասին մէկը մեռցուած էր տիւրգիներուն

գրօչակը փախցնելու ժամանակ, որը նախատական ձևով մը կը ծածանէր: Քրիստոնեաներէն մին չի գիտնալով այս, զինք տիրազի կարծած ու կրակելով մեռցուցած էր:

Յունիս մէկին, մօտաւորապէս վեց հարիւր զահլէցիներ Քաֆր Սիրուան գացին զայն պաշտպանելու համար: Այս խումբին պետը Ապտալլա Ապու Սաթիրն էր: Յուսուֆ պէկ Քարամ, Լիբանանցի նշանաւոր հերոսը, լուր զրկած էր զահլէցիներուն և շրջակայքի զիւղերու քրիստոնեաներուն զանոնք վստահացնելով թէ ուէ վտանգ չկար, և թէ ինք շուտով պիտի գար լաւ գինուած խումբով մը զիրենք ազատելու: Նոյնպէս լուր զրկած էր Ապտալլա Ապու Սաթիրին որ ներկայ գտնուի, որպէսզի միասին ուսումնասիրեն ժողովուրդին ապահովութեան հարցը: Երբ Ապտալլա նամակը ստացաւ լուր ուղարկեց թէ ներողամիտ գտնուին իր բացակայութեան համար: Միևնոյն ժամանակ տիրազիներու կարևոր ուժ մը Քուրնայիլէն բերտօրէն զահլէցիները այդ շրջաններէն վտարած էր՝ զանոնք պարտութեան մատնելով: Ասոնց միջև յուսահատական կոխ մը տեղի ունեցաւ որ մօտաւորապէս եօթը ժամ տևեց: Տիրազիներէն տասնըհինգ հոգի մեռան, իսկ քրիստոնեաներէն՝ ինը: Քրիստոնեաները Չահլէ վերադարձան վախնալով թէ աւելի ուժով յարձակումի մը ենթարկուին զիրենք շրջապատող թշնամիէն: Ասոնցմէ ոմանք ալ, ալ Պէքասայի դաշտը գացին իբր պահակ, եւ ուրիշներ իբր շրջիկ պահակ սկսան երկիրը պաշտպանել: Ընդհարում մը տեղի ունեցաւ անոնց եւ տիրազիներու միջև, և առաջինները յաղթեցին տիրազիները ու գրաւեցին անոնց ձիերն ու հրացանները:

Երբ տիրազիները իրենց նպատակին հասան՝ ուրիշ զիւղերու քրիստոնեայ բնակիչները ցրուելով և տեսան թէ մնացածները տեղերնին ամուր կը մնային՝ իրենց

բոլոր ուշադրութիւնը կեդրոնացուցին Չահլէն գրաւելուն, որը իրենց նպատակակէտը եղաւ: Որով, շատ մը զինուած խումբեր հաւաքեցին և լուր զրկեցին Պաւլպէքի միթուալիներուն և անոնց Պանու ալ-Հարֆուլ ամիրաներուն, որոնք իրենց միացան արաբներու ամբոխով մը, թափառաշրջիկներով և քիւրտերով: Ասոնց առաջնորդներն էին, Իսմայիլ ալ-Ատրաշ, Էմիր Համուս Բասալան և Շէյխ Սաթթար ալ-Ամատ: Ասոնց հետ միասեղ տարին նախ քրիստոնեաներու խումբ մը որոնք անկարող էին հակառակելու: Հեծեալ թէ հետևակ, իրենց թիւը տասը հազարէն աւելի էր: Այս սարսափեցուցիչ ուժով յառաջացան Չահլէի վրայ, և տարածուեցան շրջակայքի դաշտերուն մէջ:

Չահլէի բնակչութիւնը, օտարներով միատեղ, հինգ հազար էր, և երբ ասոնք տեսան թշնամիին անազին զանգուածը՝ որ հեռագհետէ կը ստուարանար, համոզուեցան թէ պիտի չի կրնային նոյն իսկ ինքնապաշտպանութեան գիմել: Որով լուր զրկեցին Պէյրութի ֆրանսական հիւպատոսին և խնդրեցին օգնութիւնը: Աղաչեցին անոր որ փաշային բարեխօսէ, որպէսզի տիրազիները հեռանան այդ վայրերէն, և կամ բանակ մը զրկէ քաղաքը պաշտպանելու համար:

Փաշան պատասխանեց թէ կը հրամայէ տիրազիներուն հեռանալ, և թէ բանակ մը պիտի զրկէ որպէս զի զիմադրողը պատժէ: Սոստացաւ նաև թէ ինքը Սուրխփաշա, անձամբ պիտի հետևի բանակին և պիտի չը ձգէ որ տիրազիները ուէ վնաս հասցնեն փրիստոնեաներուն: Այս բոլորը պայմանաւ որ քրիստոնեաները արգիլեն իրենց ժողովուրդը Չահլէ խուժելէ, հոն հաւաքուելով, որպէս զի իրեն համար կարելի ըլլայ տիրազիներուն վրայ յարձակելու և անոնց Չահլէն գրաւելու նպատակը վիժեցնել:

Նուսուֆ պէկ Քարամ, որու մասին արդէն արտա-
 յայտուեցանք՝ հասաւ իւր խումբով և ալ-Մէթն գաւառին
 մէջ, համանուն գիւղին քով զիրք բռնեց: Նուսուֆ աղա
 աշ-Շանդիլիի և ալ-Մէթնէն և շրջակայքէն զօրաւոր
 խումբ մը կազմեց և հոն զիրք բռնեց: Հիւպատոսները
 պատուիրեցին անոնց որ հոն մնան իրազարձութիւնները
 տեսնելու համար: Որով անոնք իրենց զիրքերուն վրայ
 մնացին սպասելով նոր զէպքերու:

Ինչ որ կը վերաբերի Սուրշիտ փաշային՝ ասիկա
 Նուրի պէյը Չահլէ զրկեց, չոկատ մը զօրքով և ռազմա-
 մթերքներով:

Միևնոյն ժամանակ զահլէցիներ կազմակերպուեցան
 ու ինքնապաշտպանութեան պատրաստուեցան, և Տէյր
 ալ-Քամարէն ու ուրիշ քրիստոնեայ գիւղաքաղաքնե-
 րէն օգնութիւն խնդրեցին, բայց բացի ալ-Արքու-
 պի բնակիչներէն՝ ուրիշ ոեւէ մէկ օգնութիւն չտա-
 ցաւ:

Նուրի պէկ երեք օրէն Չահլէ հասաւ և հրամայեց
 զօրքերուն որ քաղաքին շրջակայքը վրաններ լարեն,
 մինչ Թուրքիներու ամբոխը զօրքերու չորս դին կը թա-
 փառէր: Բայց անիկա ասոնց չի հակառակեցաւ ո՛չ զօրք-
 քով և ո՛չ ալ խօսքով: Որով երբ զահլէցիներ տեսան
 թշնամիին օր ըստ օրէ զիրենք սեղմելը, և Նուրի պէյի
 ուխտադրութիւնը ու նենգութիւնը՝ քաղաքին երեք
 երևելիները զրկեցին Նուսուֆ պէկ Քարամին՝ խնդրելով
 անկէ որ իրենց օգնութեան փութայ, քանի որ ազատ-
 ուելու ուրիշ ոեւէ միջոց չունէին այլևս:

Քարամ խոստացաւ զալ երկրորդ օրը որ կիրակի էր:
 Որոշեալ ժամուն պատուիրակութիւն մը գնաց Հաժառ ալ
 Ազրաշ (խուլ ժայռ) կոչուած վայրը զինք զիմաւորելու:
 Չահլէցիներ ոչխարներ մորթեցին և համազամ կերու-
 կուրներ պատրաստեցին իրեն և իր զօրքերուն համար,

ու բոցավառ սիրտերով իրեն գալստեան սպասեցին: Երբ
 որոշեալ ժամանակը անցաւ և անիկա չեկաւ՝ վախերնին
 ու հեռաքրքրութիւննին աւելի սաստկացաւ և նորէն
 լուր տուին անոր՝ տեղեկացնելով վասնզաւոր զրութիւնը
 որուն մէջ կը գտնուէին, և եթէ ինք չի գար իր քաջա-
 րի հերոսներով՝ իրենց ինչքերը պիտի կողոպտուէին և
 իրենք ալ սպաննուէին, որովհետև իրենց կացութիւնը
 օրէ օր կը վատանար թշնամիին թիւը անելուն պատ-
 ճառաւ:

Այս լսելով Նուսուֆ պէկ Քարամ ներդու թիւն խըն-
 գրեց իր այդ օր չի գալուն համար, և խոստացաւ յա-
 ջրոյ օրը գալ իր քաջերով: Այս լուրը զահլէցիներուն
 անհուն ուրախութիւն տուաւ, վախը փարատեցաւ և
 ուրախութեան ու խրախճանքի ցոյցեր ըրին իրենց մօ-
 աալուտ յաղթանակէն գինովցած:

Բայց երկրորդ օրը որ երկուշաբթի էր, Յունիս
 տասնըութը, Թուրքիներ զանազան ուղղութիւններէ
 յարձակում գործեցին քաղաքին վրայ և հերոսական
 զիմադրութեան հանդիպեցան քրիստոնեաներու կողմէ:
 Յուսահատական էր անհաւասար ուժերու այս պայքարը,
 մարդիկ ափեմներու պէս իրարու վրայ կը խոյանային
 և երկիրը կը դողար հերոսներու զարշապատներուն տակ:
 Վասօղի ձայնը լեռները կը սարսէր:

Ասոնք չի զազրեցան իրարու վրայ խոյանալէ,
 յարձակելէ և հակադարձակելէ, ու զիրար հրմշկելէ
 մինչև որ երկուստեք չարաչար յոգնեցան և ծանր
 կորուստներու դատապարտուեցան: Վասօղին ծու-
 խը զիրենք պարուրեց օրը զիշերի փոխելով...:

Այս վիճակը շարունակեց չորս ժամ, որու ընթացքին
 անոնք բոցերէ աւելի ասք կոխ մղեցին: Բոլոր այս
 մենամարտի ընթացքին զահլէցիներ յուսացին թէ Նու-
 սուֆ պէկ Քարամ կուգար իրենց օգնելու, ինչպէս

խոստացած էր: Որով կարևոր ուժ մը չի կեդրոնացուցին քաղաքին այն մասին վրայ ուրկէ կը յուսային թէ Քարամ կրնար գալ:

Երբ Շէյխն Սաթթար ալ-Ամատ այս իմացաւ, խուճը մը կազմեց իր ամենալաւ քաջերէն, և քրիստոնեաներուն դրօշակները որ տիրազիները կրցած էին անոնցմէ ձեռով մը առնել՝ պարզելով, այդ ուղղութենէն յատաջացան քաղաքին վրայ:

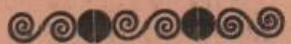
Երբ քրիստոնեաներ այս լքուած մասէն անոնց յառաջանալը տեսան՝ կարծեցին թէ Նուսուֆ պէկ Քարամն էր որ իրենց օգնութեան կուգար իր քաջերով և ռազմամթերքով: Անշուշտ խորհելով թէ ազատուած էին՝ մեծապէս ուրախացան, և իրենց ուժերը ալ աւելի կեդրոնացուցին տարբեր ճակատներու վրայ: Երբ անոնք այսպէս խրախճանքի մէջ էին՝ պատերազմի կրակը ճորձատեցաւ իրենց լքած դիրքին կողմը: Յարձակողներու ազադակը սկսաւ որոտումի մը պէս պայթիլ, վառօղի ձայնին միացած: Երբ տեսան թէ երկինքը մարդ կը տեղացնէր քաղաքին ներսէն ու զուրսէն, և Նուրի պէկ իրենց թշնամացած էր միւսներուն միանալով զահլէցիներ իրենց ընտանիքներն հետեքներն առած, ու ինքնապաշտպանուելով՝ նահանջեցին Պիսքէնթէյի ճամբով և ապաստանեցան ալ Մէթնի շրջակայ գիւղերը: Ասոնցմէ ոմանք մինչև ծովեզերքը հասան:

Այս ընդհարումի միջոցին տիրազիներէն մտռու մօտաւորապէս հարիւր հոգի, իսկ քրիստոնեաներէ: ութսունը հինգ և թերևս քիչ մըն ալ աւելի:

Չահլէի բնակչութեան նահանջելէն յետոյ իրենց թշնամիները (տիրազիներ, արաբներ, քիւրտ'ր և միթուալիներ) մտան քաղաք և թալանեցին ինչ որ գտան իսկ մնացածն ալ կրակի տուին: Նոյնպէս մեռցուցին որու որ հանդիպեցան: Ասոնց մէջ կային Յիսուսեան հիգ հայրեր և ֆրանսական զօլէճի աշակերտներ:

Այս զէպքէն յետոյ, Չահլէի բնակիչները ցրուեցան բոլոր ուղղութեամբ լեռնային կածաններէ՝ տաքին, ցուրտին, անօթութեան և ուրիշ շա՛տ մը փորձանքներու ենթակայ: Բայց շնորհիւ իրենց տոկունութեան՝ և արժանապատութեան՝ Ֆրանսայէն եկած նիւթական օգնութենէն բաժին չառին և իրենք անձամբ աշխատեցան իրենց ապրուստը ճարելու ինչպէս որ կ'ընէին այս զըժբարիզ զէպքէն առաջ:

Չահլէի անկումը թշնամիներուն ձեռքը, քրիստոնեաներու համար մե՛ծ կարևորութիւն ունեցող զէպք մըն էր, որովհետև անիկա իրենց ամենալաւ յենակէտներէն ու կեդրոններէն մէկն էր և հիմա անիկա իբր գործիք մը կրնար ծառայել իրենց թշնամիներուն որոնք անհունօրէն կը փափաքէին բոլո՛ր քրիստոնեայ քաղաքները գրաւել:

ԵՕԹՆԵՐՈՐԿ ԳԼՈՒԽ

Տէյր ալ—Քամարի անխիղճ ու խաւժում
կոտորածը որ կարծես վերջ չունէր, եւ
ուր արիւնը ջուրի պէս կը հոսէր:

Տէյր ալ—Քամար, որ Պէյրութի հաշաւային կողմը
կը զանուի, և անկէ վեց ժամ հետո է, զմայլելի բնա-
նկարներով հրապուրիչ քաղաք մըն է: Աւելի քան եօթը
հազար հաշուող բնակչութիւն մը ունի, որ քրիստոնե-
ականերէ և տիրազիններէ կը բաղկանայ: Այս քաղաքը
շատ գեղեցիկ և արդի ճաշակով կառուցուած շէնքեր ու-
նի, որ մարդ Լիբանանի ունէ մէկ ուրիշ վայրին մէջ չի
կրնար տեսնել: Բնակիչները առաքինի են, քաջ և
անվեհեր—հազուադիւրս յատկութիւններ որոնք քիչերու
վերապահուած են: Մինչև 1223 Մ. Յ. Տէյր ալ—Քամար
Լիբանանի կառավարիչներուն մայրաքաղաքն էր, նա-
մանաւանդ Մանիտի և Շիհապի իշխաններու օրով: Այս
թուականէն յետոյ, էմիր Պէյրի աշ—Շիհապի նախըն-
տրեց Պէյթ ատ—Տինի մէջ բնակիլ, որով հոն մեծ սեղալ
մը շինել տուաւ, և ապաստանեցաւ մինչև 1257 Մ. Յ.
երբ նոյն տարին երկրէն մեկնեցաւ իր Եգիպտական
կառավարութեան հետ ունեցած բարեկամական յարա-
բերութեանց շնորհիւ, նամանաւանդ որ Սիւրիան ալ
արդէն օսմանցիներէ զրաւուած էր: Որով, Լիբանանի
ներքին խռովութիւններուն սկսելուն վաղորդայնին իսկ՝
տիրազինները մէկ նպատակ ունէին—կործանել Տէյր ալ
Քամարը: Ուստի անմիջապէս քաղաքը պաշարեցին, և

երեք օր տևող անհաւասար ու յուսահատական դիմադը-
րութենէ մը յետոյ, կարողացան զայն գրաւել շնորհիւ
սովին ու հիւանդութիւններու որոնք սկսած էին տա-
րածուիլ: Երբ տիրազինները քաղաքին տիրացան, ներս
խուժեցին և սկսան այրել, թալանել ու սպաննել վայ-
րազօրէն: Այս բոլորը կատարուեցան Նաքատի մեծաւոր-
ներու զլխաւորութեամբ, որոնք արտաբերեցին վատ ու
ամարդի գործունէութիւն մը որ կրնար արդէն իրենցմէ
յուսացուիլ:

Սակայն ժամանակի ընթացքին քաղաքը վերա-
կանգնեցաւ ու ծաղկեցաւ, և քրիստոնեաներ կրցան կա-
մաց կամաց իրենք զիրենք ազատել տիրազիններու լու-
ծէն: Երբ Սուրիա և Լիբանան օսմանցիներու կողմէ զը-
րաւուեցան, քրիստոնեաներ չուզեցին որ տիրազինե-
րը զիրենք կառավարեն: Օսմանեան վերին շրջա-
նաւարութիւնը իրենց առաջարկին տեղի տուաւ, և քը-
րիստոնեայ կառավարիչ մը նշանակեց անոնց վրայ ու
կանոնաւոր բանակ մը ևս տրամադրեց ընդհանուր ա-
պահովութեան հսկելու համար: Անշուշտ, անցեալի մէջ
իրենց ունեցած խռովարար ու փնասակար գործունէու-
թեան համար Նաքատի մեծաւորներ երկրէն դուրս վը-
տարուեցան:

Այսպէսով քրիստոնեաները կառավարութեան հովա-
նաւորութեան տակ հանդիստ, խաղաղ և ապահով շըր-
ջան մը բոլորեցին: Որով երբ երկրորդ խռովութիւննե-
րը ծայր տուին, անոնք արգիլեցին իրենց «խենթերը»
և տաք—զլուխ երիտասարդները ունէ ցոյցի մասնակցե-
լէ և գործունէութիւն ունենալէ, նամանաւանդ որ իրենց
համայնքին վարչաձևը միւս քրիստոնեաներէն զատ էր:
Ուստի այս երկրորդ դէպքերուն ձեռնմուխ չեղան, և ո՛չ
ալ անոնցմով հետաքրքրուեցան:

Այսպէսով, երրորդ խռովութիւններու միջոցին

ասոնց զրեթէ ոչինչ պատահեցաւ պատմելու արժանի: Ընդհակառակը, արիւնալի բախումներու տեղի չի տալու համար, աշխատեցան իրենց երիտասարդները դապել ամէն կարգի տեղական խտովութիւն անմիջապէս խափանելով և սխալ հասկացողութիւնները լուծելով:

Քիչ յետոյ այս գաւառէն շատ մը երեւելիներ ասակցութիւն մը ունեցան Շէյխ Պէշիր Նաքատի հետ, որովհետև անոր խօսքին կը հաւատային և անիկա իրենց մե՛ծ հաւատք ներշնչած էր: Երկուստէք համաձայնեցան որ բոլորն ալ իրենց կարելին ընեն կոխէ և ընդհարումէ խուսափելու: Վերջապէս որոշեցին որ եթէ երբէք այս անկարելի ըլլար իրազորօճել բոլոր երկրին մէջ՝ գոնէ իրենք ջանան յարաբերութիւնին չի խզել ու խտովել: Քրիստոնեաները մեկնեցան վերջնականապէս որոշելով իրենց առած խոստումը յարգել:

Այս տեսակցութենէն յետոյ քրիստոնեաներ իրենց ամենակարելին ըրին թշնամութեանց տեղի չի տալու համար: Խաղաղութիւն փափաքելով երկրի բոլոր ժողովուրդներուն, խոյս տուին ընդհարումներէ որոնք կրնային համայնքին անդորրութեան ու շահին վնասել: Քրքրութեանց և բախումներու տեղի տուող ցոյցերէ և ընթացքէ մը միշտ հեռու կեցան: Որով խաղաղութիւն տիրեց մինչև որ տիւրզիներ քրիստոնեայ մը սպաննեցին որ Վահապա Շամուն կը կոչուէր:

Երբ Տէյր ալ—քամարցիներ այս իմացան, բարկութեամբ և զայրոյթով բորբոքեցան, և ասիկա իբր ազգանշան մը ու նախաբան մը նկատեցին այն շարիքներուն որոնք կրնային յաջորդել, նամանաւանդ երբ տեսան շատ մը զինուած տիւրզիներ որոնք կը թափառէին քաղաքին բոլորտիքը: Իրենք ալ նոյն ընթացքին հետևեցան և ինքնապաշտպանութեան պատրաստութեան ձեռնարկեցին վախնալով որ մի գուցէ անախորժ

զէպք մը կրնար պատահիլ իրենց անհետատեսութեան պատճառաւ: Որով քրիստոնեայ երիտասարդներ զըրգուեցան և անոնց արիւնը սկսաւ ա՛լ աւելի եռալ իրենց երակներուն մէջ հակառակորդները սուրով զիմազբաւելու տենչէն բոցավառած:

Այդ օրերուն քրիստոնեայ մը տիւրզի մը տեսնելով յարձակեցաւ անոր վրայ և՞ ճարպիկ զարձուածքով մը անոր զէնքերը առնելէ յետոյ՝ իր իսկ զէնքերով վերաւորեց զայն կողէն: Երբ քրիստոնեայ մեծաւորներ եղելութիւնը իմացան, շատ շփոթեցան և անմիջապէս վերաւորը կառավարիչին տունը տարին ուր ան մեռաւ քիչ յետոյ:

Այսպէսով քրիստոնեաներ և տիւրզիներ միշտ իրարմէ հեռու մնացին, բայց տիւ եւ զիշեր սպասեցին զիրար կողոպտելու յարմար առիթի մը: Երբ իրաց կացութիւնը այս վիճակի հասաւ, տիւրզիներ իրենց մեծերուն լուր զրկեցին իմացնելով թէ քրիստոնեաներէն ինչպէս կը նեղուէին և օգնութիւն խնդրեցին անոնց կողմէ սպասնացող վտանգին կարենալ զիմազբելու համար: Լրատուներ շուտով գացին և հազորդեցին իրենց պատգամը և աւելցուցին թէ ինչպէս քրիստոնեաները տիւրզի մը սպաննած էին, և թէ Տէյր ալ—Քամարի մէջ կոխը սկսած էր արդէն:

Հեռզհեռէ Շէյխ Պէշիր Նաքատին լուր եկաւ թէ տիւրզի մը սպաննուած էր օճառի գործարանին մէջ, ուրիշ մը կիրի փուռին մէջ խողխողուած, մէկ ուրիշ մը զնդակահարուած, չորրորդ մը թոպամահ եղած, իսկ ուրիշ մըն ալ քարկոծուած:

Տարի մը առաջ Շէյխ Պէշիր Նաքատ ուզած էր Տէյր ալ—Քամարէն դուրս, քաղաքին քով, տուն մը շինել տալ: Բայց քրիստոնեաները ասոր հակառակած էին եւ հրովարտակով մը շէնքին կատուցումը խափանած:

Այս, և իր Տէյր ալ—Քամարէն վտարուիլը զինք մեծապէս զայրացուցած էին: Որով երբ խռովութեանց լուրը առաւ՝ հրամայեց որ իբր ազգանշան հրացաններ արձակուին իր տունէն, շրջակայքի տիրողիները հաւաքելու համար:

Օրը չի լրացած ալ—Մուսասիքի և աշ—Շահարի տիրողիները հաւաքուեցան իր բոլորաբը որոնց խռովութիւն քարոզեց իր տանը բակին մէջ: Միևնոյն ժամանակ երկու մարդ ուղարկեց Տէյր ալ—Քամար տեսելու համար թէ պատմուածները ճիշդ էին: Եթէ երբէք իրեն հաղորդուածները ճշմարտութիւն էին, պատուիրեց որ հրացաններ կրակեն Քաֆր Հիմի կողմէ, իսկ թէ չէ, անմիջապէս վերադառնան: Պատգամաւորները վերադառնալով իմացուցին թէ բոլոր ժողովուրդը երկուստէք զինուած, իւրաքանչիւրը կը սպասէր որ միւսը նախայարձակ ըլլայ: Որով զգուշացաւ նոյն օրն իսկ յարձակելէ, և հրամայեց որ ցերեկը սպասեն և իրիկունը կանոնաւորապէս պաշարեն Տէյր ալ—Քամարը:

Տէյր ալ—Քամարի քրիստոնեաներէն ոմանք փախան և կառավարութեան ուրիշ մէկ գաւառին մէջ ապաստանեցան, որով ասոնց ոչինչ պատահեցաւ:

Երբ տիրողիներ իմացան թէ իրենց վիրաւորուած ազգակիցը մեռած էր, փոխան վրէժխնդրութեան այդ շրջակայքի մէջ երեք քրիստոնեաներ սպաննեցին: Այս պատճառ եղաւ որ իրենց հետ ապրող քրիստոնեաներուն վախն ու հակողութիւնը բազմապատկուին: Այս զիրենք ստիպեց որ Տէյր ալ—Քամար կեղերոնանան յաւանական վտանգէ զերծ մնալու համար: Իսկ քաղաքին մէջ գտնուող տիրողիները իրենց ինչքերնին հետերնին առած՝ ընտանեօք հեռացան առանց միջամտութեան: Այսպէսով քրիստոնեաները պաշարման ենթարկուեցան և անձկալի վրճակի մը մատուցեցան հացի և ընդհանրապէս

ուտեստեղէնի չգոյութեան պատճառաւ:

Մինչև Զորեքշարթի, Մայիս 28, պաշարման վիճակը ալ աւելի սաստկացաւ, երբ Շէյխ Սաիտ ժանալադէ քարտուղարը Քազիմ Հասան ատ—Տին և Ալի Համատա կոչուած տիրողի մը Պէյթ ատ—Տին հասան: Ասոնք հիւրասիրուեցան Ապտաս—Սալամ պէյի կողմանէ որ պահակ խումբին հրամանատարն էր, և լուր զրկեցին Տէյր ալ Քամարի քրիստոնեայ մեծաւորներուն թէ Պէյթ ատ—Տին Գան: Ասոնցմէ փոքրիկ խումբ մը զնաց տեսակցութեան: Տիրողիները շատ արժանավայել, ուրախ և բարեկամական ընդունելութիւն մը մատուցին քրիստոնեաներուն: Կարճ տեսակցութենէ մը յետոյ, Շէյխ Քազիմ ասոնց ներկայացուց նամակ մը զրուած Շէյխ Սաիտ ժանալադի կողմանէ, ուղղուած պահակ խումբին հրամանատարին և որ հետեւեալ պարունակութիւնը ունէր:

«Վսեմափայլ Տիար, ազնուականներու և երևելիներու պետը, յարգուածներու և մեծաւորներու պետը:— Մեծապէս ցաւակցութիւն յայտնելէ և ջերմեռանդ կերպով Զեղ բարեւելէ յետոյ՝ Զեր յարգալիք անձնաւորութեան կ'իմացնենք թէ հակառակ որ կարգ մը անտեղի գէպքեր պատահեցան տիրողիներու և քրիստոնեաներու միջև՝ ասոնք ուէ պատճառ մը չի պէտք է ըլլան մեր հաշտութեան որ խաղաղութիւն կրնայ տարածել բոլոր երկրի բնակչութեան վրայ: Նոյնպէս այն անբաղձալի պատահարները պատճառ մը չի պէտք է ըլլան որ Քրիստոնեայ մեծաւորներ Շէյխ Հիւսէյն Դալուքին և ուրիշներու հետ Սիմքանիեա երթան խաղաղասէր կարգադրութեանց և ընդհանուր հասկացողութեանց համար: Եւ Զեր բարեկամութեան, և ընդհանուր կացութիւնը բարուրեցնելու կամեցողութեան յուսալով մենք մեծապէս կը փափաքինք որ դուք յարգէք ձեր այսպիսի ժողովի

մը ներկայ գտնուելու խոստումը, խափանելով հասարակ ժողովուրդին մէջ վէճն ու կռիւը, ինչպէս որ ձեր պան- ծալի սովորութիւնը եղած է անցեալի մէջ: Վերջ: Գըր- ւած ի ալ—Մուխթարա, 28 Մայիս 1860ին, ստորագրու- ւած Սաիտ ժանպլազ:

Երբ Տէյր ալ—Քամարի քրիստոնեայ մեծաւորները իմացան նամակին պարունակութիւնը, մեծապէս ուրա- խացան հեղինակին լաւ տրամադրութեանց համար եւ ըսին:—

— Մենք միշտ խաղաղութիւն ուզած ենք և առած կռիւր: Ամէն ոք գիտէ թէ սկիզբէն ի վեր մենք չենք դադրած յարատեւօրէն աշխատելու խաղաղութիւնը վե- րահաստատելու համար:

Այսպէս ըսելով մեկնեցան բոլորովին հանգիստ սիր- տով և ուրախ տրամադրութեամբ, մոռնալով իրենց ներ- քին վախն ու կասկածները:

Բայց զեռ տեղերնին չէին հասած, երբ ճամբու ըն- թացքին լսեցին անեղ հրացանաձգութիւն մը ալ—Մա- տիրի կողմէ և տեսան թէ եօթանասուն Տէյր ալ—Քա- մարցի քրիստոնեաներ օգնութեան կը փութային իրենց այդ կողմը գտնուող սղզակիցներուն: Տակաւին ասոնք չի հասած, տիրզիները արդէն իսկ մտած էին այս տուները և կողոպտելէ յետոյ՝ հրոյ ճարակ ըրած: Ան- կէ ալ կը յառաջանային զէպի Տէյր ալ—Քամար: Քը- րիստոնեաները այս տեսնելով կրակ բացին տիրզինե- րու վրայ և սպաննեցին անոնց գրօշակակիրը, որուն անմիջապէս ուրիշ մը յաջորդեց: Աս ալ սպաննեցին, որուն ուրիշ մը յաջորդեց: Աս ալ իր նախորդներուն վիճակին արժանացաւ, և այսպէս տեւեց մինչև որ եօթը հոգի մեռան այս գրօշակին պատճառաւ: Բացի ասոնցմէ ուրիշ քանի մը հատ ալ սպաննուեցան, որով տիր- զիները ստիպուեցան նահանջել: Քրիստոնեաները Տէյր

ալ—Քամար վերադարձան և այդ օր բոլոր զիշերը ար- քուն հսկեցին:

Առաւօտ կանուխ, մութնուլուսին, հրամանատար մը եկաւ Պէյրութէն հարիւր զինուորով և նամակ մը առաւ քրիստոնեաներուն խորշի փաշային կողմանէ գրուած, որու մէջ փաշան կը հրամայէր Տէյր ալ—քա- մարի բնակիչներուն հետու կենալ երկրի մէջ ծայր տը- ւած խոռվութիւններու մասնակցելէ և կ'աւելցնէր որ իրենց պաշտպանութեան համար զրկած էր այդ զինուոր- ները:

Միւս օրը զինուորները ետ Պէյրութ վերադարձան ոչինչ ըրած: Ասոնց հետ միատեղ գացին նաև հոն առա- ջուց գտնուող պահակներու ընտանիքները իրենց ինչքե- րը հետեւինն առած: Այդ օրու ժամը երեքին տիրզի- ները սոսկալի յարձակում մը գործեցին Տէյր ալ—Քա- մարի վրայ խելագարած բորենիներու պէս ամէն կողմէ խոյանալով և հանդիպածնին սպաննելով՝ ո՛չ ծերի, ո՛չ պառաւի, կնոջ կամ մանուկի խնայելով:

Տիրզիները մօտաւորապէս չորս հազար հոգի էին, ձիաւոր եւ հեռեւակ, կատարելապէս զինուած:

Շէյխ Սաիտ ժանպլազ ալ—Շուֆի տիրզիններուն պետն էր, և Ալի Համատայի հետ յարձակումի յառա- ջապահը: Շէյխ Պէշիր Նաքատ և իր սղզակիցներէն ոմանք ալ—Մունասիֆի տիրզիները առաջնորդեցին, և Պանու Ապտէլ Մէլիք ընտանիքէն ոմանք ալ—Փուրտի տիրզիները առաջնորդեցին: Շէյխ Մալհամ ալ—Ամատ վարին Արքուպի տիրզիններու և Շէյխ Մահմուտ ալ— Այս վերին Արքուպի տիրզիներու առաջնորդներն էին:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի քրիստոնեաներուն՝ ասոնք իրենց թիւին ներած չափով խումբերու բաժնուեցան եւ պաշտպանողականի դիմեցին:

Երկու հակամարտ ուժերու միջև վառօդին բոցը փայլատակեց զերթ կայծակ, փոթորիկի մը պէս մարդոց վրայ խուժեղով: Այս անաւոր կացութիւնը շարունակեց մինչև որ օրը սկսաւ տարածամիլ և սաթէ մը աւելի խաւար գիշերը յաջորդեց: Եւ գիշերուա անաւոր ու մեռելային լուսթեան մէջ հրացաններու որոտին ու բոցին, փոխարինեցին մորթեղն ու խոխոզելը:

Հակառակ իրենց կատաղի յարձակումին և ջախջախիչ մեծամասնութեան՝ տիրազինները չի կրցան քաղաքը գրաւել, և Շէյխ Պէշիր Նաքատ հրամայեց որ վերադառնան: Այս հրամանին համեմատ բոլորը քաշուեցան, և այդ գիշեր տիրազիններէն ոչ ոք մնաց հոն:

Վախնալով մօտալուտ շարիքէն, կռուի ընթացքին շատ մը քրիստոնեաներ սեքայ ապաստանած էին իրենց ընտանիքներով:

Այդ օր տիրազիններէն մեռաւ աւելի քան հարիւր և քրիստոնեաներէն մինակ տասնընթեք հոգի:

Երբ Տէյր ալ—Քամարի խռովութեանց լուրը Պէյրութի հիւպատոսներուն հասաւ, այս վերջինները զիմում կատարեցին Սուրչիտ փաշային որ տիրազինները արգիլէ Տէյր ալ—Քամարի վրայ յարձակելէ որովհետև այս քաղաքը կայսրութեան հովանաւորութեան տակ էր, և առաջարկեցին որ մեծապատիւ տիար Մուր, Բրիտանական Կայսրութեան Սիրիոյ հիւպատոսը, անձամբ Տէյր ալ—Քամար երթայ քրիստոնեաները ազատագրելու ու Պէյրութ բերելու, և կամ հասկացողութեան մը գալու տիրազի մեծաւորներու հետ որպէս զի անոնք քրիստոնեաները չի ջարդեն: Փաշան պատասխանեց թէ տեղի ունեցած զէպքերը այսպիսի նեղութիւն մը չէին արգարացներ, և խոստացաւ Դահիր փաշան հոն զրկել: Պրն. Մուրի և Սուրչիտ փաշայի տեսակցութեան Դահիր փաշա ևս ներկայ էր, որով նոյն օրն իսկ խնդիրը կար-

գաղբուեցաւ:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի տիրազիններու, ասոնք իրենց պարտութեան յաջորդ օրը աւելի մեծ բազմութեամբ մը կեդրոնացան քաղաքին բոլորաթիւքը, և յոխորտալով բնակչութիւնը կռուի հրաւիրեցին ու ըսին թէ այս անգամ ալ զիրենք վտարեն:

Միևնոյն ժամանակ Շէյխ Սախա Ժանպլազ Պէյթատ—Տին հասաւ իր մարդոցմով և ասոնցմէ մաս մը հոն ձգելէ յետոյ՝ մնացածը Շէյխ Պէշիր Նաքատի օգնութեան շրկեց: Ասոնք եօթը դրօշակներ ունէին որոնք կը ծառայէին օգին մէջ, թմբուկներու ձայնը սարսուղեցիկ աղմուկ մը կը գոյացնէր, և ծովածաւալ ամբոխին ներկայալուսթիւնը ահ կ'ազդէր: Իւրաքանչիւր խումբին առջևէն ձիաւորներ կ'ընթանային:

Երբ քրիստոնեաները այս բոլորը տեսան, համոզուեցան թէ քաղաքը անպատճառ պիտի գրաւուէր: Որով յուսահատեցան և զգացին անխուսափելի մահուան ուրաւականին ճախրելը իրենց զլուռն վերև: Մանաւանդ քանի որ առաջուց ի վեր նպատակ չունէին կռուելու՝ այս ուղղութեամբ նախապատրաստութիւն չէին տեսած: Ա'լ աւելին՝ արդէն իսկ իրենց ունեցած վառօղը և ուտելիքը վերջանալու վրայ էր: Թէև բաւականաչափ ալիւր զրկուած էր իրենց Պէյրութէն, սակայն փոխադրութեան միջոցին ասկէ կարևոր մաս մը տիրազինները իւրացուցած էին: Այս պատճառաւ օր ըստ օրէ անօթուսթիւնը ա'յն աստիճանի ծաւալեցաւ որ օխտ մը ալիւրին արժէքը բարձրացաւ աւելի քան երեսուն դահեկանի, ան ալ աղտեղութեամբ խռոնուած:

Երկրորդ օրը երբ քրիստոնեաները տիրազիններու կողմանէ յարձակման ենթարկուեցան, առաջիններուն պետերը պահակատան հրամանատարին ներկայացան և առաջարկեցին թէ կամ տիրազինները վտարէ, և կամ

իրենց ազգամթերք տայ որ ինքնապաշտպանութեան գիմեն: Ահա թէ ինչ ըսաւ ան:

— Ես արթօնութիւն չունիմ ո՛չ տիւրզիները վտարելու եւ ո՛չ ալ ձեզի ազգամթերք տալու, բայց կը թելագրեմ որ Շէյխ Սաիտին յանձնուիք եւ անիկա ձեզի համար աւելի օգտակարը ու բարին կ'որոշէ:

Վազուց ի վեր Տէյր ալ—Քամար հաստատուած էր Պրն. Ուիլեմը Պըրտ անուն ամերիկացի միսիօնար մը: Ետա բարեսիրտ, զթափառ ու ազնիւ մարդ մըն էր այս ամերիկացին:

Քրիստոնեայ մեծաւորներէն ոմանք ասոր գիմելով խնդրեցին որ բանակցութեան մէջ մտնէ Շէյխ Պէշիր Նաքատի հետ աղերսելով որ աիրող այս անյանդուրծելի կացութեան վերջ մը տայ:

Պրն. Պըրտ անմիջապէս Պէշիր պէյ Նաքատին ներկայացաւ, և քրիստոնեաներուն փափաքը հազորդեց, որուն այս վերջինը պատասխանեց.

— Քու ըսածներդ նկատողութեան պիտի ասնուին իմ կողմանէ, և քու սիրոյդ համար իմ կարելին պիտի ընեմ ամէն չարիք խափանելու: Ես արդէն իսկ ներածեմ անոնց, թէ և ուրիշ կերպ կրնայի ընել: Եթէ երբէք քաղաքը գրաւէի իսկ՝ պիտի չայրէի՝ և հետո պիտի կենայի քրիստոնեաներու վնասելէ, խղճալով անոնց կիներուն և զաւակներուն, և անոնց արջառները ո՛րինչքերը պիտի չի յափշտակէի: Հիմա, նորէն քու սիրոյդ համար, կը կրկնեմ թէ հոն կ'առուելու նպատակաւ ունէ մէկը պիտի չի ձգեմ որ մտնէ:

Երբ այս երկուքը խօսակցութեամբ զբաղած էին՝ և թշնամութեանց վերացման համար գաղափարներ կը փոխանակէին, ի՛նչ զարմանք... եւ անա Պաաքլինի տիւրզիները եկան ու անոնց հետ խումը մը մեծամեծ տիւրզի շէյխեր իրենց հետևորդներով: Ասոնք ներս

մտնելով բարեկեցին Պէշիր պէյ Ապու Նաքատը ու իրենց տեղերը գրաւելէ յետոյ ըսին.

— Ո՛վ վսեմ տէր և անվեհեր ազգիկ, զեա մինչև ե՛րբ պիտի ներես Տէյր ալ—Քամարին: Մենք եկանք Ձեզի հարցնելու եւ ճշմարտութիւնը Ձեզմէ ունենալու:

— Եղածը եղած է, և ինչ որ պիտի պատահէր, պատահեցաւ: Ուստի մենք ունէ նպատակ չունինք նոր կըռիւ մը սկսելու: Պատասխանեց անիկա:

Իեո իր խօսքը չաւարտած՝ ներս մտան Նաքատիներէն Շէյխ Սէլիմ և Սաիտ իրենց հետևորդ ունենալով շատ մը լաւ զինուած տիւրզիներ ալ—Ղարպէն, ալ—Մէթնէն և ալ—Շահարէն որոնք աւելի քան երեք հազար մարդիկ, սկսան Պէշիր պէյ Ապու Նաքատին բ՛լորտիքը վիտալ:

Իսկ Պրն. Ուիլեմը Պըրտ, խորհելով թէ յաջողած էր Նաքատը համոզել՝ Տէյր ալ—Քամար վերագարծաւ եւ քրիստոնեաներուն հազորդեց իր տեսակցութեան արդիւնքը որ մասամբ խաղաղեցուց զանոնք:

Թէ և որոշ չափով հանգստացան, որպէս զի մօտալուս չարիքը բոլորովին փարատի, անոնք նամակ մը գրեցին Շէյխ Սաիտին իրենց ազատագրման շուրջ: Այդ ժամանակ անիկա Ապտաս—Սալամ պէյին հետ կը գտնուէր Պէյթ ատ—Տինի մէջ: Սալամ պէյ հոն գտնուող զօրաբանակին հրամանատարն էր: Քրիստոնեայ մեծամեծներէն ոմանք աղերսեցին այս նամակին մէջ որ իրենց արթօնուի զինք տեսնել և որ իրեն պիտի ներկայանային շատ հեղ ու խոնարհ կերպով:

Երբ այս տեսակցութիւնը շնորհուեցաւ իրենց, անոնք կեանքերնին, պատիւնին և ինչքերնին բոլորովին յանձնեցին անոր գութին, աղերսելով որ իրենց օգնէ այս անել կացութենէն ազատելու, զթեյ վրանին և ներք իրենց անցեալի սխալները: Իբր պատասխան այս

ազաչանքին, անիկա խոստացաւ զիրենք պաշտպանել և վատահեցուց թէ տիրզդիները քաղաքէն դուրս կ'ընէ: Այս բոլորը մեծ երդումներով երաշխաւորեց:

Վերագառնալով անոր քովէն՝ Շէյխ Պէշիր Նաքատին ևս այցելութիւն մը տուին, և ներդրութիւն խընդրելէ յետոյ իրենց անցեալի մէջ գործած սխալներուն համար, անոր ալ աջակցութիւնը հայցեցին: Այս անտանելի վիճակին բարւոքումը իրեն յանձնեցին անոր յուսալով, որովհետև անիկա Տէյր ալ—Քամարի ժառանգական կառավարին էր և բնակչութեան հետ շատ բարութեամբ վարուած էր, ու օգտակար եղած անցեալի մէջ: Իրենց առաջարկին անիկա պատասխանեց.

— Ապագան յղի է անակնկալներով, և ուէ մահկանացու չի կրնար Աստուծոյ կամքին դէմ գործել: Որով հիմա ես անկարող եմ ձեզի զբաղան պատասխան մը տալու: Ինչո՞ւ համար Շէյխ Մալհամ Ամատին չէք երթար և անոր չէք խօսիր ինչ որ ինծի կ'ընէք:

— Քու դուռէդ ուրիշ դուռ չենք գիտեր և ուէ օտար սեմ պիտի չանցնինք: Մենք քու մեծապատուութեանդ սեմը կը ճանչնանք և քեզի կուգանք, որովհետև քու հպատակներդ ենք, և քու ժողովուրդիդ մասը կը կազմենք: Գթա՞յ մեզ ո՞վ ազնուահոգի իշխան, որովհետև մենք քու հօրդ և հօրեղբորդ հոգեզաւակներն ենք:

— Եթէ իրաց կացութիւնը շարունակէ այս վիճակի մէջ մնալ, այն ատեն աւելի ստիպողական պիտի ըլլայ որ դուք տեսակցութիւն մը ունենաք վերոյիշեալ շէյխին հետ որովհետև անի երդունցած է ինծի օգնել: Որով ճիշդ պիտի չըլլար որ ես ուէ քալ մը առնէի առանց անոր գիտակցութեան: Բացի այս, Տէյր ալ—Քամարի բնակչութեան ուէ չարիք պիտի չի պատահի:

Սոյն շէյխին թելադրութեան համեմատ քրիստոն

եաները որոշեցին Շէյխ Մալհամ Ամատը տեսնել: Հագիւ թէ ժամ մը քալած էին, ճամբու ընթացքին հանդիպեցան երեւելի տիրզդի: Քաֆ Նապրաքի պետ Մուսթաֆա ատ—Տուէյքի: Ասոնք հակիրճ տեղեկութիւն մը տալէ յետոյ օրուայ հրատապ խնդրին մասին՝ ծանրացան իրենց Շէյխ Պէշիր Նաքատի հետ ունեցած խօսակցութեան վրայ, և աւելցուցին թէ կ'երթային Շէյխ Մալհամը տեսնելու, բայց կը վախնային որ վտանգ մը կրնար պատահիլ ճամբորդութեան միջոցին: Ուստի աղերսեցին իրեն որ Շէյխ Մալհամին խօսի այս նիւթին շուրջ և խնդրէ որ մէկը նշանակէ որուն միջոցաւ կըրնային հաղորդակցիլ:

Պորհելով որ բոլոր չարիքը խափանած էին, տուն վերադարձան: Իրենց ժամանումէն քիչ յետոյ, պատասխան առին Շէյխ Մալհամէն թէ յաջորդ օրը ինք Պէյթ ատ—Տին պիտի գար:

Որոշուած օրը լուր ղրկեց թէ բոլոր քրիստոնեայ երեւելիներ Պէյթ ատ—Տին հաւաքուին, որը քրիստոնեաները սիրով գործադրեցին առանց իրկմտանքի ու կասկածելու: Անոնց մեկնումէն յետոյ տիրզդիները մշտան քաղաքին եզերքի բնակչութենէ պարպուած տունները և տարին ինչ որ գտան: Երկրորդ օրուայ առտուն կրակ տուին այս տուներուն և սկսան մեռցնել որու որ հանդիպեցան:

Այդ օր Պրն. Պըրտ շատ մը քրիստոնեաներ ազատեց ասպատակող ամբոխին զայրոյթէն: Նոյն օրուայ ժամը հինգին, Նաքատի շէյխերէն, Սէլիմ և Շահին քաղաք մտան իրենց շատ մը հետևորդներով: Երբ աւսոնք սեռայ հասան որ կառավարութեան կեղբոնապետին էր, կառավարիչը և զինուորական խումբերու հրամանատարը զիմաւորեցին զանոնք և սիրալիբ կերպով բարեկեցին ու ողջունեցին: Քիչ յետոյ այս շէյխերը բաժնե

ցին ու ամբաստաններն իրենց խումբերը քաղաքին բոլոր փողոցներուն և անցքերուն մէջ, քաղաքը յարձակող արեւրդիներէն պաշտպանելու պատրուակով: Քրիստոնէականներուն հրամայեցին որ իրենց մեռելները թաղեն, որուն անոնք շուտով ձեռնարկեցին:

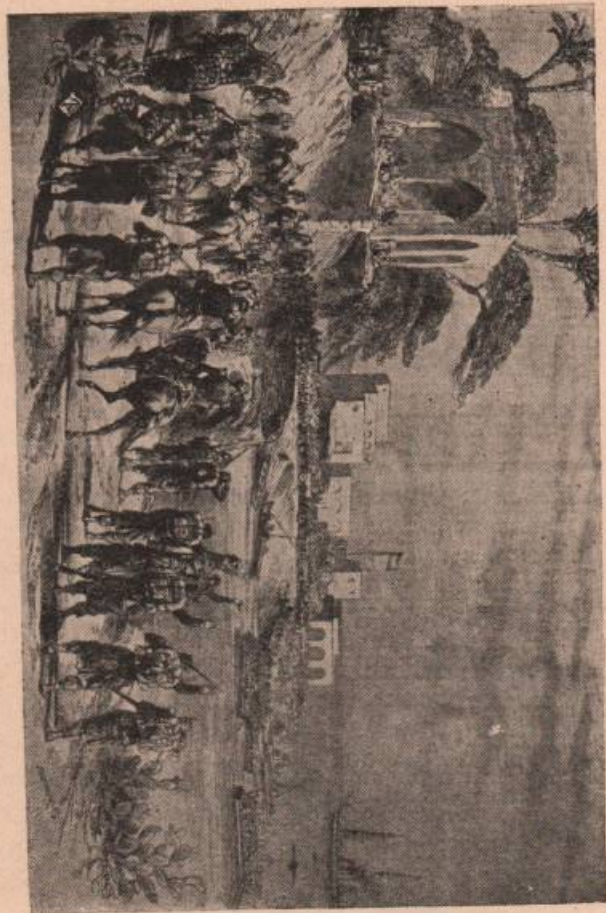
Ասկէ յետոյ վերոյիշեալ շէյխերը իրենց խումբերը մի առ մի այցելեցին և պատուիրեցին թէ՛ ունէ չարիք չի հասցնեն քաղաքին:

Տէյր ալ—Քամարի հոգևոր հայրը, աս—Սուա, զանոնք իր տունը ճաշի հրաւիրեց: Հացկերոյթը վերջացընելէ յետոյ՝ քաղաքէն հեռացան իրենց հետ աստիճանով նաև հոն գանուող բոլոր արեւրդիները:

Արևմտին Դահիր փաշա քաղաք մտաւ հետը ունենալով հարիւր գինուոր: Իրեն կ'ընկերանային Շէյխ Սաիթ ժամապաղ և Ալի Համատա հազար հինգ հարիւր արեւրդիներով: Այս երկու շէյխերը Դահիր փաշային միացած էին անոր քաղաք մտնելէն առաջ: Շէյխ Պէշիր Նաքատն ալ ներկայ էր երբ ասոնք իրենց ուժերը միացուցին:

Դահիր փաշային ժամանելէն և սեբայ իջևանելէն յետոյ քրիստոնէայ մեծաւորներ ներկայացան անոր և իր ուշադրութիւնը հրաւիրեցին իրենց դժբախդ կացութեան վրայ, և արտասուալիր ու պաղատաքին խնդրեցին որ իրենց ապահովութիւն և ուղատութիւն շքանորէ: Ասոր ի պատասխան անիկա առարկեց թէ ինչպէս անցեալի մէջ քրիստոնէաները անզուսպ և ըմբոստընթացք մը ունեցած էին կառավարութեան հանդէպ և վաղուց ի վեր ճանչցուած օրէնքներուն համաձայն չէին վարուեր, և թէ ինչպէս կ'աշխատէին մահմետականներու յատուկ մենաշնորհներ իւրացնել: Քրիստոնէաները անոր ռոքերուն առջև ծունկի եկած լալագին պատասխանեցին:

Քրանսական բանակին ժամանումը Պէյրուք

— Մենք սխալած ենք, և կը խնդրենք Ձեզմէ որ մեզի ներէք, որովհետեւ մենք միշտ հնազանդ գանուած ենք թագաւորական հրամաններու և սուրբ օրէնքին (Ղօրան) պատուերներուն:

— Անցեալը անցած է, և թող ձեր սիրտն ու մտքը չի խռովին:

Ասոնցմէ ոմանք խնդրեցին Պէյրութ երթալ և հոն ապաստանիլ մինև խռովութիւններու վերջանալը, որմէ յետոյ խոստացան իրենց ծննդավայրը վերադառնալ անմիջապէս:

Ասոնց պատասխանելով ըսաւ.

— Կ'երևի դուք մտադրած էք քաղաքը կործանել անկէ հեռանալով, որովհետև ձեր կողմանէ այսպիսի ընթացք մը զայն աւերակի կը վերածէ, և օսմանեան պետութիւնը չի կրնար զիչիլ որ քաղաքը ամայնանայ, որովհետև դուք վսեմաշուք կայսրութեան զաւակներն էք և Տէյր ալ—Քամար մե՞ծ վարկ ունի Բ. Իրան քով: Ուստի ձեր տուները մնացէք, և ազատ պիտի ըլլաք ներկայ դժբախտութիւններէ:

Այս լսելով՝ քրիստոնեաները խնդրեցին որ իր ըսածը գրաւոր կերպով հաստատէ որպէս զի աւելի վստահ ըլլան իրենց ըսուածներուն:

— Առաջարկնիդ կ'ընդունիմ, պայմանաւ որ դուք ալ ձեր կարգին խոստումնագիր մը ստորագրէք զիս եւրաշխաւորելով թէ ձեր առօրեայ գործերով զբաղուած խաղաղ կեանք մը պիտի ապրիք. թէ Լիբանանի վարչական գործերուն, որոնք ձեզի չեն վերաբերիր, ուէ կերպով միջամուխ պիտի չըլլաք, և թէ ձեր գործերը կառավարութեան յանձնէք, թէ եթէ ձեզմէ ուէ մէկը անհնազանդութիւն մը ընէ և կառավարիչէն ձերբակալուի՝ ձեզմէ ուրիշներ կառավարիչին չի պէտք է հակառակին:

Իրմէ բաժնուելով այս գրութիւնը պատրաստեցին և եօթանասուն նրեկիներ ստորագրեցին զայն:

Իսկ Դահիր փաշա ասոնց մեկնումէն յետոյ Պէյթ ատ — Տին գնաց, և զինուորները Տէյր ալ—Քամար մնացին արդէն իսկ հոն գտնուող պահակ խումբին հետ: Շէյխ Սաիտ Ժանպղաղը կանչել տուած էր փաշան հոն, ուր երկուքին միջև համաձայնութիւն մը գոյացաւ:

Յաջորդ օրը քրիստոնեայ մեծաւորներ ստորագրուած խոստմնագիրը առնելով Դահիր փաշային ներկայացան:

— Անշուշտ լաւ գիտէք թէ ըսաւ անիկա խօսակցութիւնը սկսելով, Լիրանանի աշխու խռովութիւնները ֆրանսական էնթրիկի արդիւնք են: Յրանսա գրգռեց Պէյրութի քրիստոնեաները, որոնք իրենց կարգին զըրգոնցին Լիրանանի քրիստոնեաները: Վաղը պիտի տեսնէք թէ պէյրութցիներ ինչպէս պիտի վարձատրուին իրենց այս գործունէութեան համար:

— Եթէ Ձերդ մեծապատուիւթեան ըսածը ճշմարտութիւն է՝ մենք խռովութիւններ արժարծելով չի պէտք է մեղադրուինք, որովհետև Պէյրութի մէջ ունէ մէկուն հետ յարաբերութիւն չենք մշակած այս ուղղութեամբ, և ո՛չ ալ երկրին ուրիշ բնակիչներուն հետ:

Յետոյ անոնք ներկայացուցին այդ գրութիւնը որ պատրաստած էին իր փափաքին համեմատ: Ասիկա մատուցանելէ յետոյ, իրենք ալ անոր խոստմնագիրը պահանջեցին, որու մէջ նա պիտի երաշխաւորէր Տէյր ալ—Քամարի մէջ կեանքի և ինչքի ապահովութիւն: Որով ան ալ իրենինը ներկայացուց որու պարունակութեան համեմատ կը խոստանար պաշտպանել բնակչութիւնը այն պայմանաւ, որ երբ անոնք քաղաքին մէջն էին: Բայց եթէ երբեք ունէ մէկը հեռանար և զուրը իրեն վտանգ մը պատահէր, ինք պատասխանատու չէր կրնար ըլլալ:

Այս հասկացողութեան համեմատ լուր զրկեց Տէյր ալ—Քամարի կեդրոնին ևս:

Ժողովուրդը կեանքի ապահովութեան վերահաստատուելիք զգալով դարձեալ իր ասօրեայ գործերով ըսկաւ պարսպիլ:

Յաջորդ առաւօտ Դահիր փաշա Տէյր ալ—Քամար մեկնեցաւ, անկէ ալ Պէյրութ երթալու համար: Այս տեսնելով քրիստոնեայ մեծաւորներ իրեն ներկայանալով ըսին.

— Ա՛հ... դուք մեզ կը լքէք երբ տակաւին վըտանգի մէջ կը գտնուինք և չըջապատուած ենք մեր թըշնամիներով որոնք մեզ պաշարած են և կ'արգիլեն ցորենի և այլ ուտելիքի մուտքը:

— Քանի որ կը վրդովիք իմ հեռանալովս ըսաւ անիկա, հոս կը մնամ մինչև որ կառավարութեան ուժերը ժամանեն, որոնք անշուշտ պիտի բաւեն ձեր պաշտպանութեան համար:

Ասկէ յետոյ հոն երկու օր մնաց: Այս միջոցին զինուորական ուժերը Սայտայի վրայով նազուլսէն հասան իրենց հետ թնդանօթ և սաղմամթերք բերելով: Երբ Դահիր փաշա վերջնականապէս որոշեց Պէյրութ երթալ՝ քրիստոնեայ մեծաւորները և զինուորական պետերը ի մի հաւաքելով ըսաւ.

— Ձեր ապահովութեան մասին վստահ եղէք, որովհետև հիմա բաւականաչափ ուժ կայ ձեր պաշտպանութեան համար արամադրուած: Կայսերական բանակին հրամանատարները մասնաւոր հրահանգ ստացած են ձեզ պաշտպանելու եթէ պէտքը ներկայանայ:

Իր ըսելիքը վերջացնելէ յետոյ՝ փափաք յայտնեց որ քրիստոնեաներ իրենց յայտնի ընտանիքներէն երկու կարկառուն զէմքեր ընտրեն որպէս զի իրեն հետ Պէյրութ երթան վերջնական հասկացողութեանց և խա-

զազութեան վերահաստատման համար: Անոնք սոյն առաջարկը սիրով ընդունեցին: Իրեն ընկերացան ձօրճառալ—Հալապի և Տարուն Շաուլ:

Իր մեկնումէն յետոյ, տիրազինները զարձեալ շարունակեցին քաղաքին բոլորտիքը վիտալ, և բոլոր անցքերը խափանեցին անդիլելով մուտքն ու ելքը: Իսկ ինչ որ իբր ուտեստ և պաշար կուգար քաղաքին բնակչութեան համար՝ իրենք կ'իրացնէին, և կը մետցընէին անոնք որ քաղաքին պարխապներէն դուրս կը գլուխէին:

Օր ըստ օրէ վախը սկսաւ տիրապետել Տէյր ալ—Քամարցիներու սրտին մէջ, յոյսերնին յուսահատութեան վերածուեցաւ, քաղաքաւթիւնին քայքայուեցաւ, խորհելու հաւասարակչութիւնին կորսնցուցին եւ վերջապէս սուղուեցան անկումի և անձկութեան ովկիսանի մը մէջ:

Հակառակ այս բոլորին, միշտ օգնութիւն յուսացին ամենակարող ու ամենակալ Աստուծմէ: Բայց ասոր հետ միատեղ, զարձեալ վիճակնին չի բարեփոխուեցաւ: Կացութիւննին օծուած էր զժուարութիւններով ու սոսկումով մինչև Յունիս 16, Չորեքշաբթի օրը, երբ խումբ մը տիրազիներ քաղաք մտան զանազան ուղղութիւններէ անոր մէջ տարածուելով շնչերակներու պէս: Ասոնք քրիստոնեաներուն ըսին.

— Ընդհանուր կառավարիչին հրամանին համեմատմեր պետերը ուղարկեցին մեզ ձեզի պաշտպանելու համար:

Երբ քրիստոնեաները տեսան ամբոխին խուճկը առանց զօրքերու միջամտութեան՝ խորհեցան թէ այս վերջինները տեղեկութիւն չունէին անցուղարձէն, ուստի անմիջապէս պատուիրակութիւնով մը ներկայացան տեղական կառավարիչին անոր պատմելու եղելութիւնը:

— Չեմ կրնար տիրազինները լոկ խօսքով զսպել պատասխանեց անիկա սասն կերպով: Իսկ ինչ որ կը վերաբերի թիրտ ուժի՝ ասիկա գործածելու իրաւասութիւն չունիմ: Տիրազիններու վրայ կրակել պիտի ըլլար արարք մը, որմէ ամէն պարագայի տակ պիտի զգուշանամ:

Տեսնելով իր այս անտարբեր վերաբերմունքը խընդրեցին որ Պէյթ առ—Տինէն Ապտաս—Սալամ պէյը կանչել տայ:

Կառավարիչը լուր ուղարկեց այս ուղղութեամբ եւ պէյը քիչ յետոյ ներկայացաւ: Ժողով մը գումարեց քըրխատոնեայ մեծաւորներու հետ և աշխատեցաւ զանոնք հանդարտեցնել նոր խոստումներ շայլելով անոնց պաշտպանութեան համար: Պատուիրեց ունէ պարագայի տակ զէնք չի բարձրացնել տիրազիններու դէմ որովհետեւ անոնք պիտի չի կողուէին: Տիրազինները պիտի պատժուէին իրենց այս ապօրինի ընթացքին համար, մինչ քրիստոնեաները ազատ պիտի ձգուէին: Եւ աւելցուց ըսելով թէ օրէնքի գործադրութիւնը իրմէ պիտի պահանջուի և արդիւնքը իր վրայ պիտի ծանրանայ իբր պատասխանատու այս բոլորին:

— Համոզուած եղէք որ եզրակացուց անիկա, եթէ տիրազիններու հետ կողուիք՝ ես բանակով ձեր վրայ պիտի յարձակիմ, իսկ եթէ անոնք սկսին կողուի՝ ես անոնց աններող թշնամին պիտի ըլլամ:

Երբ քրիստոնեաներ լսեցին իր այս խօսքերը, հասկցան անոնց ետին քօղարկուած ծուղակը, և գիտցան թէ բոլորը, բանակն ալ միատեղ, իրենց թշնամիները կ'ըլլային և յստակօրէն տեսան իրենց վրայ տարածուող շարաչուք աղէտը: Բայց հակառակ ասոր, շշմած մընացին հոն ուր որ էին, Աստուծմէ օգնութիւն սպասեզով:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի տիրազիններու, ասոնց

Թիւը հետզհետէ աճեցաւ զարնան անձրևներէն զոյացած յորդառատ հեղեղի մը պէս, այն աստիճան որ առանց ուէ նեղութեան քաղաքը գրաւեցին: Սկսան խանութներու և տուներու տախտակները քակել և տանիլ ինչ որ գտան:

Այս տեսնելով քրիստոնեայ մեծաւորներ անմիջապէս հաւաքուեցան և Ապտաս Սալամ պէյին ներկայանալով խնդրեցին որ արգիլէ տիրազիններուն այս ընթացքը, և յիշեցուցին զանազան խոստումները որ ինք ըրած էր իրենց յոյսը գգուելով:

— Բաւականաչափ ուժ չունիմ զանոնք զսպելու համար, բայց Շէյխ Նաքատին պիտի խօսիմ այս ուղղութեամբ, եղաւ անոր պատասխանը:

Եւ անմիջապէս լուր ուղարկեց վերոյիշեալ շէյխին որ իրեն օգնէ տիրազինները արգիլելու:

Քիչ յետոյ լրատուն վերադարձաւ իրեն հետ բերելով Շէյխ Պէշիրի ազգականներէն ոմանք, որ տիրազինները արգիլեն և ջրուեն:

Մինչ այս, տիրազինները ազատօրէն թափանցեցան խանութ խանութ և տունէ տուն որովհետև անոնց արգիլումը որ մասամբ տեղի կունենար՝ աւելի ցոյցի համար էր, և ոչ թէ ճշմարտապէս պաշտպանելու նպատակաւ: Որով քրիստոնեայ մեծաւորներ զարձեալ ներկայացան Ապտաս Սալամ պէյին և տեղեկացուցին իրեն կացութեան ծանրութիւնը, խնդրելով որ վերջ մը զնէ տիրազիններու այս ընթացքին:

— Այդ չեմ կրնար ընել ըսաւ անիկա: Ազատուելու մէկ միջոց ունիք—յանձնուիլ Շէյխ Պէշիրին, որովհետեւ ան շատ աւելի բազմաթիւ մարդիկ ունենալով աւելի կարող է այս ուղղութեամբ ձեզի օգնելու քան ես:

Իր խօսքին հնազանդեցան, և անձնատութեան խոսքը մնազիր մը պատրաստեցին ի սէր պաշտպանութեան

և կեանքի ապահովութեան: Ասիկա Շէյխ Պէշիրին ուղարկեցին տիրազի մը միջոցաւ որ Համատ Մահմուտ կը կոչուէր:

Քիչ յետոյ տիրազինները, որ հետզհետէ կը բազմանային, շատ աճեցան թիւով և տուները խուժեցին ըսելով թէ վերոյիշեալ շէյխը զիրենք զրկած էր իրենց պաշտպանութեան համար ուէ հաւանական յարձակում և կողոպուտ արգիլելու:

Այսպէս ըսելով սկսան քրիստոնեաներու զէնքերը հաւաքել ի նշան անձնատութեան: Երբ հակառակողներ գանուեցան, տիրազինները անոնցմէ բռնի ստին:

Քրիստոնեաները այս տեսնելով մեծապէս վախցան ու տխրեցան, և համոզուեցան իրենց կործանման եւ սերունդներուն բնաջնջման: Ասոր համար սէրայ սպաստանեցան իրենց զաւակներով ու ինչքերով, որով քիչ յետոյ լաւ բազմութիւն մը գոյացաւ հոն:

Այս միջոցին, Հապիպ ալ—Պահութ անուն քրիստոնեայ մը սէրային դրան սոջև, պահակատան քով կեցած էր՝ երբ տիրազի Ալի Պէշիր յարձակում գործեց անոր շիրայ և զինուորներու ներկայութեան գնդակով մը զետին տապալեց զայն: Երբ Պահութ անզգայ ինկաւ՝ Պէիր խոյացաւ անոր վրայ և թուրը մերկացնելով սկսաւ կտոր կտոր ընել զայն, որուն ո՛չ մէկը արգելք հանգիստացաւ: Այս ողբերգութեան շատ մօտ վայրի մը մէջ եւս տիրազինները երկու արեգայ սպաննեցին նոյն ձեւով:

Այդ օր Շէյխ Ժամալլաղ Տէյր ալ—Գամար զրկած էր ալ—Շուֆի երկու գլխաւոր տիրազինները: Ասոնցմէ մին կը կոչուէր Զահիր Օսման, Պանու Ապու—Շաքբաէն և Ահմէտ Ալի, Պանու Ապտաս—Սամաաէն: Ասոնք հաւաքուած տիրազիններուն հրապարակախօսելով ըսին—

— «Ահաւասիկ ժամը որ կը սպասէինք օրէ օր, և

վերջապէս այսքան սպասուած առիթը ներկայացաւ։ Տէյր ալ—Քամար ձեր ձեռքերուն մէջն է հիմա, որով զգուշացէ՛ք անկէ յիշատակ մը ձգելէ ձեր ետին։ Կործանեցէ՛ք ինչ որ կը տեսնէք և ինչ բանի որ կը հանգիպիք ըլլան անոնք ցած թէ բարձր գասակարգի մարդիկ, խեղանդամներ և կամ մանուկներ իրենց մօր արգանդին մէջ։ Այրեցէ՛ք տուները և կործանեցէ՛ք զանոնք մինչև իրենց հիմնաքարերը։ Այսպէս ընելով դուք պիտի ազատէք ձեզի և բոլոր աշխարհը, որովհետև այս քաղաքը զօրաւոր աշտարակ մըն է անհաւատներու համար, եւ վահան մը այս ապիկարներու պաշտպանութեան։ Ձեզմէ ով որ գթայ քրիստոնեաներէն ոեւէ մէկուն՝ տիրոջի կրօնքէն ու համայնքէն պիտի արտաքսուի։»

Այս հրապարակախօսութեան վերջանալէն յետոյ՝ որուն ունկնդրեցին մեծամեծներ և հասարակ ժողովուրդը, երեք կրօնաւոր պետեր, երեւելի շէյխեր, որոնք մե՛ծ ժողովրդականութիւն կը վայելէին՝ գործի ձեռնարկեցին։ Ասոնք էին. — Հասան Դալի, Շտէյաւէն, Պարիզ Ալլամա և Սալամ Ամմատ, Մասիր ալ—Պարսարէն։ Երեքը միատեղ սկսան բարձրաազաղակ պոռալ տիրոջիներու ամբոխին մէջ։

— «Ընչա՛մ է ժամը որուն համար տարիներ ակընդէտ կը սպասէինք և որ վերջապէս մեզի հասաւ շնորհիւ մեր Տէրոջ, Սեղծագործութեան Պետին։ Մի՛ խորհիք որ ձեր այս սուրբ նպատակին իրազորման մէջ պիտի յաջողիք լոկ ձեր ուժով, այլ մեր Տէրոջ ալ—Հաքիմի և իր ուղղափառ մարքարէներուն զօրութեան շնորհիւ։ Որով միշտեցէ՛ք Տէրը մեծ գոհունակութեամբ, փառք եւ պատիւ իր անուան, գերիշխան արքան մարդկային ցեղին, և հարուածեցէ՛ք ուժգնօրէն բնաջնջելու մեր Տէրոջ և իր կրօնքին թշնամիները։ Ասոնք են մեր կրօնքին ամենամեծ հակառակորդները։ Մենք կը խնդրենք

ձեզմէ որ երգմամբ խոստովանիք մեր Տէրոջը անուամբ, որ կը պաշտենք, Համգայի, Սալամի և ուրիշ մարքարէներու անուամբ, և մեր Սուրբ Գրոց անուամբ, որ ունէ քրիստոնեայի մը պիտի չի խնայէք։ Իսկ ինչ որ իբր աւար կ'առնէք, ըլլան անոնք ստացուածքներ և հօտեր ու արջառներ՝ ասոնց գործածութիւնը բոլորովին ներելի է բոլոր նախայարձակներու և ոչ յարձակողներու նմանապէս։ Ասոնք կ'ըսենք մեր սուրբ կրօնքին օրէնքներուն յենելով ու մեր կրօնապետներու և ուսեայ մարգոց թելադրութեանց համեմատ։ Իսկ ո՛վ որ չի հնազանդի մեր ըսածներուն՝ օտարական մը պիտի նկատուի մեր համայնքին մէջ, և ալ—Հաքիմի, Ամենակարողին, զայրոյթը անոր զլսուելի շանթի մը պէս պիտի պայթի։ Եթէ երբէք կը խորհիք թէ իրենց անհաւատ թաքաւորներուն օգնութիւնը կրնան հայցել՝ բնա՛ւ մի խրաչիք եւ երբէ՛ք մի մտահոգուիք այդ մասին, որովհետև գրախտի ապագայ բնակչութեան թիւը մեծապէս կը գերազանցէ զժոխքի բնակիչներունը, և մեր Տէրոջ ու իր քարոզիչներուն ուժը չարաչար պիտի կործանէ իրենց թագաւորները և վատթար բանակները։

Եբբ տիրոջիներ լսեցին այս խօսքերը, մեծապէս ուրախացան և պատրաստուեցան սուրբ պատերազմ մղելու։ Այդ գիշեր բոլորովին զբաղեցան թալանով։ Տարին ամէն ինչ, նոյն իսկ կիները մերկացուցին եւ հագուստները առին, մինչև որ տուներու մէջ քար ու քարտակ մնաց որոնցմէ անոնք շինուած էին։ Կիներու այնպիսի տեղերը խուզարկեցին որ ըսելն իսկ անվայել է—արարք մը որ չէ գործադրուած անցեալի ու ներկայի վայրենի ցեղերու կողմանէ։

Քրիստոնեաներէն սեռայ չապաստանողներ պահվրտած էին հորերու, քարայրներու, փապուղիներու եւ նմանօրինակ վայրերու մէջ։ Ոմանք ալ Տէյր ալ—Քա-

մարէն հեռանալով Պէյթ աս—Տին գացած էին զօրքե-
րու հրամանատար Ապտաս—Սալամի քով ապաստանելու։
Բայց շատ մը կիներ տիրոջիներու ձեռքը ինկած էին,
որոնք կը պատռէին անոնց քօղերը անմարգագայել վե-
րաբերմունք մը ունենալով անոնց հանդէպ։ Յետոյ լըս-
ւեցան մօրթուողներու օգնութեան աղաղակներ, լացի
և կոծի շիւան մը, սրտանմալիկ ու աղիտաւոր, որոնք կը
խանդարէին ջրվէժներու և առուներու քաղցրամրմունջ
խոխոջը։ Բայց մէկը չի գտնուեցաւ այս բարբարոսու-
թիւնը արդիւելու։

Յաջորդ առաւօտ, տիրոջիները աւելի մօտեցան քա-
ղաքին իրենց կիներով ու զաւակներով։ Ասոնք հետե-
րին բերած էին ձիեր, էջեր, ուղտեր, աւարնին տանե-
լու համար։ Ասպատակեցին բոլոր շուկաները և փողոց-
ները։ Կարծես մեղուններու փեթակ մը պարպուած ըլ-
լար։ Կը վազէին, կը բեռցնէին, տակաւին չի բաշխուած
աւարը կը բաժնուէին խաղուցիչ բզզիւնով մը։ Տնա-
կան կառասիներ, անօթներ, գործիքներ և ուտեստեղէն-
ներ, կապոցներ շինելով բեռցուցին իրենց հետ բերած
անասուններու վրայ։ Տարին ամէն ինչ որ գտան, նոյն
իսկ սեւ դրուչնոց արժէք ներկայացնող առարկայ մը չի
ձգեցին ետենին։ Այս բոլոր ժամանակամիջոցին, տեղա-
կան կառավարիչը բնաւ չի միջամտեց։

— Ես չեմ կրնար տիրոջիները զսպել ըսաւ անի-
կա քրիստոնեաներուն, բայց ով որ արժէքաւոր առար-
կաներ ունի՝ թող սեռայ բերէ ուր ես զանոնք խնամքով
կը պահեմ։

Այս լսելով, անոնք որ ջրուած էին, հաւաքուեցան
և իրենց զարդեղէնները ու թանկարժէք առարկաները
միտաեղ առնելով սեռայ մտան։ Իսկ անոնք որ արդէն
հոն ապաստանած էին, նոյնը ըրին, որով արժէքաւոր
առարկաներու մեծամասնութիւնը այս հարաւարիլ կա-

ռավարիչին տրուեցաւ պաշտպանութեան համար։

Տիրոջիները տարին ինչ որ գտան, որոնք մնացած
էին տուներու և խանութներու մէջ։ Ասոնք նոյն իսկ
պեղումներ կատարեցին պահուած դրամներ կամ զար-
դեղէններ գտնելու համար։ Վերջապէս ամէն ինչ ըրին,
և ոչինչ խուսափեցաւ իրենց ուշադրութենէն։

Բոլոր քաղաքը իրենց փափաքածին համեմատ կո-
ղուպեղէ յետոյ, սկսան յարձակիլ և սպաննել անոնք որ
տուներու մէջ անպատանած էին։ Չի խնայեցին ո՛չ ծե-
րերու և ո՛չ ալ մանուկներու։ Չանոնք կտոր կտոր ը-
րին սուրբերով և կացիններով։ Անդամահատեցին մա-
նուկները, յղի կիներու արգանդները սուրբերով բացին
և կոյս աղջիկները առեւանգեցին։ Երբ տուէի մը թալանե-
լը կը վերջացնէին, զայն կրակի կուտային։ Յաճախ
զուտները կը զոցէին որ ներս ապաստանած մանուկնե-
րն ու կիները այրին առանց կարենալ փախչելու։ Այս-
պէս շարունակեցին մինչև որ երկինքը ծածկուեցաւ
գորշ ամպով մը և փողոցները արիւնով ներկուեցան։

Այս ճակատի վրայ իրենց յաղթանակը և արիւնալի
գործունէութիւնը վերջացնելէ յետոյ՝ սեռայ մտան կա-
ռավարիչին և գինուորներու ներկայութեան առանց ա-
սոնցմէ ամենադոյզն արգելքի հանդիպելու։ Ինչպէս ար-
դէն տեսանք՝ ասոնք քանիցս խոստացած էին քրիստոնե-
աները պաշտպանել։ Հոս, յարձակեցան քրիստոնեա-
ններու վրայ, որոնք այլևս փախչելու ուէ միջոց չունէ-
ին, և սկսան կրակել անոնց վրայ ու անոնց կողերը կո-
տորտեցին կացիններով։ Ասոնցմէ շատերուն մատները
կտրուեցին նախ քան անոնց մեռցուիլը և ըսին, «ասոնք
այն մատներն են որ խաչակիցեցին»։ Իսկ ոմանց գըլ-
խուն ջուր սրակեցին ըսելով «ամազերդ շատ է երկնցած,
պէտք է որ սափուուիս»։ Մկրտութիւնը ծագելու նը-
պատակաւ այսպէս կ'ըսէին։

Այս բոլորէն յետոյ, դարձեալ յարձակում մը գործեցին քրիստոնեաներու վրայ սուրբերով ու կացիններով զանոնք բոլորովին կտարակելու: Ոմանք անդամահատեցին շա՛տ պաղարիւնութեամբ և ծանր-ծանր որպէս զի զանոնք տանջանքներու ամենազարհուրելիովը չարչարեն: Ասոնք դժոխքի մէջ բնակող սատանաներու երևոյթը ունէին: Դահիճները մորթեցին մանչ զաւակները իրենց մօրկան կուրծքին վրայ, և ամուսինները իրենց կնոջ ծունկերուն վրայ:

Քրիստոնեաներու մէջ կին մը կար որ մէկ հատիկ զաւակ մը ունէր, և որ Հապիպ Իպն Փարիզ ալ—Հատար կը կոչուէր: Այս դժբախդ մայրը ձայնին բոլոր ուժովը կը պոսար, «ես ձեր դրացին եմ, զոնք գթացէք այս որդիիս որ բոլոր զաւակներէս մինակ վերապրողն է:» Բայց անոնք մորթեցին զայն իր մօր կուրծքին վերայ առանց հիւլէի մը չափ ազգուելու այս խեղճ մօրկան պաղատանքներէն: Տղուն այս եղբրական վախճանը տեսնելով մայրը սկսաւ խելայեղօրէն մագեբը փետտել, կուրծքը քարերով ձեծել լուսնոտի մը պէս, մինչև որ մարեցաւ, և վերջապէս մեռաւ տեղն ու տեղ:

Ուրիշ կին մը ևս իր վեց տարեկան զաւակը գրկած էր կրծքին վրայ: Տխրզիները յարձակեցան վայրենի դազաններու պէս, և աշխատեցան որդին մօրմէն առնել: Այս տեսնելով խեղճ մայրը ծածկեց զաւակը իր իսկ հագուստներով, մինչ մանչը սարսափած կը փաթթուէր իր մօրկան ու կուլար: Կինը կը պոսար լալազին ըսելով, «օ՛հ որդիակն իմ, թող արիւնս սրտիս մէջ ստոի, քեզ ազատելու մէկ միջոց կայ—զոհուիլ փոխան քեզի:» Եւ աղերսեց ոճրագործներուն որ ընդունին իր այս առաջարկը: Բայց հազիւ թէ վերջացուցած էր խօսիլ՝ երբ անոնք մանչը երկու մասերու բաժնելով իր վրան նետեցին: Խեղճ մայրը երբ այս տեսաւ՝ խորհելու հաւա-

սարակչութիւնը կորսնցուց, և խենթի մը պէս գրկեց իր որդիին դիակը ու ըսաւ, «ես չեմ կրնար քու կորուստին դիմանալ, և քու մահուընէդ յետոյ՝ ես պիտի չապրիմ»:

Այսպէս, հեծծեց ու ողբաց և լալով հեռեեալ տողերը ըսաւ:

Ո՛վ իմ առանձնութեան սփոփանք,
Աչեւրուս լոյսն էիք, եւ իմ միակ յոյս,
Ու դժբախտութիւններուս միակ մխիթարիչը,
Առանց քեզի ի՞նչ հանդի ունի կեանքն ինձ համար,
Քեզ կորսցնելով, կ'ասեմ կեանքը բազմաչարչար:

Այս տեղերը վերջացնելէ յետոյ՝ զանակ մը առաւ, գրաւ զայն սրտին՝ ու պատկեցաւ վրան իր բոլոր ուժովը: Մահը վայրկեանական եղաւ:

Ուրիշ մայր մը ևս տեսնելով իր որդիին մորթուիլը՝ խենթացուց, ու խլացաւ: Անզգայ գետին ինկաւ, և զինքըն ալ միւս գիակներու հետ այրեցին հակառակ որ տակաւին մեռած չէր:

Իսկ ուրիշ կնոջ մը երեք զաւակները մեռցուցին իր իսկ ծունկերուն վրայ հակառակ անոր որ կինը կ'աղերսէր և գթութեան համար անոնց ոտքերը կը համբուրէր:

Եթէ երբէք գրի առնելու ըլլանք բոլոր նոյնանման դէպքերը և շարեւորելի ոճերները, լայնածաւալ գիրքի մը էջերը շա՛տ նեղ պիտի ըլլային, ու զանոնք գրելու համար մեջան պիտի չի բաւեր: Իսկ այս բոլորէն ա՛լ աւելի զարմանալին այն է որ՝ այս դէպքերը պատահեցան կատաղարչին իսկ ներկայութեան: Անիկա ամենայն անխղճութեամբ հեռացուց այն բոլորը որ իր ոտքերը կը համբուրէին և կիցով զարկաւ անոնց ըսելով թէ իր ճամբան կը խափանէին: Աւելի՛ դժբախդ պարագայ մըն ալ որ կ'արժէ յիշել և որ արդէն գրուած է մեր պատ-

մութեան մէջ՝ այն է, թէ բոլոր շրջակայքի քրիստոնեաները ալ—Մուսասէֆէն և ալ—Ժուրտէն Տէյր ալ—Քամար եկած էին որովհետև հոն կառավարական ուժ կար, խորհելով թէ կրնային պաշտպանուիլ: Որով երբ այս փոթորիկը պայթեցաւ՝ շատ զզջացին իրենց այս ընթացքին համար, բայց ինչ կրնային ընել, քանի որ այս էր Տէրոջ կամքը:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի տիրազիններու՝ յիրաւի ասոնք սուրբ պատերազմ մը մղեցին բոլոր օրը մէնչև որ ձեռքերնին յոգնեցաւ դանկեր ջախջախելէ և մարմիններ կտրուելէ: Ասոնցմէ ոմանց ձեռքերուն վրայ արիւնը այնպէս սառած էր, որ հազիւ տաք ջուրով կրնային այս ազտեղութիւնը մաքրել: Գանուեցան այնպիսիներ, որոնց հագուստները արիւնը այնքան ծծած էին, որ նուրի ծաղիկներու պէս կարմրած էին:

Տէյր ալ—Քամարի այս դէպքը իր տեսակին մէջ ամենազարհուրելին էր որ իր նախորդը չի լուսած անեւրեակայելի ոճիրներ կը պատկերացնէր: Արիւնքը ջուրի պէս հոսեցաւ, գանկեր կտրուեցան և մարմիններ յօշոտուեցան: Մորթուողներու աղաղակը, կիներու աղիտը որմ ճիշդ և զայրացած տիրազիններու համարը սեռայր հիմքերէն կը սարսէին: Քրիստոնեաներ մասվածաօրի ձեռքերուն տակ եղող ոչխարներու պէս էին, կամ ատաղձագործի տախտակին նման:

Այս եղբրական օրը որ իր դժբախտութեան տեսակէտէն ուէ ուրիշ օրուայ մը հետ չէր կրնար բազգատուիլ՝ ընդհակառակը, խրախճանքի և ուրախութեան օր մըն էր տիրազիններու համար, որոնք ամենանուիրական ու բախտաւոր օր մը կը սեպէին:

Տէյր ալ—Քամարի ջարդը վերջացնելէ յետոյ, Պէյթ ատ—Տին գացին, Երբ ասոնք սեռայ կը մօտենային, Ապատա Սալամ պէյ քրիստոնեաները, որ մե՛ծ վախի մատ-

նուած էին, հաւաքեց ու անոնց ըսաւ .

— Տիրազիններու յարձակումը պիտի չի կրնամ ասնձել:

Որով անոնք Հին Դրան քովի հրապարակը գացին: Հոս տիրազինները անմարդաբնակ վայրերէ եկած վայրենի զաղաններու պէս վրանին յարձակեցան և զանոնք սուրերով ու կացիներով կտոր կտոր ըրին, ինչպէս գանուեցները կը յօշոտուին գայլերէ:

Այս ջարդի ընթացքին հարիւր ինը հոգի մեռաւ ալ—Մասսիրէն և Պէյթ ատ—Տինէն, առանց նկատի ստանալու Տէյր ալ—Քամարի բնակիչներէն շատերը որոնք փախչելով իրենց քաղաքէն, Պէյթ ատ—Տին ապաստանած էին:

Պէյթ ատ—Տինի սեռային մէջ գանուող բոլոր քրիստոնեաներէն լոկ վեց հոգի ազատուեցան որոնք կառավարական պաշտօնեաներու կիներուն յարկաբաժինը ապաստանած էին: Կիները խզճալով անոնց վրայ, չէին ձգած որ տիրազինները զանոնք սպաննեն: Որով կիներու հաւատարմութիւնը և ազնուութիւնը գերազանցեցին փաշաներու և իշխաններու խոստումները: Այս վերջինները հակառակ իրրնց կրկնակ երգունեալ խոստումներուն և ներած կարողութեան՝ ոչինչ ըրին:

Այս ջարդն ալ վերջացնելէ յետոյ՝ տիրազինները շարձեալ գացին Տէյր ալ—Քամար վերջին փայլ մըն ալ տալու իրենց հոն ձգած աւերակ տեսարանին: Հոն ժամանելով, Շէյխ Համուա Մանսուր նաքատ իր եղբայրը Շէյխ Փարիս, Ալի Համատա և տիրազիններու մե՛ծ ամբօրս մը, քրիստոնեաներու եկեղեցիները խուժեցին և ձերբակալելով կրօնաւորները, հրամայեցին որ ծուկի գան ինչպէս կ'ընէին աղօթելու ատեն: Ասոնց ծնրազրած միջոցին, տիրազինները յարձակեցան վրանին և կացիներով ու բերերով կտոր կտոր ըրին զանոնք:

Սկեզեցիներէն մէկուն մէջ արեղայ մը գտան: Ասոր մասները և ականջները կտրեցին, նստեցուցին ու բերանը խնամարեք դնելով ըսին, Վհիմա ուրեմն հաղորդուէ ձեր Քրիստոսին մարմնով: Յետոյ մեռցուցին զայն:

Բոլոր խորանները կործանեցին, բոլոր կոչնակները փշրեցին և այրեցին ինչ որ մնացած էր: Քաղաքի տուններէն ոմանք մինչև իրենց հիմները կործանեցին:

Որքացած մանչեր և այրիացած կիներ բոլոր ու մերկ լեռները փախան, որովհետև իրենց ամէն ինչքը յափշտակուած էր, և ոչինչ ունէին գիրենք պատասպարելու: Անօթի ու ծարաւ թափառեցան անմարդարնակ վայրեր մինչև որ ուժասպառ և սոքերնին արիւնդուաւ չի կրցան շարունակել: Զաւակները իրենց մայրերը կորսնցուցին, և մայրերը չի գիացան իրենց զաւակներուն ուր ըլլալը: Շատ ու շատ ստառապեցան յոգնութենէ, անօթութենէ և ծարաւէ: Կրծքերնին ծեծեցին, և արցունք թրջած այտերնին ապտակեցին իրենց վիշտին ահաւորութենէն:

Տէյր ալ—Քամարի մէջ մեռցուածներու թիւը երկու հազար հարիւր էր, որոնց մեծամասնութիւնը այդ քաղաքէն էին, իսկ մնացեալը շրջակայքէն որ հոն ապաստանած էին, խորհելով թէ կրնային պաշտպանուիլ զինւորական ուժերու շնորհիւ: Հրդեհներէ զոյացած ծուլը ամպերու պէս ելեք որ երկնակամարին վրայ մնաց, և բոլոր շէն քաղաքէն իբր յիշատակ մնացին անոր բնակիչներուն զիակները որոնք կեր եղան երկինքի թռչուններուն և երկրի զազաններու, իսկ անոնց արիւնը բորենիներ ու շուներ խմեցին:

Սուրշիտ փաշա Տէյր ալ—Քամար հասաւ ջարդի օրուայ յեամիջօրէին, և տեսաւ թէ ինչպէս ճամբաները խափանուած էին զիակներով և թռչուններ ու զազան-

ներ խոյացած անոնց վրայ: Իր ճամբան շարունակեց, առանց ներս մտնելու, դէպի Պէյթ աա—Տին. և հոն գիշերեց թէ ինչու և թէ ինչպէս, չենք գիտեր:

Իսկ տիրազինները գիշերը անցուցին Տէյր ալ—Քամար, գինովցած իրենց խրախճանքէն հրացանաձողութիւններ ընելով մինչև առաստ: Երկրորդ օրը Սուրշիտ փաշա լուր զրկեց տիրազիններուն հրամայելով որ քաղաքէն հեռանան և հոն չի վերադառնան ունէ մէկուն մնասելու համար, խստիւ պատուիրելով որ ո՛վ որ չի հնազանդի, ցկեանս բանտարկութեան կը դատապարտուի: Այս հրամանը տալով, իր նպատակը վերոյիշեալ եպերելի տեսարանը երկրի ընդհանուր բնակչութենէն քոզարկել էր:

Տիրազիններ իր հրամանին բնաւ չանացին: Ընդհակառակը, իրենց առաջուա ընթացքը շարունակեցին:

Տէյր ալ—Քամարի մէջ լոկ մէկ շէնք կանգուն մընացած էր, որը հրեայ ընտանիքի մը կը պատկանէր: Էմիր Պէշիր Մուհամմէտ Ռասլան մարդիկ զրկած էր որ այս տունը պաշտպանէին: Որով անիկա պահապաններու հսկողութեան տակ էր մինչև Սուրշիտ փաշայի գալուստը, ուր աւելի քան երեք հարիւր յիսուն մարդիկ ապաստանած էին թշնամիներով շրջապատուած:

Տիրազիններու խումբ մը կազմուեցաւ այս վերջին կայանը ևս կործանելու, և ազգանշանի մը վրայ տիրազիններ հոն թափեցան ովկիանէ յորդող ջուրի պէս:

Երբ պաշարեալները տեսան այս ինչ որ թանկարժէք առարկաներ, զրամ, զարդեղէն ևն. ունէին, հաւաքեցին ու Շէյխ Պէշիր նաքատին տունն որպէս զի եկողներուն շարամութիւնը արգիլէ: Անիկա առաւ իրեն տրուածները, բայց ոչինչ ըրաւ այս ուղղութեամբ:

Սուրշիտ փաշայի հետ միատեղ, Էմիր Մալհամ Ռասլան ևս եկած էր խումբ մը զինուած մարդերով: Այս

վերջինը, իր ազգակիցը եղող էմիր Մուհամմէտը կը ներկայացնէր և եկած էր այս չէնքը պաշտպանելու համար, որովհետև այդ տան ընտանիքին անդամներէն մէկը Քաղաքապետութեան մէջ պաշտօն ունէր: Մեծ ջանքերէ յետոյ՝ հազիւ հրեայ ընտանիքը կրցան ազատել, և միասին հեռացան:

Ասոնց մեկնումէն յետոյ, տիրազիններու ամբոխը մտաւ տան մէջ, և սկսան մեռցնել բոլորը, նոյն իսկ առանց խնայելու մանչերու և կիներու: Յետոյ թալանեցին ինչ որ գտան, կիներէն առին իրենց զարդեղէնները և չէնքն ալ կրակի տուին: Կիները ստիպուեցան դուրս ելլել բոլորովին մերկ և բոպիկ:

Միևնոյն օրը Շէյխ Փանպլադ Ամատիդներու, նաքատիդներու և Համիտներու մեծաւորներով, հետը ունենալով նաև ուրիշ երևելի տիրազիններ, Սուրշիտ փաշային այցելութեան եկաւ և որուն ներկայացաւ խելայեղ ուրախութեամբ:

Փաշան շնորհակալութիւն յայտնեց անոնց սուրբ պատերազմ մղած ըլլալուն և իրեն տրուած տեղեկութեանց համար: Մեծ պէս գնահատեց անոնց քաջութիւնը և կորովը որ ի սպաս դրած էին:

Նոյն օրուայ ժամը ութին Տէյր ալ—Քամարի մէջ յայտարարեց թէ, ինք հողն ու քարը պիտի պաշտպանէ քանի որ ոչ ոք մնացած է պաշտպանելիք:

Յաջորդ օրը տիրազինները, իր ներկայութեան, Պէյթ ատ—Տինի մէջ վառեցին էմիր Քաղիմ ալ—Շիհապի տունը: Ուէ չէնքի չի խնայեցին, քացի կտոպարական սեռային որ գինուորներով գրաւուած էր: Վերջին հրդեհը բոլորովին կատարեալգործեց աւերակ քաղաքի մը տեսարանը: Բնակիչներու դիակները կերեղան վայրենի գազաններու, ու տուները բուերու և ազոսաներու բոյներ դարձան:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի փախչելով ազատուողներու՝ ասոնք բոլորովին անմարգարնակ վայրեր գացին. կիրճերու, քարայրներու և փապարներու մէջ ապաստանեցան, մինչև որ գաղտնի ճամբաներէ Սայտայի կողմը հասան: Ասոնք չէին կրնար գիշերը ցերեկէն գանազանել, և շատերը կը գիշերէին Սայտայի պարտէզներուն մէջ, ծառերու տակ, և շատեր ալ բաց հրապարակներու վրայ կարելի եղածին շափ պատերու և ուէ բանի շուքը օգտագործելով, արևու կիզիչ ճառագայթներէն և գիշերուա խոնաւ ցօղէն պաշտպանուելու համար:

Հրեայ ընտանիքին անդամները և քանի մը ուրիշներ որ կրցած էին անոնց հետ ազատուիլ, ալ—Շուվէյթադ հասան: Հոս էմիր Մուհամմէտ Ռասալան ուտելիք և հազուատներ տուաւ, որմէ յետոյ ասոնք ալ փոխադրուեցան Սայտա իրենց լացող ու թշուառ բախտակիցներուն քով:

Աղէտեալներէն այն որ Ֆրանսացիներու Սայտա ունեցած կայանը եկաւ՝ հիւպատոսներէ բաւական նիւթական օգնութիւն ընդունեց իր հազարումէկ պէտքերէն լոկ ոմանց գոհացում տալու շափ:

Եւ ո՞ր քար սիրտը պիտի չի զգացուէր զանոնք այս դժբախդ վիճակի մէջ տեսնելով: Եւ ո՞ր աչքերը արցունք պիտի չի քամէին լսելով անոնց աղերսագին լացն ու կոծը: Եւ ո՞վ կրնար տանիլ տեսարանը այդ կոյս աղջիկներու թափառումին, որոնք տուններու մէջ պատսպարուած և քօղերով ու հագուստներով պարուրուած, հիմա հրապարակներու վրայ կը թափառէին քօղագերծ ու գրեթէ մերկ: Անոնք, որոնց սեղաններուն աւելցուքէն անօթիներ կրնային կշտանալ, շա՛տ գոհ կ'ըլլային եթէ երբէք ուրիշներու փողոցներու մէջ նետած փշրանքները կարենային գտնել, և ուէ տեսակի հին քուրջերով մուրացկաններու պէս պատսպարուիլ:

Երբ այս դժբախդ կացութեան լուրը առաւ Պէյ-
րութ գտնուող Ընդհանուր Սիւրբոյ Անգլիական հիւպա-
տոսը, Պրն. Մուր, նաւեր զրկեց Սայտա և Նահր ատ-
Տամուր որպէս զի աղէտեալները Պէյրութ փոխադրեն:
Ասոնք չորս հազարէ աւելի էին, որոնք տեղաւորուեցան
քաղաքին զանազան մասերուն մէջ:

Այս բոլորէն յետոյ, Խուրշիա փաշա իր Հազմիէյի
զինուորական կայանը վերադարձաւ շա՛տ հպարտ և
ուրախ, իր զինուորական պարտականութիւնը լաւ կա-
տարած ըլլալուն համար, որովհետև խաղաղութիւնը վե-
րահաստատած էր:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի Տէյր ալ—Քամարի տե-
ղական կառավարչին, երբ իր պաշտօնը ամենայն խղն-
մտութեամբ կատարեց՝ պաշտօն մը որ իրեն տրուած էր
Ամենակարողին հրամանաւ, իր պաշտպանութեան
յանձնուած բոլոր արժէքաւոր առարկաները հաւաքեց
և աւանակներու վրայ բեռնելով՝ Սայտա ուղարկեց:
Յետոյ սեռայր վառեց, հազուստներէն մերկանալով, լոկ
ճերմակեղէնները վրան, Պէյրութ գնաց զանգատելու թէ
տիւրզիները սեռայրի վրայ յարձակած էին և զայն կո-
ղուպեղէ յետոյ կրակի տուած, ինչպէս ըրած էին Տէյր
ալ—Քամարի բոլոր միւս տուները:

Իրեն աւանդ արուած ապրանքները Սայտա զրկած
էր, յետոյ Պէյրութ փոխադրելու նպատակաւ: Երբ ա-
սոնք մաքսատունէն պիտի անցնէին, մաքսատան տնօ-
րէնը ուզեց սնտուկները և ձրարները քննել իրենց ար-
ժէքին համեմատ մաքս նշանակելու համար: Բայց ապ-
րանքները փոխադրողներէն ոմանք որ վերոյիշեալ կա-
ռավարչին գործակալներն էին՝ հակառակեցան ասոր:
Քրիստոնեաներ եղելութիւնը պատմեցին Սայտայի ֆը-
րանսական հիւպատոսին, որը անմիջապէս գալով հրա-
մայեց որ սնտուկները բանան: Եւ ի՞նչ հրաշք... ասոնց

մէջէն հանուեցան բոլոր այդ արժէքաւոր առարկաները
որ Տէյր ալ—Քամարցիներ տուած էին տեղական կա-
ռավարչին որպէս աւանդ: Հիւպատոսը սոյն ապրանք-
ները ու առարկաները իր հովանաւորութեան տակ առաւ
և սպասեց որ իրենց արժանաւոր տէրերը պահանջեն:
Իր այս ընթացքին ուէ թուրք կամ արապ չի հակա-
ռակեցաւ:

ՈՒԹՆԵՐՈՐԿ ԳԼՈՒԽ

Դամասկոսի նախնիքը եւ Ալեքրիացի էմիր
Ապսէլ—Քասիրի դերը, որ մեծապէս
օգնեց Իրսոսնեաներու, եւ բարի
ու անաչառ գտնուեցաւ
աճոնց հանդէպ

Այս կոտորածը նկարագրելէ առաջ, որ իր նմանը
չէ ունեցած նախորդ դարերու մէջ, կը նախընտրենք
տալ անոր սկզբնական պատճառները, ի գիտութիւն բո-
լոր անոնց որոնք օտար են այս նիւթին:

Նախ պէտք է ընթերցողը գիտնայ թէ Դամասկոսի
ջարդը իսլամական կրօնքի օրէնքներով չէր թոյլատրու-
ած: Ընդհակառակը ասիկա ուղղակի արգիւնքն էր կարգ
մը վէճերու, որոնք անհիմն պատճառներու վրայ կեր-
տուած, հետզհետէ զարգացան և ի վերջոյ ծնունդ տուին
այս զզուելի ոճիրներու:

Դամասկոսի կոտորածին ամենակարևոր պատճառ-
ներէն մին է սա պարագան, որ 1248 Յ. Մ. երբ Սիւ-
րիա գրաւուեցաւ եգիպտացիներու կողմէ՝ մեր երկրին
բոլոր ազգութիւններուն և համայնքներուն միջև հա-
ւասարութիւն հաստատուեցաւ:

Այս անտանելի էր մահմետական հասարակութեան
ցած դասակարգին համար: Հակառակ որ սոյն նոր գրու-
թիւնը հաստատող պաշտօնական օրէնքներ չէին հրա-
տարակուած տակաւին: Իբր արգիւնք եգիպտական կա-
ռավարութեան ճնշման, մահմետականներու աւելի ցած:

նեղմիտ ու մոլեռանդ դասակարգը հնազանդեցաւ: Եր-
կրին բոլոր իսլամները ակամայ ընդունեցին այս փոփո-
խութիւնը, թէև ներքուստ հակառակ, արտաքննապէս
բնա՛ւ յայտնի չընելով իրենց դժգոհութիւնը:

Մէկ ուրիշ պատճառ մըն ալ այն էր թէ, 1856ին
քրիստոնեայ և օսմանեան պետութեանց միջև դաշնագիր
մը ստորագրուեցաւ, որուն համաձայն Սուլթանը կը
ստիպուէր հաւասար նկատել իր բոլոր հպատակները
անխտիր, և որ սոյն պարագան Սուլթանը հրովարտա-
կով մը հաստատեց: Այս առթիւ նոյնպէս, քրիստոնեա-
նեք, հրեաներ և հեթանոսներ արտօնուեցան գլխահարկ
վճարել ի փոխան իրենց պաշտպանութեան: Բոլորը
անխտիր հաւասար իրաւունքներ վայելեցին: Ասոնք
արտօնուեցան նաև բանակին մէջ ծառայելու, ինչպէս
կ'ընէին մահմետականները: Այս բոլորը շատ տհաճու-
թիւն պատճառեցին մանաւանդ մահմետականներու ցած
դասակարգին, որոնք խորհեցան թէ այլևս կրնային
քրիստոնեաները ջարդել, և ամենայն խղճմտութեամբ
իւրացնել անոնց երբեմնի պիղծ նկատուած ինչքերը,
քանի որ հիմա անոնք ալ միևնոյն առանձնաշնորհու-
մները կը վայելէին ինչպէս իրենք:

Աւելի կարևոր և անմիջական պատճառ մըն ալ հե-
տեւալն էր: Երբ քրիստոնեաներ սկսան մահմետական-
ներու յատուկ առանձնաշնորհումներ վայելել, իրենց
յարարներութիւնները անոնց հետ համեստ ու բարեոք
վիճակի մը մէջ շղահեցին. ինչպէս կ'ընէին այս նոր
գրութեան հաստատուելէն առաջ: Այլ՝ սկսան յոխորտալ
և կանանչ կերպաններ ու կտաւներ գործածել: Նոյնպէս,
գինետուներ հաստատեցին հրապարակներու վրայ ի
մեծ գայթակղութիւն մահմետականներու, որովհետև ա-
սոնք բոլորովին հակառակ էին ոգելից ըմպելիներու
գործածութեան:

Այսպէս ուրեմն, ժամանակի ընթացքին յանցանք յանցանքի վրայ բարդուեցաւ: Մահմետականներ, հակառակ իրենց դժկամակութեան, ստիպուած էին լռել, քանի որ քրիստոնեաներ օրէնքի պաշտպանութեան տակ էին: Բայց և այնպէս, միշտ ալ յարմար առիթին սպասեցին իրենց վրէժը լուծելու և քրիստոնեաները լրտեսեցին, ինչպէս որսորդ մը կ'ընէ իր հալածած որսը:

Մահմետական տարրին զէպի քրիստոնեաները ունեցած ատելութիւնը աւելի հրահրուեցաւ օսմանեան պետութեան ծառայութեան մէջ գանուող քանի մը վատահոգի շարամիտներու կողմէ՝ որոնք այս թէ այն պատճառաւ հակառակ էին քրիստոնեաներու:

Այս խռովարարները չի վարուեցան ինչպէս կ'ընէին եգիպտական կառավարութեան պաշտօնեաները երբ Սիւրբիա անոնց իշխանութեան տակ կը գտնուէր, որոնք ուէ խտրութիւն չէին դնել համայնքներու, կրօնքներու և յարանուանութեանց միջև: Ընդհակառակը, անոնք կ'աշխատէին կնճիռները շուտով յարդել, քան զանոնք բազմապատկելով մեծածաւալ ու աղիտարեր խռովութիւններու տեղի տալ: Ասոր համար էր որ անոնց օրով ուէ մէկը չէր կրնար ուրիշի մը իրաւունքներուն միջամուխ ըլլալ նոյն իսկ որքան ալ հարուստ և աղջեցիկ մէկը ըլլար:

Վերոյիշեալ բոլոր տուեալներով միատեղ, երբ Լիբանանի գաթաուեական խռովութիւնները վրայ հասան՝ և մահմետական զած դասակարգի պատկանողներ տեսան թէ ինչպէս կառավարութիւնը կողմնակից էր քրիստոնեաներու ջարդուելուն, և զգացին թէ կառավարական պաշտօնեաներ տիրեցին երբ քաջալերէին այս ուղղութեամբ՝ իրենք ալ մեծապէս փափաքեցան միևնոյն առիթը ունենալու:

Նամանաւանդ երբ յետոյ մահմետականներ ականա-

տես եղան Ուատի ատ—Դայմի մէջ զինուորներու ի գործ դրած սպիկարութեանց՝ և տեղեկացան Ահմէտ փաշայի զիւային նպատակին որ քնաջնջել էր քրիստոնեաները՝ յարաբերութիւնին բոլորովին խզեցին այս վերջիններուն հետ, և սկսան զանոնք անպատուել, ձեծել, հալածել և նոյն իսկ սպաննել առանց ուէ պատճառի: Քրիստոնեաներ այս բոլորը լուռ ու մուռջ տարին սպասելով նոր դատաստանի մը:

Այս միջոցին էր երբ Ահմէտ փաշա հաւաքեց շրջակայքի քրիստոնեաները քաղաքին մէջ, և միջնաբերդը թնդանօթներով ու պատերով ամրացնելէ յետոյ՝ զանոնք հոն պատասպարեց:

Մահմետականներու զայրոյթը ա'լ աւելի սաստկացաւ, որոնք, ի տես այս պաշտպանութեան, իրենց հալածանքը կրկնապատկեցին:

Քրիստոնեաները իրաց այս վիճակը տեսնելով մեծապէս խռովեցան, որովհետև վստա՝ էին որ իրենք այնքան տկար, չէին կրնար պաշտպանուիլ զիրենք շըրջապատող զայրացած ամբոխէն: Չէին կրնար փախչիլ ևս, որովհետև որ ուղղութեամբ ալ երթային, ամէնուրեք քաղաքներու կամ մահմետականներու պիտի հանդիպէին: Որով աղերսապիւր մը ներկայացուցին Ահմէտ փաշային իրենց Առաջնորդին միջոցաւ, խնդրելով որ ապահովութիւն խոստանայ իրենց:

Փաշան քրիստոնեաներու թաղը զրկեց Հասպայա և Ռաշայա գտնուող զինուորական ուժերը զանոնք պաշտպանելու համար, և ջանաց համոզել թէ ուէ վտանգ չէր կրնար պատահիլ, որովհետև Բ. Դուռը Դամասկոսի վրայ կրնար պատահիլ, որովհետև Բ. Դուռը Դամասկոսի վրայ կրնար պատահիլ, որովհետև կը դարձնէր, և թէ ինք ամեմասնաւոր ուշադրութիւն մը իսկ պիտի արգիլէր: Իր այդ նափոքրիկ խռովութիւն մը իսկ պիտի արգիլէր: Իր այդ խոստումներուն հաւատալով, քրիստոնեաներու վախը մասամբ մեղմացաւ, և հանգարտեցան:

Չինուորները օրերով քրիստոնեաներու թաղերուն մէջ մնացին, ուր անոնք լաւ ընդունելութեան արժանացան: Կերան ու խմեցին ամենաքնափր կերակուրներ և ըմպելիներ ու շատ մը նուէրներ ստացան որպէս զի թալանէ հետո կենան, և զիրենք լաւ պաշտպանեն:

Իսկ մահմետականներ երբ ըմբռնեցին քրիստոնեայ թաղերու մէջ զինուոր զրկուելուն ճշմարիտ նպատակը՝ իրենց հալածանքը ա՛լ աւելի սաստկացուցին: Անոնց յոխորտանքը և արհամարհանքը զէպի քրիստոնեաներ ա՛յն աստիճանի հասաւ. որ անոնք սկսան խաչեր գծել փողոցներու մէջ և պատերու վրայ: Անոնց վրայ Յիսուսը ներկայացնող և շան պոչ կամ իշու գլուխ կրող ծաղրանկարներ փակցուցին:

Քրիստոնեաները ստիպեցին որ այդ խաչերու վրայ թքնեն զանոնք նուաստացնելու համար. իսկ, անոնք որ գետնի վրայ գծուած էին, կոխկրտեն, այս կերպով զիրենք մեծարած ըլլալու համար: Երբ քրիստոնեաներ այս արարքներով զբաղուած ըլլային, մահմետականներ կ'ըսէին անոնց, «օ՛հ անիծուածներ... ուրացէ՛ք նայինք, ո՛վ զուք կրօնքի և Աստուծոյ թշնամիները»:

Քրիստոնեաները չէին համարձակեր ուժ գործածելու անոնց հանդէպ, որովհետեւ կը մտարեթէին Չահլէի գէպքը և թշնամի խուճերը որոնցմով շրջապատուած էին: Որով անոնք ոչինչ կրնային ընել, եթէ ոչ հիւպատոսներու միջոցաւ խնդրագիրներ ներկայացնել Ահմէտ փաշային, որոնց ան կը պատասխանէր շատ քաղաքավարի, և ամէն գնով անոնց ապահովութիւն կը խոստանար:

Երկուշաբթի առաւօտ մը, 9 Յուլիս 1860ին, փաշային տունը կարեւոր ժողով մը գումարուեցաւ: Ներկաներէն ոմանք էին:— Ապաի էֆէնտի, Սաիտ աղա-րպն Շամտին աղա, Ահմէտ աղա ալ—Իսլամպուլի և

քաղաքին ոստիկանապետը: Ասոնք որեւէցին որ ոստիկանապետը ձերբակալէ անոնք որ քրիստոնեաները ծաղրած էին խաչեր գծելով և անոնց ձեռքերն ու ոտքերը շղթայակապ՝ կարծես աղբահաւաքներ ըլլային, կամ զատապարտուածներ, տանի քրիստոնեաներու թաղերը աւելի տալու: Այս կարգադրութեան նպատակը մահմետականները աւելի զայրացնել էր, և հրահրել զանոնք որ այս նուաստացման դէմ ըմբոստանան:

Որով ոստիկաններ մեկնեցան հետերնին աւելներ, ձեռնակապեր ու ոտնակապեր առած: Երբ Պապ ալ—Պարիտ հասան, հոն ձերբակալեցին երկու երիտասարդներ որոնք վերոյիշեալ յանցանքները գործած էին: Չանոնք շղթայազարկ ընելէ յետոյ՝ զէպի քրիստոնեաներու թաղերը յատուցացան: Փողոցներէն և շուկաներէն անցնելու ժամանակ միւսնետիկ մը բարձրադաղակ յայտարարեց նոր հրամանին գործադրութիւնը: Երբ քրիստոնեաներու թաղերը հասան՝ երկու երիտասարդները սկսան գործի:

Չահլէի և Տէյր ալ—Քամարի շարաղէտ լուրերը արդէն իսկ Իսմասկոս հասած էին, և այստեղուա մահմետականներու ախորժակը սրուած էր աւարի. կոտորածի ու աւերումի ակնկալութիւններով, որով բոլոր տկար հոգիները զօրացան:

Երբ մահմետականներ տեսան սոյն երիտասարդները այսպիսի նուաստացուցիչ դերի մը մէջ, բորբոքեցան ու փրփրեցան ուղտերու պէս որոնք բեռ մը շատ ծանր կը գտնեն և կ'ընդիմանան զայն տանելու: Որով խուճրով յարձակեցան ոստիկաններու վրայ և կալանաւորները արձակելէ յետոյ, ասոնցմէ մաս մը շտապեց Մեծ Մըզկիթը ուր կարճ տեսակցութիւն մը ունենալէ յետոյ Շէյխ Ապտալլա ալ—Հալապիի հետ, մզկիթէն մեկնեցան, և սկսան փողոցներու մէջ բոլոր ուժով պոսալ, «օհօօ»

պաշտպանեցէք էշմարիտ կրօնքը:

Մինչ այս, Դամասկոսի մահմետականներ արգէն իսկ վեց հարիւրէ աւելի կացիներ, հրացաններ և սուքեր պատրաստած էին և պահած իրենց խանութներուն մէջ: Առովայրջօրէն, կարծես գինովներ, առնելով այս զէնքերը, խումբ առ խումբ յարձակեցան քրիստոնեայ թաղերու վրայ:

Հոս գտնուող գինուորները որոնք տեղեակ չէին փաշային ստորերկրեայ ու լիբը զաւազրութեան՝ կրակեցին յարձակողներու վրայ, որոնցմէ երկու հատ մեռան և շատերն ալ վիրաւորուեցան: Մնացեալները այս տեսանելով փախուստի գիմեցին: Հիմա եթէ երբէք փաշան ուզէր խաղաղութիւն վերահաստատել՝ այս ու ասոր նման քանի մը փոքրիկ ցոյցեր թաւական էին, որովհետև այս զէնքերէն յետոյ, մահմետականներ կէս ժամի շափ լուռ ու հանդարտ մնացին:

Բայց անմիջապէս միջնաբերդէն փողահարութիւն մը լսուեցաւ, որ գինուորները հոն կը կանչէր: Ական նաև միջնաբերդէն կեղծ թնդանօթներ արձակել որոնցմէ բոնկած քուրջ մը քրիստոնեաներու թաղին ձօտ գտնուող շուկան ինկաւ և հրդեհեց: Մահմետական զիւղացիներ որոնք տիրազիներու հետ հոն կը գտնուէին՝ տեսնելով այս, մե՛ծ խումբով մը յարձակեցան քրիստոնեաներու վրայ: Ասոնք քրիստոնեաներու ստացուածքները օրինաւոր սեպեցին իրենց իւրաքանչիւրին համար, թէ՛ ցած և թէ՛ բարձր դասակարգէն:

Մահմետականներու զլիւսաւոր նպատակներէն մէկն էր ուսական հիւպատոսարանը կործանելու և առաջին առթիւ յարձակեցան անոր վրայ հիւպատոսը մեղծելու նպատակաւ: Պարագայի բերմամբ հիւպատոսը կը բացակայէր, որով չի յաջողեցան իրենց նպատակը զորձադրել: Բայց տեղն ու տեղ խողխողեցին թարգմանը,

Թալիլ Շէհաթին, ու հոն գտնուող բոլոր պաշտօնեաներն ու սպասաւորները: Ասկէ յետոյ կողոպտեցին հիւպատոսարանը և լաւ մը մաքրելէ յետոյ՝ կրակի տուին:

Այս ամբօրը նոյնը ըրաւ Ամերիկեան, Աւստրիական, Հոլանտական, Պէլճիքական և Յունական հիւպատոսարաններու: Բայց այս հիւպատոսներէն ունէ մէկը չի զբտան բացի Ամերիկեանէն, որը լաւ մը ձեռեցին ու վիրաւորեցին, և խորհելով թէ մեռած էր, հետացան:

Միևնոյն ժամանակ ամբօրը մտաւ քրիստոնեայ թաղերու մէջ, մեծոց մարդիկը, անդամահատեց փոքրիկները, թաւանեց ինչ որ գտաւ, և կիներն ու աղջիկները գերի տանելէ յետոյ՝ տունները այրեց:

Հոս ի գործ դրուած ոճիրները անհամար և աննկարագրելի են: Յզի կիներու արգանդները սրածեցին և տակաւին արևուն չի ժպտած աչքեր վերջնականապէս կուրցուցին: Զի մեծոցսմ կիներնին մերկացուցին և հրամայեցին որ այդպէս պառտին ծաղրանքի ու ամօթինշաւակ: Հրապարակաւ սեռային յարաբերութիւն ունեցան կիներէն անոնց հետ, որոնք սիրեցին, և դպան ու քննեցին կիներու այնպիսի մասերը որոնք յիշել անպատշաճ է: Իրենց հարէմը զրկեցին գեղեցիկ կիները և ստիպեցին որ իրենց ձառայեն ու անասնական կիրքերուն գոհացում տան:

Պարտադրեցին որ մարդերէն շատերը կրօնափոխուէին, և երբ ասոնք ընդունեցին, յաճախ լանայեցին անոնց կեանքը, բայց անմիջապէս յետոյ մեծոցին առարկելով թէ կրնային ետ իրենց սխալ ճամբան վերադառնալ:

Մեծոցին ով որ գտան, ըլլայ կրօնաւոր, կաղ, կոյր կամ հաշմանդամ: Նույնպէս մեծոցին կիներէն անոնք որ իրենց մէկ սիրելին պաշտպանեցին:

Մահմետականներու աչքին եւրոպացիները բոլորու-

վին իրենց արժանիքը կորսնցուցին: Զանոնք ո՛չ յարգեցին և ո՛չ ալ կարևորութիւն տուին անոնց: Այլ անոնց հետ վերաբերուեցան ճիշդ այնպէս, ինչպէս եւրոպացիներ վարուած էին դամասկոսցիներու հետ, առանց զանազանութիւն և խտրութիւն գնելու անոնց միջև: Անշուշտ սատանան էր որ մահմետականներու խորհիլ տըւաւ թէ եւրոպացի պետութիւններու կրակը մարած էր, և սուրն ալ փայտի վերածուած: Որով, անոնց ունէ կարևորութիւն չի տուին, և զանոնք բնաւ նկատողութեան չառին:

Այս վիճակը տեսց ինը օր շարունակ առանց դադարի: Գիշերը անոնց համար ցերեկի պէս էր, որովհետև հրդեհը շորացին կը լուսուորէր երկնամբարձ բոցերով: Որով անոնց աչքէն ոչինչ կը վրիպէր, նոյն իսկ կը տեսնէին փապուղիները և ամենաթաղուն անկիւնները:

Հորերը իջան և մեռցուցին բոլոր անոնք որ հոն ապաստանած էին: Տանիքներու վրայ բարձրացան և բռնեցին հոն գտնուողները: Իսկ հորերու մէջ ապաստանածներէն անոնք որ մահմետականներու տեսողութենէն վրիպեցան՝ հրդեհուած տուներու պատերը վրանին փռչելով ցեխերու մէջ մեռան:

Այն սև օրերուն այնպիսի սրտաճմլիկ զէպքեր պատահեցան քրիստոնեաներու թաղին մէջ, որոնց մարդկային աչքը բնաւ ականատես չէ եղած և նմանը ականջներ չեն լսած: Որովհետև մարդ կը տեսնէր արեան հոսիլը առուակներ կազմած, և երկինքի ամպերը լիզող բոցը: Հրդեհներէ գոյացած գորշ մուխը մշուշէ վարագոյրի մը պէս պարուրած էր երկիրը: Ոճրագործներու հաւարը կ'արձագանգուէր ու կ'արձագանգուէր ձորերու և կիրճերու մէջ, մինչ կիներու օգնութեան աղաղակը քար սիրտերն իսկ կարող էին ծակել: Անոնք չորս դի կը վազէին բոլորովին մերկ, և մարդկային գլուխներ գետնի

վրայ քարէ գնդակներու պէս կը զլորուէին: Շատ մը քրիստոնեաներ մեռան հրդեհուող տուներու մէջ: Ասոնցմէ շատերն ալ թաքստոցներու մէջ սովամահ եղան ու տեստի չգոյոթեցին:

Հակառակ մահմետականներու այսքան գրգռուած և ջղածիզ վիճակին անոնցմէ շատեր միեւնոյն վատ վերաբերմունքը չունեցան քրիստոնեաներու հանդէպ: Ընդհակառակը, գտնուեցան այնպիսիներ որոնք թէ՛ նիւթապէս և թէ՛ բարոյապէս քրիստոնեաներու օգնեցին: Ասոնք դրամ տուին, և ընտիր կերակուրներ պատրաստելով քրիստոնեաներու հրամցուցին:

Ալ—Մէյտան թաղամասին մէջ, Սալէհ աղա ալ—Մուհայինի և Սաիտ աղա ան—նուրի, ազնիւ ու ճշմարիտ աստուածաձայններ, արգիլեցին իրենց թաղեցիները ջարդարարներու ամբոխին միանալէ, կամ ունէ կերպով աջակցելէ անոնց: Սալէհ աղա իր տանը մէջ պատասպարեց խուճը մը քրիստոնեայ ազէտեալներ, որոնց կերակուր և պտուղներ տուաւ մերթ ընդ մերթ:

Այս խոտովութեանց միջոցին, տիրոջներէ բաղկացած կարևոր ուժ մը եկաւ ալ—Մէյտան իրենց քաղաքամիջի գործադրած ոճիրը և անվայել ընթացքը հոս ալ բեմադրելու համար: Սակայն ալ—Մէյտանցիներ զէնքով դիմադրեցին և չի ձգեցին որ անոնք թաղը մը տեսնեն:

Հոս ուշագրաւ պարագայ մը կայ որ կ'արժէ յիշել: Իրիստոնեաները, զէպքին չսկսելէն առաջ մեծապէս կը վախնային ալ—Մէյտանցիներէ անոնց մէջ շատ մը խառնակիչներ գտնուելուն համար: Կը խորհէին թէ քաղաքամիջի թաղերը աւելի ապահով կրնային ըլլալ քանի որ շատ մը մեծաւորներ, զարգացածներ, հարուստներ և կրթուածներ հոս կը գտնուէին: Որով երբ խոտովութեան սկզբնական նշանները տեսան՝ ասոնցմէ շատեր

կեղրոնական թաղեր ապաստանեցան, և շատեր ալ իրենց արժէքաւոր առարկաները հոն փոխադրեցին: Սակայն կեղրոնական թաղերը գանուող քրիստոնեաներու գրեթէ ամբողջն ալ ջարդուեցան, և բոլոր ինչքերնին թաւանի արուեցաւ:

Երբ վսեմաշուք էմիր Ապտէլ-Քաաիր անաւ այս բոլոր պժքազգ պատահարները՝ և քաղաքին մէջ տիրող խառնակութիւնը, ու աւերումի և կոտորածի սանձարձակ տարածուիլը՝ մեծապէս խղճահարեցաւ և ցասումը զինք պատեց: Իր մաքուր և վեհանձն նկարագիրը ըստիպեց զինք որ օգնութեան փութայ ու ազատագրէ զանոնք այս պժքախտութենէ հրապարակներու վրայ անսձամբ միջամտելով:

Անմիջապէս իր քաջարի հետնորդները ցրուեց բոլոր փողոցներու և ճամբաներու մէջ, ջարդարարները և հաւաքուած ոճրագործներու ամբոխը հանդարտեցուց: Մարեց հրգեհը և կիներու, աղջիկներու, այրերու ու մանչերու սեծ բազմութիւն մը ազատեց անիրաւութեան և բռնապետութեան սուրէն: Անոնց սոսկումը վստահութեան փոխեց: Շատ բարի վերաբերումով մը, անոնց վրդովուած սիրտը քաղցր ու ազնիւ խօսքերով խաղաղեցուց: Երկար ժամանակ անոնց համար ահագին դրամ ծախսեց, զրեթէ իր հարստութեան մեծամասնութիւնը, որը իր արժանիքը աւելի բարձրացուց և թագաւորներու ու շահրութեան արժանացաւ: Բարձր զասակարգի մարդիկ և իշխաններ զինք զովեցին ու պատուեցին: Այսպէսով շատ փայլուն անուն մը և նշանաւոր համբաւ ունեցաւ որ յամպարի պէս պիտի բուրէ դարերու ընդմէջէն սերունդէ սերունդ: Շատ մը թագաւորներ և իշխաններ առաջին կարգի շքանշաններ և յոյժ թանկագին նուէրներ ուղարկեցին իրեն:

Ես ինքս այսպէս երգեցի ի պատիւ իր վսեմութեան

Լիբանան ժամանող ճրանակաւ րանակիւն հրամանատարը

որպէս յարգանքի և շնորհակալութեան արտայայտութիւն:—

Քոյ չի դադրին Դամասկոսի Ամիրային
Բիւր յարգանքներ ասկէ մինչեւ յաւիտեան,
Մտաւ քաղաք երբ մահն անոր եր փարած,
Մարդկանց միտք շուկան անուրդի հանուած:
Ջրվեժի պէս մարեց բոցը կլանող,
Ուսեստ տուաւ չքաւորին նաեւ փող,
Եւ օրերն քաղաքին եղան խաղաղ
Ուրպէս պայծառ գիշերներ միապաղաղ,
Անուն մը ձգեց Դամասկոսի մէջ իր ետին,
Որ պիտ' յիշուի մինչեւ օրը Համբարձման,
Մեռեալներն իսկ պիտ' կարդան անխափան:
Մարդկանց կեանք պարգեւեց Տերոջ հրամանաւ,
Եւ չի ձգեց արեան հոսիլը բնաւ:
Քոյ չի դադրին իր անուան յարգանք բազում
Տերը շնորհէ սերունդին բարիք անպատում:

Եթէ երբէք ուզենք մի առ մի թուել այս յարգելի
իշխանին կողմանէ ի գործ գրուած բարիքները, պէտք
է մեծ հատոր մը պատրաստենք: Թող Աստուած իր պա-
հապանը ըլլայ, երկար կեանք պարգևէ իրեն, ամէն
փորձանքէ հետո պահէ զինք և օգնէ իրեն իր օրինա-
կելի կեանքին տեղութեան ու բարի ըլլայ անոր հան-
դէպ:

Անմէտ փաշա ուզեց Դամասկոսի քրիստոնեանները
Չարդել, ինչպէս ան ջրած էր Ուստիատ—Դայմի և
Տէյր ալ—Քամարինները: Որով հրամայեց որ ազատ-
ուած քրիստոնեանները միջնաբերդը հաւաքուին եթէ եր-
բէք կուզեն պաշտպանուիլ որովհետև ինք չէր կրնար
արդէն իսկ ընդարձակօրէն ծաւալած խռովութիւնը զըս-
պել և արգիլել մահմետականները զիրենք Չարդելէ:
Ուստի քրիստոնեաներ փութացին հոն հաւաքուիլ: Սա-

կայն այս ստորին դաւադրութիւնը չի յաջողեցաւ, որովհետեւ Մղրապիներ և ալ—Մէյտանի բնակչութիւնը հակառակեցան իր դիւային ծրագրին:

Ջարդերէն յետոյ՝ քրիստոնեաներ սկսած էին գարձեալ ոգելից ըմպելիներ գործածել, որով անկարելի էր բախումներ չունենալ անոնց և մահմեաականներու միջև:

Այս գէպքերու ընթացքին Դամասկոսէն և շրջակայքէն մեռած քրիստոնեաներու թիւը գրեթէ հինգ հազարի կը հասնէր: Ասոնց մէջ էին նաև երեսուն աւըստրիացի քահանաներ և անգլիացի կրօնաւոր մը: Հաշուէ դուրս են տակաւին բոլոր անոնք որ միջնաբերդ և այլուր մեռան անօթութեան և գէպքին յաջորդող զըժբախտութեանց պատճառաւ:

Գրեթէ երկու հարիւրի չափ ալ հարստարող ամբօխէն մեռաւ, որովհետև ասոնցմէ շատեր չի համաձայնելով աւարի և գերիներու բաժանման շուրջ՝ կռուեցան և զիրար սպաննեցին:

Եթէ երբէք թուելու ըլլանք բոլոր այն ամօթալի արարքները որոնք գործադրուեցան այս շարդի միջոցին՝ հաստակազմ հատոր մը կրնանք ունենալ: Բայց ընթերցողը չի ձանձրացնելու համար, մենք պիտի աշխատինք պատմել ամենահետաքրքրականները:

Դամասկոսցի Շարատէ ալ—Աքլի իր տանը մէջ փոսեր փորեց և դրամական հարստութիւնը երեք մասերու բաժնած՝ երեք տարբեր տեղեր պահեց: Երբ ամբողջ տունը թալանելը վերջացուց իրմէ փրկադին պահանջեցին որը եթէ վճարէր՝ ազատ պիտի արձակուէր: Աքլի իր հարստութիւնը պահած վայրերէն մին ըսաւ: Ոճրագործները զրամբ առնելով զինքն ալ սպաննեցին:

Ասոնք նոյն հարցումը կրկնեցին իր անդրանիկ որդիին, որը պահուած գումարներէն երկրորդը ցուցուց:

Այս առնելով զայն ալ սպաննեցին:

Նոյն հարցումը կրկնեցին իր եղբորը:

Մայրը տեսնելով այս՝ գետին ինկաւ և անոնց ոտքերը համարուեց, խնդրելով որ խնայեն իր որդիին: Բայց անոնք սպառնացին մեռցնել մինչև որ գրամին մնացած իրենց չի յանձնեն: Որով խեղճ մայրը վաղեց իր ամուսինին պահած գումարին երրորդին վայրը, և հանելով զրամն ու զարգեղէնները՝ ոճրագործներուն տուաւ: Հակառակ իրենց խոստումին ասոնք սպաննացին տղան մեռցնել:

Այս որ տեսաւ խեղճ մայրը՝ զաւակը ամուր կերպով գրկեց, և արտասուալի աչքերով աղերսեց որ զթան իր զաւկին ու իրեն: Ընդհակառակը, ոճրագործները տղան բզիկ բզիկ ըրին սուրերով ու կացիներով, և մայրն ալ ծանր կերպով վիրաւորեցին ոսկորներէն ոմանք կոտորտելով: Վերջապէս տունն ալ այրելէ յետոյ, համարձակ հեռացան:

Սուսուֆի ալ—Բայաք անուն յոյն քահանայ մը կար որ յարձակումէն քիչ առաջ մեռած էր: Երբ շարդարարներ տունը մտան՝ անշունչ զիակը չորս մասերու բաժնեցին ըսելով «քրիստոնեաները ասոր արժանի են նոյն իսկ իրենց մահուընէն յետոյ»: Տունը լաւ մը խուզարկեցին, թալանեցին ու կրակ տալով հեռացան:

Պատմել բոլոր գոթախտութիւններու և կոտորածներու փորձառութիւնները, և ինչպէս անոնք մարդկային ազնիւ զգացումներ ունեցող խումբ մը մահմետականներու գութը շարժեցին՝ յիրաւի շատ մը էջերու պիտի կարօտէր:

Հետաքրքրական գէպք մը ևս հետևեալն է:

Դամասկոսցի քրիստոնեայ մը երբ լսեց ու տեսաւ պատահարները՝ սաստիկ վախէն գրեթէ կաթուածահարի մը վիճակը ստացաւ: Ասասանով մը իր տանը հորը

իջաւ, և հոն պատերուն կտնայ սպասեց մահուան:

Քիչ յետոյ տունէն ձայն մը լսեց: Գլուխը բարձրացուց տեսնելու համար թէ ինչ կը պատահէր: Ինչ տեսնէ... տունը բոցերու մէջ կ'այրէր: Նշմարեց որ կըրակը արդէն իսկ հորին կողմը գտնուող երկրորդ յարկի սենեակը հասած էր: Եթէ երբէք այդ սենեակին պատը փչէր՝ ինք անկասկած պիտի կորսուէր: Սակայն քիչ մըն ալ սպասեց մինչև որ փչելու ձայնը դադարեցաւ: Անմիջապէս թաքստոցէն դուրս ելաւ և իր բնակարանը մտաւ: Հոս տեսաւ որ դրացիին և իրենց միջև եղած պատը փլած էր: Եռտող դրացիին տունը մտաւ որը քաղաքի պարիսպին կից էր: Տանիք բարձրացաւ որպէս զի անկից ալ կարենար փախչիլ և աւելի ապահով վայր մը ապաստանիլ:

Երբ բոլորովին մթնցաւ, տանիքին վրայ գտնուող շուանները որոնք ճերմակեղէններ չորցնելու համար կը ծառայէին, իրարու կապելով վար իջաւ, և ոտքը գետին հասնելուն պէս, սրարչաւ վազեց աւելի ապահով վայր մը գիշերելու համար:

Թէև չէր գիտեր թէ զէպի ո՞ւր կը յառաջանար գիշերանց այդ անապատին մէջ՝ բայց և այնպէս անընդհատ քալեց մէկուկէս ժամէ աւելի՝ մինչև որ գիւղ մը հասաւ չարաչար յոգնած, ու շատ տկար վիճակի մը մէջ: Ի մեծ զարմանք և դժուանակութիւն իրեն, հեռուէն գեղեցիկ տուն մը տեսաւ և քայլերը զէպի հոն ուղղեց ու հասնելով տանը դուռը ձեռնեց: Ներսէն տանուտէրը հարցուց.

— Ո՞վ է ան դուռը ձեռնողը:

Մարդը շատ վախցաւ, մահուան ու կոտորածի մը ընդդէմ մը զգալով իր բոլորաիքը, ըսաւ.

— Ես Դամասկոսցի քրիստոնեաներէն եմ որ մութէն օգտուելով գիշերանց փախայ և այս կողմերը եկա:

ձեր պաշտպանութիւնը վայելելու:

Այս լսելով տանուտէրը որդիին ըսաւ.

— Ել Օսման, մեռցուր սա դարչելի անհաւատը: Մենք քրիստոնեաները չենք պաշտպաներ:

Երբ մարդը լսեց տան տէրոջ այս խօսքերը և տեղեկացաւ անոր չար նպատակին՝ բոլոր ուժերը հաւաքած փախաւ և հե ի հե վազեց մինչև որ ուրիշ գիւղ մը հասաւ ուր տան մը դուռը զարկաւ:

Անշուշտ ներսէն հարցուցին թէ ով էր դուռը ձեռնողը: Մարդը ասոնց ալ նոյն պատասխանը տուաւ ինչպէս որ ըրած էր առաջիններուն:

Տան տէրը որդի մը ունէր, որը այս խօսքերը լսելով սուր դանակ մը ձեռքը դուրս եկաւ որպէս զի այս փախատական քրիստոնեային զլուխը իրանէն բաժնէ:

Այս տեսնելով հայրը անմիջապէս միջամտեց և խեղճ մարդը ազատելով ներս բերաւ ու իր ունեցած ամենալաւ կեբակուրով հիւրասիրեց զայն: Նոյնպէս հանգարտեցուց, սփոփեց ու մխիթարեց զայն: Մաքուր հազուատեղէններ տուաւ և հրամայեց որ կարպետ մը տան անոր որպէս զի վրան քնանայ:

Այս տան մէջ այնքան լաւ ընդունելութիւն մը զըտաւ, որ քրիստոնեան հոս մնաց տասը օր: Այս միջոցին անհանգստացաւ, բայց բարի ձերուներն տեղ տուաւ և հիւանդապահուիի մը պէս խնամեց զայն մինչև որ առողջացաւ:

Երբ ապաքինեցաւ, տանուտէրէն խնդրեց որ իրեն համար իր ընտանիքին անդամները գտնէ: Այս խնդրանքին անիկա պատասխանեց.

— Բեզի համար ամենայն սիրով:

Իր նժոյգը հեծնելով փութով ճամբորդեց զէպի քաղաք: Հոն երկար որոնումներէ յետոյ գտնուեց գտաւ և ըսաւ թէ իրենց հայրը իր սիրելի հիւրն էր և ազատ

վտանգէ, իր տանը մէջ շատ ապահով վիճակ մը ունէր։
Տուն վերադառնալով հիւրին մտահոգութիւնը փա-
րատեց պատմելով անոր իր ընտանիքին ողջ առողջ վի-
ճակը։

Մարդը մեծապէս յուզուած այս բարիքէն՝ տանու-
տէրին գլուխը, ձեռքերն ու ուղեքը համբուրեց ըսե-
լով։

— Ո՛վ տէր իմ, զիս ողորկեցիր քու հազար ու մէկ
բարիքներովդ որոնք բնաւ պիտի չի մոռնամ մինչև
կեանքիս վերջը։ Ես չեմ կրնար այս բոլորը վարձատրել
բայց վստահ եմ որ Ամենակարողը պիտի ընէ ինձի հա-
մար։

— Ես ինչ որ քեզի ըրի պատասխանեց անիկա,
վարձատրութեան սիրոյն համար չէ որ ըրի՝ որովհետև
իմ Աստուծոմէ ունենալիք հատուցումս պիտի չի կոր-
սուի։

Շատ մը ուրիշ նոյնանման դէպքեր պատահած են
չնորհիւ բարեսիրտ մահմետականներու։ Ասոնց ջանքե-
րով է որ Դամասկոսցի քրիստոնեաներէն շատեր ազատ-
ուեցան, եթէ ոչ անկասկած պիտի բճանային։

Մենք արդէն իսկ տուինք այս դէպքի ընթացքին
մեռնողներուն թիւը։ Բացի ասոնցմէ, մօտաւորապէս
չորս հարիւրի չափ ալ մահմետականութիւնը ընդունեցին
բացայայտ մահէ ազատելու համար։ Սակայն ասոնցմէ
շատեր ետ իրենց առաջուայ կրօնքին վերադարձան։
Դերի տարուած կիներու թիւն ալ ասոր կը մօտենար,
բայց ասոնցմէ ալ շատերը ետ եկան իրենց քրիստոնեայ
միջավայրը, իսկ ուրիշներ հարէմներու մէջ մնացին։

Յիրաւի Դամասկոսցի ջարդարարներու ընթացքը
այնքան լպիրշտ ու աղտոտ էր, որ շատ մը բարձր դա-
սակարգի մահմետականներու զգուանք ու քամահրանք
պատճառեց։ Մարդկութեան զգացումներու և կրօնքի

օրէնքներուն բոլորովին հակառակ եղող արարքներ գոր-
ծեցին։ Ի վերջոյ բոլոր այս անարդարութիւնները տես-
նելով՝ զգաստ դասակարգը ըմբոստացաւ։ Ասոնցմէ շա-
տեր թէ գաղանի և թէ՛ հրապարակաւ ջարդարարներու
թիւազրեցին զաղբեցնել իրենց այս վատ ընթացքը, և
իրենց ամբոխը ցրուելու ջանքերուն մէջ յաջողեցան։

Մեծապատիւ, երևելի ու համբաւաւոր Տիար, որ
բոլոր գիտութիւններու և կրօնքի շնորհը իր վրայ ունի,
վեհանձն գործերու հեղինակ, Մուհամմէտ Նասիպ էֆէն-
տի, ազնիւ գերդաստանէ միւֆդին—թող Աստուած շը-
նորհներ անձրևէ իր վրան—ներբողական ոտանաւոր մը
զրեց Ֆուատ փաշային ի պատիւ. երբ այս վերջինը պա-
տիւը շնորհեց Սիւրբիան այցելելու։ Սոյն ոտանաւորը
այսպէս կը սկսի։—

Սիւրիոյ գաւառներէն ոմանք խաղաղութիւն վերգտան,
Երբ Ֆուատ հաստատեց օրէնքն քաղաւորական։
Լոյսով ողորուեցաւ խաւարսչին մթամած,
Սեւ խաւար մը որ սարհներ բիւր էր պատած։
Ո՛վ սիւրիացի՛ք ի՞նչն էր որ խաբեց զձեզ,
Վաս զսնուեցաք հանդեպ կրօնքի մը նեզ։
Ո՛վ վայրի գազաններ որ իսլամն զձեզ գտաւ
Խաղաղօրէն ճուարած անտաներուն մէջ իր բաւ։
Նա ձեզ պիտի դատէ Կայսեր հրամանաւ,
Նա ձեր տէրն է արդարադաս մեծահամբաւ։
Պիտի չի վայելէ ով որ բափէ արիւնք քրիստոնեային
Անմահական կեանք, հոտաւե զեփիււր մեր
վեճ դրախտին։

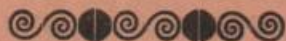
Ընտրեալ Մարգարէն կեանք, ինչեքը անոնց
Անձեռնմխելի կ'անուանէ, արիւնք անոնց,
Մեջայորդ միջեւ օրը Համբարձման,
Անոնք պիտէ վայելեն նոյն օրէնք մանմետական,
Նոյն շնորհը ինչ որ եղած է իսլամին։

Չար ընթացքով բեկանեցիք պատուերը Ղօրանին:
Վաս է՛ք դուք որ անոնց վերաբերուեցաք անօրէն,
Ի՞նչ առաքինութիւններ ունիք զձեզ զարդարող վեհ-
օրէն:

Չարգացման ի՞նչ դիմել ունիք դուք մարդկութեան մեզ,
Ի՞նչ պիտի ըլլայ ձեր քաջութիւնը կռուի մեզ:
Ձեզմէ որո՞ւն բիւրացութիւնները պիտի գործադրեմ,
Ձի ձեր բանակամուրթիւնը կորսնցուցած էք,
Ինչպէս կ'ընեն ջայլամին ձագերը հեմ:
Ձեր այս սնուցործ արարելը պիտի յիշուի,
Ի՛նչեմբ բերան փոխանցուելով տարուէ տարի:

Հոս կը վերջանան այս հրաշալի ու զարգացած մար-
դուն խեղճ զոհերու իրաւունքներուն վերաբերող խօս-
քերը:

Ան շա՛տ լաւ գիտէր թէ այս սանձարձակ ոճիբը
մահմետական խոհեմ տարրին հաւանութիւնը քնաւ պիտի
չունենար, այլ այս պիտի ուրախացնէր խռովարար-
ներու դասակարգ մը որոնք իրենց այս սպիկար ու ոճ-
րագործ ընթացքին մէջ կրօնքի սուրբ օրէնքին չափն
ու սահմանը վաղուց անցած էին: Եւ Աստուծոյ արդա-
րութիւնը որ կ'իցն և նու գիտերուն (կանոն) միջև է,
ամբողջն ալ պիտի վարձատրէ իր ընթացքին համեմատ:

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Ճուտս փառայի ժամանու՛մը ի Պէյրուք,
որ մեր Տէրօզ, վեհափառ Սուլթանին
կողմանէ դրկուած էր Լիբանանի
մէջ խաղաղութիւն վերա-
հաստատելու

Երբ Լիբանանի ջարդերուն լուրը առաւ վեհափառ
Սուլթան Ապաիւլ Մէճիա Խան, մեծապէս տխրեցաւ իր
հպատակներուն պատահած դժբախտութեանց համար:

Խնդիրը լուրջ ու խոհեմ կերպով ուսումնասիրելէ
յետոյ, վերոյիշեալ վէճիբը լիազօր պատուիրակ անուա-
նելով, հրամայեց որ Սիւրբիա մեկնի հոն խաղաղութիւնը
վերահաստատելու համար: Անոր բացատրիկ իրաւասու-
թիւն տուաւ շարագործները պատժելու և արդարները
վարձատրելու համար:

Այս առթիւ Սուլթանը հետևեալը գրեց Ֆրանսայի
կայսեր, Նափօլէոն Գ.ին:

«Ես համոզուած եմ որ Ձերդ վեհափառութիւնը կը
հասկնայ ցաւակցութեանս անհունութիւնը այդ վատ լու-
րերուն համար որ վերջերս ինձի հասան Սիւրբիոյ մէջ
պատահած դժբախտութեանց վերաբերմամբ: Անշուշտ
դուք համոզուած էք որ ես իմ բոլոր ուժս պիտի կեդ-
րոնացնեմ խառնակիչները և ոճրագործները պատժելու
համար, և վերջնականապէս և ընդ միշտ ցուցնելու թէ
ես բնաւ խարութիւն չեմ դներ իմ հպատակներուս մի-
ջև: Այս շատ կարևոր խնդրին լուծումը յանձնած եմ

Արտաքին Գործոց Վեզիրին, որուն խոհեմ գործելակերպը շատ լաւ ծանօթ է Ձերդ թագաւորական վեհափառութեանն: Վերջ:

Սիւրիոյ աղէտալի զէպքերուն յուրը արդէն իսկ հասած էր վերոյիշեալ կայսեր և ֆրանսացի ժողովուրդին, որ մեծապէս հետաքրքրեց զանոնք և այս պատճառով իսկ յուրը արագօրէն շրջադայեց անոնց մէջ: Այս պետութեան նաւերէն ոմանք արդէն իսկ հասած էին Պէյրութ վստահութիւն ներշնչելու և հետազօտութիւններ կատարելու համար:

Յուսատ փաշա սկսաւ իր ճամբորդութեան պատրաստութիւնները տեսնել: Առաջին աթիւ խիզախ մարդկանց, քաջերու և հերոսներու խումբը ուղարկեց Լիբանան շոգենաւերով որոնք թռչուններէ արագ կը սուրային: Իսկ իր մեծապատուութիւնը ճամբորդեց թրքական նաւատորմի զօշակակիր նաւով որ ընդհանուր ծովակալ Մուսթաֆա փաշային հրամանատարութեան տակ կը գտնուէր: Իր հետ նաև տարաւ մարդիկ որոնք Քաֆիանի առիւծներէն աւելի քաջ էին: Յուսատ փաշա երբ նաւուն մէջ առանձնացած կը ճամբորդէր, բոլորովին ինքնամփոփ կը խորհէր Լիբանանի մէջ իր ընելիք կարգադրութեանց մասին այս խտովեալ կացութիւնը հանգարեցնելու համար, և կը զիտէր ծովուն ալիքները, մինչ իր գանկին մէջ յուզուած ալիքներ զիրար կը հըրմշակէին:

Կիպրոս հասնելով, մեծ եղաւ զարմանքն ու ցասումը երբ իրեն հաղորդեցին Դամասկոսի ջարդին փոթը: Մեծապէս վրդովուեցաւ, և զայրութէն քրտինքը բոցի մը պէս ճակատը այրեց: Որով շտապեց շուտով Պէյրութ հասնիլ ու պատժել այդ շարագործ մահմետականները և տիրզիները:

Փաշան Պէյրութ հասաւ Յուլիս 17ին:

Յուսատ փաշա անզուգական վէզիր մըն էր, շատ խոհեմ և լաւ ճանչցուած որպէս քաղաքագէտ:

Երբ Պէյրութ հասաւ, հոծ բազմութիւն մը նաւահանգիստ փութաց շինք դիմաւորելու և արտակարգ պատիւներով ընդունելու: Իր դալուստը մեծապէս ուրախացուց քրիստոնեաները, որոնց համար այդ օրը հարսանիքի և խրախճանքի օր մը եղաւ: Երբ հրապարակաւ կարգաց մեր Տէրոջ, Սուլթանին, իրեն տուած հրովարկողակը՝ բոլոր մեծերն ու փոքրիկները, քաջերն ու վախկոտները իրեն հպատակեցան: Քրիստոնեաներ, հրեաներ ու մահմետականներ հաւասարապէս ուրախացան Սուլթանին այս հրովարտակին համար:

Քանի որ սոյն հրովարտակը խաղաղութեան վերահաստատման նախաքայլն էր, շատ յարմար կը թուէ մեզի որ մենք տանք այդ հրովարտակին մէկ ճշգրիտ թարգմանութիւնը, ամենալաւ լեզուով, այսինքն տաղաչափեալ ձևով: Հետեւեալը անոր արձակ թարգմանութեան մէկ պատճէնն է որուն ճշգրտութեան մասին ընթերցողը կրնայ խորապէս վստահ ըլլալ:

«Պատուարժան վարչապետ, մեծապատիւ օրէնսգէտ, աշխարհի կառավարիչը, ներքին գործոց հմուտ վերակացու, մարդկութեան օգտակար հրահանգներու անվրէպ գործադրիչ, կայսրութեան և անոր փարթամութեան սատարող, անոր վսեմութեան և շքեղութեան սիւները կերտող, այսօր շատ մը շնորհներ կ'ընդունիս քու Տէրոջմէդ, զուն որ մեծաւորներու շարքին ամենամեծը կը նկատուիս բոլոր կայսրութեան մէջ, զուն որ Արտաքին Գործոց նախարարի մակդիրը ունիս, քեզ մենք նախընտրած ենք և քեզի շնորհած բացառիկ կարողութիւններ որ մեր մեծափարթամ և մեծաքանի թագաւորութեան համար խաղաղութիւն հաստատես Սիւրիոյ մէջ: Ինչ որ ունիս Մէծիտէյի առաջին կարգի շքանշան, և

չատ մը մեծամեծ պատիւներու և շքանշաններու արժանացած էս: Դո՛ւն որ մեր թագաւորութեան ամենարարձըր շքանշանը, և պատերազմական ամենատաղիին շքանշանը ընդունած էս, ո՛վ դուն յստակատես վէզիբ Մուհամմէտ Փուսատ փաշա, թող քու վրագ Սատուծոյ հաճելի տեսնուող օրհնութիւնը ըլլայ:

«Անմիջապէս որ այս հրովարտակը ընդունիս, որ քեզ շատ մեծ սասիճանի մը կը բարձրացնէ՝ դուն քու կարողութեանդ ամենալաւը պիտի գործածես: Յիրաւի, ո՛վ դուն ազնուանողի վէզիբ, որուն բոլոր աշխարհ կը մատնանշէ, յիրաւի դուք բացարձակապէս զիտէք Լիբանանի մէջ բնակող մարոնիներու և տիրազիւներու միջև տեղի ունեցած խռովութեանց պատճառը: Եւ երբ անոնց միջև տեղի ունեցած կռիւներու լուրը մեզի հասաւ, և լսեցինք թէ անոնք հրացանը ձեռին ռազմադաշտ էին իջած՝ մեր բարձր ու փափուկ զգացումները մեծապէս ազդուեցան և մեր յաղթողի ահաւոր զօրութիւնը կարեկցութեամբ նայեցաւ մեր հպատակներուն վրայ, որովհետեւ մեր առջև մեր բոլոր հպատակները որ ցեղի, կրօնքի կամ յարանուանութեան ալ պատկանած ըլլան՝ հաւասար իրաւունքներ կը վայելին որպէս զի անոնք խաղաղ և բարգաւաճ կեանք մը ապրին մեր հովանաւորութեան ներքեւ, առանց ձգելու որ ժողովուրդներ իրարու իրաւունքները ռսնակոխեն: Այս է մեր խօտալը և միակ նպատակը:

«Իսկ ինչ որ կը վերաբերի Լիբանանի նենգ խռովութեանց և վատ բռնապետութեանց՝ ասոնք ամէն կերպով կը բախին մեր բարի գաղափարներուն հետ, և կը խախտեն մեր հաւասարութեան օրէնքները: Ասոր համար է որ այս խնդիրը քու ուշադրութեանդ կը յանձնենք որ բաւական է դայն կարգադրելու: Եւ մենք յանձնած ենք խոհեմութեանդ, որ բոլոր ստաքիտութիւններ

բուդ մէջ քու նշանաւոր զարգն է, այս գործը որպէս զի անկախաբար կարգադրես ամէն բան, կարենաս շուտով խաղաղեցնել այդ աղմկալի գրգռութիւնը ամենակտրուկ կերպով և բնաջնջես խռովարարներու խմբակը որոնք ժողովուրդներ կը գրգռեն ու խռովութեանց պատճառ կ'ըլլան: Բրով բնա՛ւ մի խնայէր անոնց, և բնա՛ւ մի վարանիր պատժելու զանոնք որոնք ո՛նիր գործած են, շարագործները, և բոլո՛ր անոնք որ արիւն թափած են:

«Ուստի, ո՛վ մեծապատիւ վէզիբ, դարուս կատարելագործութիւններուն ոգին, արժանապատութեան և ուժի տէր մեր երեւելիներուն ամենակարկատունը, դուն, դո՛ւն էս այն անձը որուն մեր թագաւորը կը վստահի և միակ քեզի է որ կը հաւատայ: Քեզի տրուած է իր նըպատակները իրագործելու հրամանը, որ դուն մեր ներպատակները իրագործելու հրամանը, որ դուն մեր ներկայացուցիչը ըլլաս այս խնդիրին մէջ, բոլորովին անկախ, բացարձակապէս ազատ, քու հրամանաւդ ազդու կերպով կարգադրութիւններ ընելու: Մենք հրամայած ենք որ Սիրիայ ուղարկուին մեր բանակին ամենակարեւոր ուժերը: Ի՞նչ հրամանիդ և թելադրութիւններուդ համեմատ անոնք պիտի գործեն: Ամէն միջոց ի գործ պիտի գնես խաղաղութիւն և ապահովութիւն վերահաստատելու համար:

«Իսկ անոնք որ տակաւին կը յամառին իրենց արիւն թափելու ընթացքին մէջ, հատուցանէ զանոնք իրենց ընթացքով և այնպիսի պատիժ մը սահմանէ որը մեր արդարադատ ոգին յստակօրէն ցուացնէ:

«Ամենաաւելի աշխատէ այս խռովութեանց պատճառ հանդիսացողները պատժելու, և այս ուղղութեամբ ունէջանք մի խնայիք, և ա՛յս այն քայլերը որ դուն խոհեմ կը սեպես:

«Քեզի յանձնած ենք բանակին և բոլո՛ր քաղաքական հարցերուն լուծման ղեկավարութիւնը և խոհեմ

ընթացքով աշխատէ կարգադրել ըստ դժուարութիւնները, որովհետեւ զուն ինքզ կս վերին հրամանատար մարմինը և գործադիրը:

«Ուստի այսօր քու վրադ է որ կը ծանրանայ մեր կայսրութեան ամենաբարդ հարցերէն մին լուծելու պարտականութիւնը: Բեզի կ'արտոնենք որ մեկնիս որպէս զի տեսնենք մեր ակնկալութիւններուն իրականացումը: Ուստի հետևէ այս հրովարտակին թելադրութեանց և վստահ եզիր անոնց զօրութեան և մեր բարձր հրամաններուն ազդեցութեան: Գրուած 1276ին Յ. Մ. Տուլ— Զիթօս (ուխտազնացութեան) վերջին ամսուն»: Սոյն թուականը կը համապատասխանէ քրիստոնէական տոմարով 19 Յուլիս 1860ի:

Պէյրութ ժամանելով՝ Ֆուատ փաշան ալ իր կարգին անմիջապէս հրովարտակ մը ստորագրեց որով Սուլթանին հպատակները կը հանդարտեցնէր, և անոնց խաղաղութիւն կը խոստանար ու կը խնդրէր որ ըստ իրեն զան իրենց զանգատներով և փափաքներով:

Ահա այդ հրովարտակին մէկ պատճէնը:

«Գիտցէք որ մարտնիներու և տիւրզիններու միջև գոյութիւն ունեցող այժմու խռովութիւնը որ արիւնահեղութեանց պատճառ եղաւ՝ մեր վեհափառ կայսրը լսեց և մեծապէս զայրացաւ:

«Աորպէս կը ցաւի որ իր հպատակներուն միջև արիւնալի դէպքեր պատահեցան, որով իր արդարադատութիւնը ըստին ալ կը պարփակէ անխափր առանց զանազաններու անոնց ընտանեկան և անհատական իրաւունքները, որովհետեւ այս դէպքերը շատ անհաճոյալի են մեր կայսրութեան վերին հրամանատարութեան, եւ մենք բնաւ չենք ուզեր որ անհատ մը միւսին վրայ իշխէ և կամ ժողովուրդ մը մէկ ուրիշ ժողովուրդին իրաւունքները յափշտակէ ինչ որ ալ եղած ըլլան պատճառ-

ները: Ով որ յանդգնի իր նմանները հարստահարել՝ անիշխանական մը պիտի ճանչցուի կառավարութեան կողմանէ եւ արդար պատիժը ունենայ: Ուրիշ արիւնահեղութիւններու տեղի չի տալու համար, պէտք է որ հարցաքննութենէ մը յետոյ, կիրքերը հանդարտին և իրաց վիճակը ըլլայ այն՝ ինչ որ էր այս դէպքէն առաջ:

«Պատժելու և արմատախիլ ընելու համար ըստին անք որ ոճիր գործած են, և որ տակաւին չեն դադրած գործելէ՝ ես թաղաւորական հրամանաւ և զինուորական կարեւոր ուժերով եկած եմ իբր լիազօր պատուրակ:

«Պէտք է զիտնաք և հասկնաք այդ հրովարտակին իմաստը որ զիս լիազօր պատուիրակ կ'անուանէ և ինձի կուտայ շատ վեհ և բացարձակ իրաւասութիւններ ի յայտ բերելու համար մեր կայսրութեան արդարախոյզ և արգարադատ ոզին որ հարստահարուողը կ'ազատագրէ և շարագործ կը պատժէ: Այս սուրբ պարտականութիւնը ես պիտի կատարեմ ամենայն հաւատարմութեամբ:

«Հաւատացէ՛ք որ երկրին ըստին բնակչութիւնը շատ ապահով կեանք մը պիտի վայելէ մեր ամենակարող թաղաւորին հովանիին տակ: Բոլոր այդ ընտանիքները որ տեղի ունեցած խռովութեանց պատճառաւ ստիպուած էին իրենց տուններէն և բնակարաններէն հեռանալ՝ ես զանոնք ետ պիտի դարձնեմ տեղերնին անոնց բարեկեցութեան պէտք եղածը հոգալով, և ամէն տեսակէտով կայսրական արդարութեան պտուղը տալով: Նախ և առաջ թո՛ղ խռովութեանց պատճառները չքանան:

«Այսօրուցնէ սկսեալ որ համայնքը որ միւսին վրայ յարձակի, իր հասցուցած շարիքներուն կրկնապատիկով պիտի պատժուի:

«Նոյնպէս, ով որ իր նմանին իրաւունքները ոտնա-

կրիտ՝ պիտի պատժուի ցկեանս բանաարկութեան դասապարտուելով:

ՉՊատիժներու սահմանումը ի գործ պիտի գրուի այսաթիւ կազմուած Արտասովոր Ատեանի մը կողմանէ որ անկողմնակալ պիտի ըլլայ թէ՛ ուժովին և թէ՛ տկարին հանդէպ:

Թո՛ղ ամէն ոք գայ իր պատուութիւններով և ըսելիքներով: Թո՛ղ երիտասարդն ու ծերը, զօրաւորն ու տկարը, հրամայողը և հրամայուողը ինծի դան: Ուէ խոջընգոտ պիտի չարգիլէ զանոնք մեզի մօտենալէ: Թո՛ղ բոլոր ընթերցողներ սոյն հրովարտակը կատարելապէս և անզրիտ կերպով հասկնալու աշխատին:»

Վերոյիշեալ յայտարարութիւնէն յետոյ, իր պատշաճ տեղը գրաւեց Արտասովոր Ատեանի անդամներու շարքին: Այս այնպիսի ատեան մըն էր որու առաջ երկրի մէջ նախապէս եղած բարեփոխութիւնները և հաստատուած օրէնքները ի գորու չէին:

Առաջին անգամ Ուատի ատ—Դայժի բնակիչները ներկայացան:

Չուատ փաշա զանոնք սիրալիր կերպով ընդունեց և խաղաղութիւն ու շարիքներու վերացում խոստացաւ:

Տէյր ալ—Բամարի և քանի մը ուրիշ գաւառներու բնակիչներուն, որոնք շատ վնասուած էին, զբամական օգնութիւն ըրաւ օրական իւրաքանչիւր անհատի զրուշ մը և ութը փարա տալով:

Բոլոր անիրաւուածներ և կարօտեալներ իրեն զիմեցին երկրի շորս ծագերէն, իր շնորհներուն արժանանալու և բարիքներէն օգտուելու որովհետև անիկա անոնց հանդէպ համբերող էր և զթառատ: Նա բոլորին ալ օգոնեց կեանքի նախնական պէտքեր հայթայթելով և բժշիչներ արամադրելով անոնց առողջութեան համար:

Քանակաց ցարասովորը Պլիւրի ցարանցիկսին մէջ

Սակայն տիրազիններէ ոմանք չի դադրեցան տակաւին երկրի մէջ զրգոխչ լուրեր տարածելէ, և սպաննեցին ամառի վայրեր իրենց հանգիստը քրիստոնեանները: Ասոր համար է որ Յուստ փաշայի եղած գանգաւանները օր ըստ օրէ բազմապատկուեցան, որով անիկա անմիջապէս ջոկատ մը զինուոր զրկեց Լիբանան և զգուշացուց տիրազինները թէ հետու կենան իրենց այս ընթացքէն:

Ասկէ յետոյ, որոշեց Դամասկոս երթալ, Խուրչիտ փաշան Պէյրուսի մէջ իր ներկայացուցիչը կարգելով՝ որպէս զի պետական գործերը կատարէ:

Սակայն Պէյրուս գտնուող անգլիական ծովակալը հակառակեցաւ իր այս կարգադրութեան, որովհետև Խուրչիտ փաշա պատիժի արժանի էր, և ոչ թէ այսպիսի պատասխանատու պաշտօնի մը:

Որով փաշան հրաժարեցաւ իր այս կարգադրութենէն և Խուրչիտ փաշայի փոխարէն թրքական նաւատորմի իր հրամանատար Մուսթաֆա փաշան նշանակեց կատարելի և Խուրչիտ փաշան ալ ձերբակալեց ու իրժէ աստ սուրը, պատուանշանները և փաշայի տիտղոսը: Յուստ փաշա անոր մասին Պոլիս գրեց և այս ուզողութեամբ ուէ քառ շատու սպասելով վերին հրամանի: Իսկ ինք. 27 Յուլիս 1860ին որ Հինգշաբթի մըն էր՝ Դամասկոս մեկնեցաւ այդտեղուա ողբալի ու արգահատելի քաղաքական վիճակը կանոնաւորելու:

Երբ Դամասկոսի կոտորածին լուրը Կայսեր Նափօլէոնի հասաւ՝ այս վերջինը խորապէս հետաքրքրուեցաւ Սիւրիոյ վիճակով և եւրոպական պետութեանց աստղարկեց որ ֆրանսական բանակէն մաս մը Սիւրիա ժամանէ խաղաղութիւն վերահաստատելու համար: Այս բանակը պիտի զրկուէր բոլոր պետութիւններու կողմէնէ Սիւրիոյ մէջ քրիստոնեանները պաշտպանելու համար:

Քանի որ օսմանեան պետութիւնը խոտաացած էր խաղաղութիւն վերահաստատել վեց ամսուա ընթացքին՝ եւրոպական պետութիւններ հաւանեցան որ Ֆրանսական բանակը Սիւրբիոյ մէջ որոշ ժամանակուայ մը համար մնայ:

Երբ բանակը բոլորովին պատրաստուեցաւ, և մեկնելու վրայ էր՝ կայսրը կարճ ուղերձ մը ըրաւ մօտաւորապէս հետեւեալ իմաստով:—

«Ղինուորնե՛ր, այսօր դուք կ'երթաք Սիւրիա եւ բոլոր ծրանսա կը խնդակցի ձեր մեկնումով: Դուք կը մեկնիք արգարութեան օրէնքները և մարդկային իրաւունքները պաշտպանելու համար: Դուք ուէ մէկուն հետ պատերազմելու չէք երթար, և ո՛չ ալ երկիրը նշուածելու: այլ, դուք կ'երթաք պարզապէս Սուլթանին օգնելու որպէս զի անիկա կարողանայ պատժել չարերը և անիրաւիները: Ձեր վրայ կը ծանրանայ սուրբ պարտականութիւնը ընելու այն ինչ որ դուք յարմար կը տեսնէք երկրի մը մէջ՝ որը այնքան հարուստ է իր սուրբ յիշատակներով: Օրինակելի մարդիկ եղէք, որովհետեւ դուք սերունդներն էք այն քաջերուն՝ որոնք դարեր առաջ Փրկչին դրօշակը ծածանեցին այդ ափերու վրայ: Իրաւ է որ դուք բազմաթիւ խումբով մը չէ որ կ'երթաք, ձեր թիւը սահմանափակ է, բայց ձեր քաջ ու անվեհեր ոգին պատերազմի ընթացքին կրնայ ամբոխներ զիմազրակել և ամէն ոք զիտէ թէ աշխարհի ո՛ր մասէն ալ Ֆրանսական դրօշակը անցնի՝ իր առջև կարևոր պարտականութիւն մը ունի կատարելիք, և իր ետին կը կենայ անյաղթելի ուժերով օժտուած ազգ մը:» Կերջ:

Երբ զինուորները լսեցին այս բանախօսութիւնը իր շրթներէն, քաջերու ուժը իրենց արեան մէջ խայտաց և անոնց սիրտերը լեռներու պէս հսկայացան:

Որոշեալ ժամանակին սիւրբական ջուրերը փոխա-

ղրուեցան: Ասոնք վերջին աստիճան սփեւորուած էին: Բանակին ղեկավարն էր ձէնէրալ Պիւֆիւր նշանաւոր իր հերոսութեամբ:

Քաղաքին բնակչութեան մեծամասնութիւնը զիմաւորեց զանոնք հանդիսաւոր ցոյցերով: Ասոնցմէ շատեր զինուորներու պայուսակները և մթերքները սիրով փոխադրեցին:

Հրամանատարները և սպաները քաղաքին զանազան մասերուն մէջ տեղաւորուեցան՝ իսկ զինուորները իջեւանեցին և իրենց վրանները լարեցին քաղաքէն դուրս գտնուող Մայրիներու Անտառը: Հոս վրանները աստղերու պէս փայլեցան, և զինուորները շատ մը հորեր փորեցին ուրիշ ստացան իրենց ջուրը: Անոնք իրենց ուշադրութիւնը կեդրոնացուցին ճամբաները բարելաւելու և նորեր շինելու: Նոյնպէս վեց փուռ հաստառեցին բանակին հաց եփելու համար:

Բոլոր զինուորները ութը հազար հոգի էին, որոնք իրենց հետ ունէին նաև երկու հազար օգնականներ, ըստ պասաւորներ և պաշտօնեաներ:

Իսկ Յուստ փաշա անմիջապէս որ Դամասկոս հասաւ, ժամավաճառ չըլլալով գործի ձեռնարկեց՝ կացուութիւնը բարելաւելու համար:

Պաշտօնանկ ըրաւ Ահմէտ փաշան առնելով անկէ իր սուրը, շքանշանները և տիտղոսը ու զրկեց զայն Պէյրութ ասկէ ալ Սուրշիտ փաշայի հետ Պոլիս՝ հոն զատուելու համար:

Երբ եւրոպական պետութիւններու ներկայացուցիչներ իմացան այս՝ առարկեցին իր ընթացքին ըսելով թէ իւրաքանչիւր յանցաւոր պէտք է իր յանցանքը զործած տեղն իսկ գատուի և պատժուի: Որով ասոնք ետ Պէյրութ զրկուեցան:

Սուրշիտ փաշա հոս մնաց, մինչ Ահմէտ փաշա Դա-

մասկոս զնաց սպասելով հոն դատապարտուելու կամ անպարտ արձակուելու:

Այս միջոցին Յուստ փաշա հրամայեց Առաքիտ փաշայի տնտեսին, և Ահմէտ էֆէնտի ապու Սալէէին, նաև Պէյրութ պա—Տինի և Տէյր ալ—Քամարի կառավարիչներուն ձերբակալումը: Ասոնց բոլորն ալ կալանաւորուեցան և զինուորական բանտերու մէջ արգիլափակուեցան:

Իրամակոսի մահմետական ամբոխը Յուստ փաշային ժամանելը տեսնելով մեծապէս վախցաւ, և շատեր Հաւուրան ու մէպէլ Ամլուն փախան և հոն ապաստանեցան:

Բայց Յուստ փաշա բոլոր անցքերը խափանեց և անոնցմէ մտաւորապէս հազար հատ ձերբակալեց ու շրջթայակապ բանտարկեց սպասելով որ դատուին:

Անիկա նոյնպէս հրամայեց որ Հասպայայի կառավարիչ Օսման պէյ և ձերբակալուի ու բանտարկուի:

Նոյն պատիժին արժանացաւ նաև Ռաշայայի կառավարիչը Մուհամմէտ աղա և հրամանատար Ալի պէյ որ Ահմէտ փաշա Իրամակոսի քրիստոնեաներու թաղին պաշտպանութեան հրամանատար կարգած էր, և բոլոր անոնք որ բաժին ունեցած էին այս խռովութեան մէջ:

Յուստ փաշա հրամայեց որ Ահմէտ փաշա և բոլոր յանցաւորները զնդակահարուին, որը անմիջապէս կատարուեցաւ Իրամակոսի միջնաբերդին մէջ:

Հրամայեց նաև որ բոլոր յանցաւոր քաղաքացիները կախուին:

Մահով պատժուեցան զինուորականներէն հարիւր տասնըեակու հոգի և ժողովուրդէն հարիւր եօթանասունըհինգ, ոմանք կ'ըսեն ա'լ աւելի:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի քրիստոնեաներու՝ քանի որ ասոնց բոլորին տուները այրած էին՝ Յուստ փաշայէն

խնդրեցին որ Պէյրութ փոխադրուին:

Անիկա իրենց առաջարկին տեղի տուաւ, և անոնք քաղաք փոխադրուեցան կառավարական ծախսով: Իրենց Պէյրութ հասնելէն յետոյ՝ տեղաւորուեցան խաներու և քրիստոնեաներու տուներուն մէջ: Ասոնց երեք օրը անգամ մը իւրաքանչիւր անհատի հինգ դահեկան և միս ու զանազան ուտելիքներ կը բաշխուէր:

Աղէտեալներու վրայ ընդհանուր տեսուչ կարգուեցաւ Ապտէլ Քատիր էֆէնտի ալ—Ինժա անուն Թ'րիբօլիցի ազնիւ, զարգացած և համեստ անձնաւորութիւն մը: Նա շատ բարի էր անոնց հանգէպ և իր կարելին կ'ընէր իրենց պէտքերուն գոհացում տալու համար:

Քրիստոնեաներու համար եղած բոլոր ծախսերը կը հոգացուէին թագաւորական գանձէն: Բացի այս, շատ մը հազուատներ և զրամ եկաւ Անզլիայէն, Յրանսայէն, Ամերիկայէն, Ռուսիայէն, Աւստրիայէն և Յունաստանէն, որոնք աղէտեալ քրիստոնեաներու բաշխուեցան ատանց յարանուանական խտրութեան:

Իրամակոսի այն ամբաստանեալները որոնց զէմ վերջնական փաստեր չի կրցան ապացուցանել՝ Յուստ փաշա կալանաւորեց և Պէյրութի ճամբով Պոլիս ուղարկեց:

Ասոնք Պէյրութ հասան ծանր շղթաներու տակ կըլքած, զրեթէ բոլորն ալ ցած դասակարգի մարդիկ: Իրամակոսցի քրիստոնեաներէն շատեր ճանչցան անոնցմէ ոմանք որոնք սպաննած էին իրենց ազգականները և բարեկամները, առեւանգած էին կիները, թալանի տուած իրենց ինչքերը և այրած տուներնին:

Այս բոլորը պատմեցին և ցուցուցին ամբաստանեալները Ահմէտ փաշա ալ—Քասարլիին որը այդ ժամանակ Պոլսէն եկած էր որպէս Պէյրութի կառավարիչ: Այս վերջինը տեղի տալով անոնց առաջարկին, անմիջա-

պէս հրամայեց որ յանցաւորները բանտարկուին: Ասոնց բոլորն ալ կալանաւորելով խուճբ առ խուճբ Պոլիս ուղարկեց ուր բանակի մէջ թկեանս աշխատելու դատապարտուեցան:

Դամասկոսի մէջ Թուատ փաշա ազգաբարութիւն մը ըրաւ հրամայելով որ բոլոր աւարները իրենց տէրով վերադարձուին:

Ոմանք հնազանդեցան: Անմիջապէս ասոնց անունները գրուեցաւ: Երբ ուրիշներ իմացան այս՝ բոլոր իրենց աւարը փողոց նետեցին:

Թուատ փաշա զանոնք հաւաքել տուաւ, բայց ասոնք գրեթէ ո՛չ մէկ արժէք կը ներկայացնէին որովհետեւ կոտորած առարկաներէ և անպէտ իրերէ կը բաղկանային:

Դամասկոս մնացող քրիստոնեաներուն Թուատ փաշա իւրաքանչիւր անհատի ամէն օր յիսուն փարս կուտար բացի քիչ մը անկողիններէ և հազուատներէ որ նոյնպէս բաժնեց: Զգեց որ վերագարձուած թալանէն ուզածնին առնեն: Ով որ արժէքաւոր բան մը առաւ, ասոր գինը իր անուան զէմ գրուեցաւ յետոյ իրենց արուելիք վնասուց հատուցումէն զեղջուելու համար:

Պէյրութ գտնուող ազէտեալներու գրեթէ բոլորը կրնային իրենց եղած նիւթական օգնութեան շնորհիւ բարեկեցիկ կեանք մը ունենալ՝ բայց Դամասկոսցիները, նամանաւանդ միջնաբերդի մէջ բնակողները, կը գանգատէին տեղի պակասէն: Որով ալ—Բանավաղ թաղէն մահմետականներու բնակարաններ յատկացուեցան ասոնց ուր վերոյիշեալ քրիստոնեաներէն ոմանք Թուատ փաշա հոն փոխադրեց:

Բայց սատանան չի զազրեցաւ տակաւին մահմետականներու միտքերը պղտորելէ: Վերջապէս կասկածելով կացութենէն, քրիստոնեաներ առաջարկեցին որ

Պէյրութ փոխադրուին, որուն պատասխան մը չընդունեցին:

Իսկ մահմետականներէ քանի մը չարագործներ երբ ջարդերու միջոցաւ չի կրցան քրիստոնեաները սուրով մնոցնել՝ հիմա անոնց կեբակուրներուն մէջ գաղտնօրէն թոյն դնել սկսան: Այս պատճառաւ ասոնցմէ ոմանք մեռան:

Սոյն զէպքը զանոնք սախեց որ աւելի ապահով վայր մը որոնեն: Որով կրկնակ ազերսագիրներ ներկայացուցին Թուատ փաշային այս ուղղութեամբ, որը վերջապէս տեղի տուաւ հրամայելով որ անոնց ճամբորդութեան ծախսերը կառավարական գանձէն արբւին:

Անմիջապէս որ այս հրամանը արձակուեցաւ քըրիստոնեաներ սկսան խուճբ առ խուճբ դադթել:

Թուատ փաշա կախուելու հրաման արձակեց բոլոր անոնց համար որոնք քրիստոնեաներու կեբակուրեն: Բուն մէջ թոյն դնելու յանցանքով դատապարտուած էին: Ասկէ յետոյ բանակը Դամասկոս ձգելով ինք վերագարձաւ Պէյրութ:

Անմիջապէս որ Պէյրութ հասաւ, լուր զրկեց Լիբանանի բոլոր տիրոջի մեծերուն և իշխաններուն որ իրեն ներկայանան:

Էմիր Մուհամմէտ Ռաւալան, տիրոջի շէյխերու պետը, շուտով ներկայացաւ, բայց միւսները վախնալով իրենց վատ վարմունքէն, առաջարկեցին իրենց փոխարէն ներկայացուցիչներ զրկել:

Սակայն Թուատ փաշա չի զոհացաւ իրենց այս առաջարկով և մասնաւոր ժամանակ մը որոշեց, որմէ յետոյ եկողները պիտի պատժուէին:

Որով հետեւեալները ներկայացան:—

- էմիր Քաղիմ Ռասլան
- » Մալհամ Ռասլան
- Շէյխ Սաիտ Փանպուզ
- » Աէլիմ Փանպուզ
- » Օսման Ապու Ալվան
- » Ասատ ալ — Ալվատ
- » Եունիս Ապտալ — Մէլիք
- » Ֆուատ Ապտալ — Մէլիք
- » Քաղիմ Նաքատ
- » Քաղիմ Հասան առ — Տին
- » Հիւսէյն Դալուք
- < Ասատ Դալուք

Ասոնք էմիր Մուհամմէտ Ռասլանի հետ Պուրթ Ապի Հայտար հաւաքուեցան, և բոլորը միատեղ ներկայացան Ֆուատ փաշայի բանակատեղին ուր նա զանոնք ձերբակալեց և իւրաքանչիւրը առանձին առանձին բանտարկեց:

Անշուշտ ասոնք շատ վրդովուեցան ու ազատուելու բոլոր լուսատեսութիւնին օր ըստ օրէ յուսահատութեան փոխուեցաւ: Ասոնցմէ շատեր գիրար այլանեցին ըսելով թէ պատճառ եղած էին իրենց դալուն:

Երբ տեսան թէ թոշուներու պէս վանդակի մէջ բռնուած էին և ազատուելու ուէ յոյս չկար, սկսան բոլոր յանցանքը Պուրշիտ փաշային վրայ բեռնել ըսելով թէ իրենք ըրած էին ինչ որ հրամայուած էր, անոր կամքին համեմատ գործած էին, որով սոյն արարքներու պատասխանատու չէին կրնար ըլլալ:

Իսկ այն մեծաւորները որոնք անհնազանդ զանուեցան Ֆուատ փաշայի առաջարկին ու հրամանին հանդէպ և չեկան, որոնք բոլոր խռովութեանց մասնակցած էին. — մեղուցած, թալանած և գետի պէս արիւն հոսեցուցած էին, որոնք իշխաններ և աշխրէթներու

պետեր էին՝ ասոնցմէ մաս մը Հաւուրան փախան: Իսկ ուրիշներ Լիբանանի հեռաւոր ու ամայի վայրերուն մէջ ապաստանեցան օրէ օր իրենց թաքստոցը փոխելով:

Վերոյիշեալ անձնաւորութեանց բանտարկութիւնը տեղի ունեցաւ Ուրբաթ օր, 23 Սեպտեմբեր 1861ին:

Ահա այս է բոլորը որ մենք ուզեցինք ներկայացընել ճշմարտագէտ, մանրամասն ու ճշգրիտ քննութիւններ կատարելէ յետոյ:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի ասկէ յետոյ տեղի ունեցող զէպքերուն՝ ասոնց բոլորը հաւաքած ենք և պիտի պատմենք գիրքին երկրորդ մասին մէջ: (*)

Թող Տէրը մեզի օգնէ:

(*) Մինչեւ այժմ հեղինակին այս գրութիւնը գտնել կարելի չէ եղած տպագրութիւն: Շատ հաւանական է որ Ի. Աբգարիոս զայն գրած չէ, եւ կամ իր ձեռագիրը կորուսած ու ոչնչացած է: Սակայն բարեբախտաբար իր աշխատքեան առաջին մասը մեզի հասած է, եւ մեր այս գիրքը անոր անգլիերէն քարգմանութեան հայացումն է, Բանի որ գիրքը արաբերէն լեզուով բնաւ լոյս չէ տեսած: Փաստակին Ամերիկայի Եյէլ Համալսարանը գնած է այս ձեռագիրը եւ մենք այժմ ուրախ ենք, եւ հրատարակաւ ընտրականապէս կը յայտնենք սոյն հաստատութեան որ սիրայօժար կերպով մեզի արժեքն ցման քարգմանութիւն մը:

Գիրքին լուսանկարները մեզի տրամադրեց Բաղափա յայտնի դեմքերէն, Լիբանանի Ազգային Գրադարանի հիմնադիր — Տեօրէն Կոմս Ֆիլիպ սը Քարազի, որու նոյնպէս մեր ընտրականապէսութիւնները կը յայտնենք:

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՎԿԱՅԱԳԻՐԸ (*)

Մեր Գլխաւոր և Կարեկցող Աստուծոյն անուամբ օրհնութիւն իրեն, որ հաւասար չունի արժանապատուութեան և կատարելագործութեան մէջ, վսեմութեան ու վեհափառութեան մէջ, և որ մեզ կը դատէ մեր արժանիքին համեմատ: Նա կը փոխէ եղանակները և կը դասաւորէ պարագաները, բայց ինքը բնաւ չի փոխուիր դարերու ընթացքին և սերունդէ սերունդ: Երախտապարտ ենք իր նուէրներուն և բարիքներուն համար որ մեզի կը շնորհէ և կ'ազօթենք ու շնորհակալութիւն կը յայանենք Իրեն թէ խօսքով և թէ՛ գործքով, մեզի ըրած օգնութեան համար:

Ես, Իսկէնտէր Արզարիոս, որդի Նազուպ Արզարիոսի, որ Աստուծոյ շնորհին պէտք ունիմ, և գթութիւն կը սպասեմ մեր ամենասուրբ Տէրօջմէն, կուգամ յայտարարելու որ երբ Լիբանանի խաղութիւնները ծայր տուն և քրիստոնեաներու տիրոջներէն ենթարկուած զուլումին փօթը աշխարհի չորս ծագերուն տարածուեցաւ՝ ամենուրեք մարդիկ այս մասին խօսեցան մինչև որ ժամանակի ընթացքին անոնց արցունքը զայրոյթի փոխուեցաւ: Որով ի գիտութիւն բոլոր անոնց որոնք անձանօթ են այս նիւթին, ես սոյն գիրքը գրեցի անոր մէջ տեղաւորելով ամենանշարիրտ և վաւերական տեղեկութիւնները որոնք այս դէպքերու կը վերաբերին: Իմ աշխատութեանս կցեցի նաև Դամասկոսի Չարդին մէկ նկարագրութիւնը:

(*) Ըստ իր ժամանակի սովորութեան, այս գրութեամբ ճեղքիմակը կը վկայէ թէ՛ սոյն գիրքին մէջ տրուած տեղեկութիւնները վաւերական են:

Մեծ խնամք տարած և չարաչար աշխատած եմ այս գիրքին պատրաստութեան համար: Ամենակարելիս ըրած եմ որ հոն տրուած տեղեկութիւնները վաւերական ըլլան, և շատ խստապահանջ եղած եմ նիւթիս ընտրութեան և դասաւորումին նկատմամբ: Որով այժմ կը ներկայացնեմ բոլոր այն դէպքերը որոնց ճշգրտութիւնը կարողացայ ստուգել, որպէս զի ինձմէ յետոյ եկողը վաւերական տեղեկութիւն ունենայ այս դէպքերու եւ խաղութեանց մասին, ու գիտնայ անոնց հետ առնչութիւն ունեցող չար արարքները:

Ուստի Անոր օգնութեամբ, որ վեհ ու վսեմ է, գիրք մը պատրաստած եմ կարողութեանս ներած չափով: Գիրքըս գրած եմ Սիւրիոյ Պէյրութ քաղաքին մէջ: Երբ վերջացաւ ու լաւ երևաց, զայն կուչեցի ՍԱՐՍՍՓՆԵՐՈՒ ԳԻՐԲԸ, և բաժնեցի ինք զլուխներու հեռեկալ կերպով, անոնց մէջ տեղաւորելով բոլոր դէպքերու նկարագրութիւնը:

ԱՌՍՋԻՆ ԳԼՈՒԽ:

Լիբանան եւ հոն ի գործ դրուած բարբարոսութիւնները:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ:

Ալ—Մէքնի եւ աս—Սանիլի խընովութեանց պատմութիւնը:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ:

Պատմութիւնը այն դաւանանութեան ու խաբէրայութեան որմէ տառապեցան աս—Տուպիայի եւ Մուալլաֆաս աս—Տամուրի բնակիչները:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ:

Պատմութիւնը սարսազեցիկ աղէկներու որոնց ենթարկուեցան ձեզգիմի, աս—ԴուՖայի եւ ալ—Խարնուպի բնակիչները:

- ՀՔՆԳԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ:** Հասպայայի նախնիքը որուն յաջորդեց Ռասայայի կոստածը:
- ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ:** Ջանլիի գրաւումը որու պատճառաւ բնակիչները ստիպուեցան նահանջել:
- ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ:** Տէյր ալ—Քամարի անխիղճ ու խուժողով կոստածը որ կարծես վերջ չունեք, եւ ուր արիւնը ջուրի պէս կը հոսէր:
- ՌԻԹՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ:** Գամակոսի նախնիքը եւ Ալներիացի էմիր Ապսէլ—Քասիրի դերը, որ մեծապէս օգնեց քրիստոնեաներու, եւ բարի ու անաչառ գտնուեցաւ անոնց հանդէպ:
- ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ:** Յուստ փառայի ժամանումը ի Պէյրուք, որ մեր Տերոջ, վեհափառ Սուլթանին կողմանէ զբնական էր Լիբանանի մէջ խաղաղութիւն վերանաստատելու:

Կը վկայեմ մեր Տէրոջ անուամբ որ վերոյիշեալ գըլուխներու մէջ նկարագրուած դէպքերը վաւերական են և անոնք կը կազմեն այս գիրքին պարունակութիւնը որ ինք գլուխներէ կը բաղկանայ:

ԻՍԿԷՆՏԷՐ ԱՐԳԱՐԻՈՍ

ՎԵՐՋ